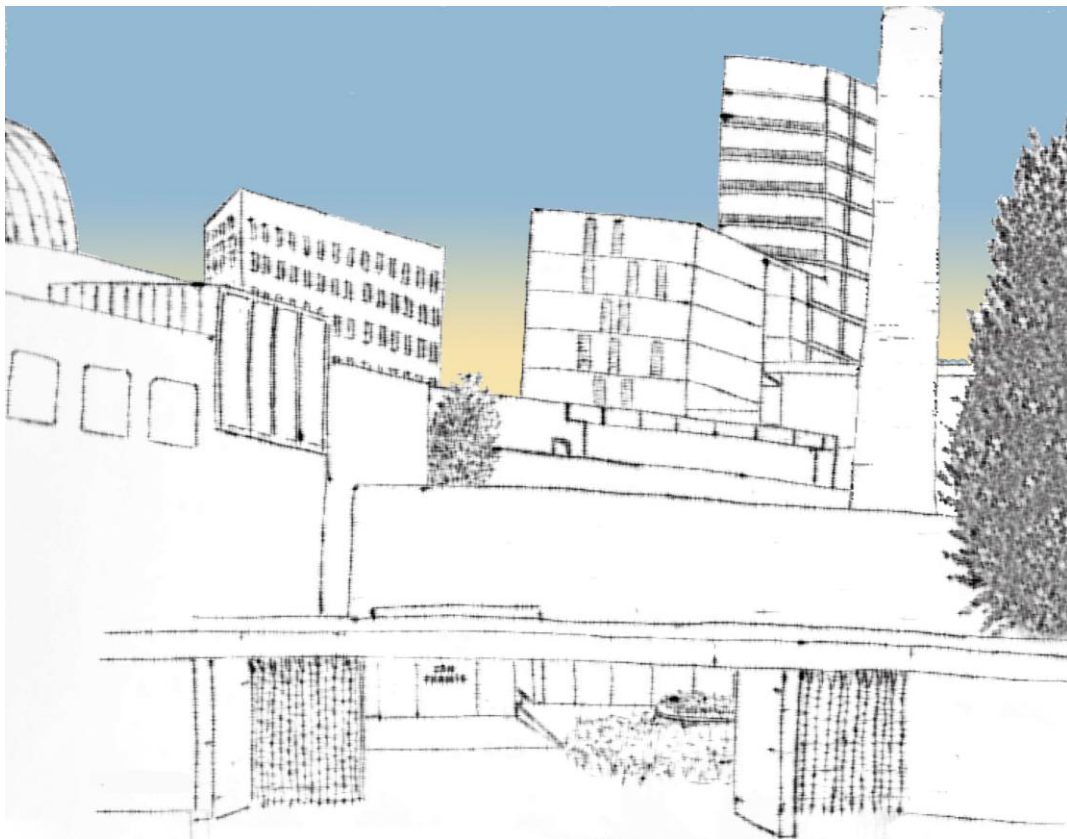

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Geografia

Universitat Autònoma de Barcelona

La ciutat emprenedora en un context de crisi urbana: la capacitat d'adaptació del projecte 22@Barcelona (2000-2013)

Tesi doctoral realitzada per
Esteve Dot Jutglà

Tesi doctoral dirigida per
Dra. Montserrat Pallarès Barberà
Dra. Maria Antònia Casellas Puigdemasa

Bellaterra, juny de 2015

CAPÍTOL 6

Adaptarse a las circunstancias es la sabiduría misma (Andre Comte Sponville)

EL PROCÉS DE TRANSFORMACIÓ DEL 22@BARCELONA EN CLAU DE LA CIUTAT EMPRENEDORA

En aquest capítol s'avalua, a partir de l'aproximació teòrica de la ciutat emprenedora, el projecte 22@Barcelona en el període 2000-2013. S'hi analitza la participació dels agents en temes transcendents de la renovació urbana, tot incloent-hi la creació de nova infraestructura, la localització d'activitat econòmica, la construcció d'habitatge, la creació d'equipaments i la protecció del patrimoni industrial.

El capítol identifica, en primer lloc, les forces polítiques, socials i econòmiques que han participat històricament en el desenvolupament urbanístic i econòmic del Poblenou. En la segona secció s'estudia el rol dels agents urbans, diferenciant entre l'Ajuntament de Barcelona, l'Agència 22 Arroba BCN S.A.U, l'associacionisme veïnal i els col·lectius de tècnics i especialistes i finalment, els agents privats. A continuació s'aborda el cas de Can Ricart com a exemple emblemàtic de la interacció dels agents. Finalment, es conclou amb unes consideracions sobre la dialèctica dels agents urbans i en particular, els seus posicionaments en relació a la base econòmica, els equipaments, l'habitatge i el patrimoni industrial.

6.1 Estructures heretades, l'espai productiu i els agents al Poblenou

La influència de la trajectòria històrica i les estructures heretades (*path dependence*) ha donat forma urbana i econòmica al Poblenou. La configuració de l'espai productiu, com ja s'ha explicat en el capítol anterior va tenir un punt d'inflexió coincidint amb la revolució preindustrial i industrial que es va viure a Barcelona (figura 6.1).

Figura 6.1 Sortida de la fàbrica d'Erasmus de Gònima al primer terç del segle dinou

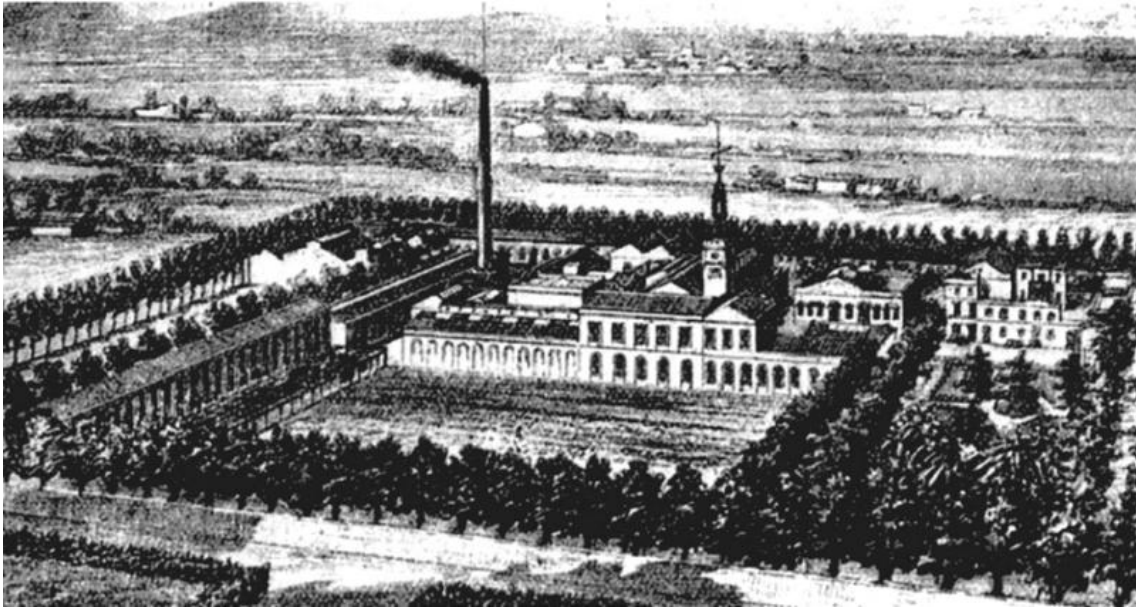

Font: Anglada, L. a Curet, F. (1958, p. 383)

A mitjans del segle dinou, algunes activitats fabrils com les indians del recinte emmurallat de Barcelona, necessitaven d'una major extensió de terreny de baix cost, de ventilació natural i amb abundància d'aigua per al seu procés de fabricació (és el cas de la sèquia Madriguera¹). El municipi de Sant Martí de Provençals va ser una localització òptima atès que estava situat a 3 km de la ciutat, a prop del port i amb un govern local políticament feble. Tot plegat va permetre que diferents empresaris (entre ells Joan Pau Canals i Martí (Barcelona, 1730 – Madrid, 1786) o Joan Canaleta i Font (Barcelona, 1744 – 1808) s'hi instal·lessin, caracteritzant d'aquesta manera el paisatge martinenc (figura 6.2).

¹ El traçat de la sèquia és una evidència del desaparegut braç fluvial del Besòs vell i que és el límit entre les parròquies de Sant Adrià i Sant Martí de Provençals (Riba i Colombo, 2009).

Figura 6.2 Can Ricart, inaugurada el 1852, va ser una de les primeres fàbriques d'indianes al Poblenou

Font: Arxiu Històric del Poblenou (2014)

A l'any 1808 es localitzaven a Sant Martí 64 dels 68 prats d'indianes del Pla de Barcelona, dades que manifesten la vocació industrial del territori. A mitjan segle dinou la població era de 7.096 persones de les quals, 1.580 homes (22,2%), 584 dones (8,2%), 498 nens (7%) i 167 nenes (2,3%) treballaven a les 57 fàbriques censades; la població va passar de 24.829 persones el 1879 a 51.684 el 1897, any de l'agregació de Sant Martí a Barcelona (Huertas, 2001).

Al llarg de la segona meitat del segle dinou, Sant Martí es convertí en el lloc industrial per excel·lència, en especial el Poblenou (Nadal i Tafunell, 1992). L'any 1860 s'aprovà el Pla d'Expansió Urbana de la Ciutat de Barcelona a partir del qual es desenvoluparia l'Eixample de Barcelona (Pallares-Barbera et al., 2011b) i propiciaria canvis morfològics i administratius i també l'enderrocament de les muralles (1864). L'innovador pla d'Ildefons Cerdà contemplava que l'activitat econòmica industrial i les innovacions del moment es poguessin desenvolupar dins del teixit urbà. El 1897 es va produir l'annexió de sis municipis limítrofs (Les Corts de Sarrià, Gràcia, Sants, Sant Martí de Provençals, Sant Andreu de Palomar i Sant Gervasi de Cassoles), que juntament amb la incorporació dels municipis d'Horta (1904) i Sarrià (1921), van passar a configurar l'organització administrativa de la Barcelona actual. La ciutat va ser seu de dues Exposicions Universals (1888 i 1929).

Diferents industrials foren pioners a l'hora de convertir el Poblenou en un lloc industrialitzat, aconseguint crear empreses modernes a escala europea. Eren la burgesia industrial emprenedora de meitats del segle dinou que amb la seva activitat tingueren un pes important en la societat i contribuïren a transformar la ciutat fins ben entrada a la primera dècada del segle vint-i-u (Cabana, 2011). La seva incidència al Poblenou fou important per diferents motius. En primer lloc per l'aportació de la innovació tècnica i els coneixements necessaris per produir de manera inèdita a Catalunya com fou la novetat dels teixits de llana barrejats amb cotó i seda, coneguda com la *mescla*. En segon lloc pel procés d'urbanització que permeté la connexió amb Barcelona i finalment, per l'aportació de capital que va fer possible el finançament dels edificis, de les màquines, dels mitjans de transport i dels treballadors (Checa, 2003).

Una de les famílies que destacà fou la família Arañó. Els Arañó procedien de Manresa i la seva activitat estava vinculada, des del segle divuit, al món del tèxtil i concretament, a la indústria de la sederia. Claudi Arañó Arañó (Barcelona, 1827 - 1884) esdevingué en poc temps, un dels empresaris tèxtils més importants de Sant Martí de Provençals. A l'any 1872 va encarregar a l'arquitecte Josep Marimón i Cot (1816 - 1904) la fàbrica Ca l'Arañó, un dels primers conjunts fabrils que s'integrà dins la trama configurada per Cerdà (Tatjer i Vilanova, 2002).

Els Arañó adquiriren més protagonisme quan van passar a ser propietaris únics de Can Jaumandreu² (1873), dedicant la seva producció als teixits de *mescla*. D'aquesta manera Claudi Arañó i la seva família varen quedar al càrrec de tota la societat, i de les dues fàbriques, que tingueren diversos noms: Vídua i Fills de Claudi Arañó (1894), Arañó i Companyia, societat en comandita (1920) i finalment, Arañó i Compañia, S.A (1952). La societat es mantingué activa fins a la dècada de 1970, moment en que l'edifici va ser llogat a diferents empreses (Checa, 2003).

Una altra família d'empresaris que tingué una activitat destacada al Poblenou fou la dels Godó. Els germans Carles Godó i Pié (Igualada, 1834 - Teià, 1897) i Bartomeu Godó i Pié (Igualada, 1839 - Barcelona, 1894) es varen instal·lar a Barcelona a mitjan

² Can Jaumandreu va ser ocupada a l'any 1853 per l'empresari Antoni Escubós i Roure mantenint el nom del solar de l'antiga fàbrica d'indianes de Jaumandreu y Cía. A l'any 1857 ocupava a 138 treballadors (31 homes i 107 dones). Amb el temps va rebre el recolzament econòmic de l'empresari Claudi Arañó i Arañó, donant com a resultat la societat Antoni Escubós i Cía (1861) i més tard Escubós i Arañó (1868). Coincidint amb "la fam del cotó" de 1866 l'activitat tèxtil basada en la llana va experimentar un fort creixement, i la fàbrica (coneguda pel volum de la seva producció com el Vapor de la Llana) va disposar de 747 treballadors, situant-se en el primer lloc en nombre d'operaris de Sant Martí de Provençals (Checa, 2003).

segle dinou i juntament amb Pere Milà i Pi³ (Barcelona, 1838 -1880) varen fundar Godó Hermanos y Cía. L'any 1888 construïren la fàbrica de filats de jute (fibra importada de la Índia, convertida en fils gruixuts, que servia per a la confecció de sacs i xarpellera), coneguda popularment com El Cànem⁴ (fotografia 6.1).

Fotografia 6.1 La fàbrica de El Cànem (1915)

Font: Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí (Referència A.11.2361) (2014)

La fàbrica era l'única a Espanya on es treballava el jute i, coincidint amb l'esclat de la Primera Guerra Mundial, donava feina a 1.600 obrers, majoritàriament dones i nens, que obraven en condicions molt dures. De manera despectiva se'ls coneixia com a *xinxes* degut a la pudor del polsim del cànem que impregnava els seus vestits (Tatjer i Vilanova, 2002; Busqué i Bursó, 2013).

³ El seu fill, Pere Milà i Camps (Barcelona 1873 - 1940), va fer construir per Antoni Gaudí l'edifici conegut amb el nom de *La Pedrera*, al Passeig de Gràcia de Barcelona (Huertas, 2001).

⁴ A la fi de la Guerra Civil Espanyola el nét de Carles Godó i Pié, Carles Godó i Valls (Barcelona, 1899 – 1987), va retornar a Barcelona per recuperar el diari *La Vanguardia*, que el govern de la Generalitat havia confiscat el juliol del 1936, i també les seves indústries, que havien estat col·lectivitzades. Davant de la saturació de la presó Model, una part de la fàbrica de cànem i jute del carrer Llacuna de la seva propietat es va convertir, entre l'abril del 1939 i el març del 1942, en la *Prisión Provisional del Pueblo Nuevo*, col·laborant així amb el règim franquista. Les condicions a la presó eren infrahumanes. Hi va arribar a haver 920 homes acumulats en uns 7.000 m² amb set barracons, cinc latrines i dues dutxes (Busqué i Bursó, 2013).

Les instal·lacions i els terrenys propietat de la família Godó varen estendre's fins ocupar tres illes de l'Eixample del Poblenou i les finques del carrer Llacuna núm. 19-23. El 1927 els Godó eren propietaris de més de 31.000 m² de sòl (gran part era la fàbrica del Cànem i els seus magatzems) a la zona del carrer Llacuna així com de la Paperera Godó, situada al carrer Amistat (on actualment hi ha la plaça Juli González).

L'evolució dels terrenys i de l'activitat dels Godó des de 1942 (coincidint amb el tancament de la *Prisión Provisional del Pueblo Nuevo*) ve marcada per la fi de la producció de filats de lli i cànem a la fàbrica del Cànem a principis dels anys 60. Els terrenys del Cànem (8.000 m²) varen ser venuts l'any 1964 a Construcciones Sevilla S.A (immobiliària de l'entramat familiar Ribera, propietària de Metales y Platería Ribera S.A). A l'any 1967 l'administració estatal va comprar la finca del carrer Llacuna núm. 23 (885 m²) per 5,6 milions de pessetes i el 1968 s'inauguraven els tallers del diari La Vanguardia, propietat de la família, que varen ser enderrocats l'any 2009. (Busqué i Bursó, 2013).

Altres famílies industrials barcelonines complementen el grup d'emprenedors. Entre d'altres, els germans Girona⁵ que van posar en marxa el 1857 la fundació Herrería Barcelonesa, Antoni Saladrigas que va fer construir el 1884 el complex fabril de Can Saladrigas⁶ destinat al blanqueig i estampat de teixits o o Joaquim Ribera fundador a l'any 1912 de l'empresa Metales y Platería Ribera⁷ (Tatjer i Vilanova, 2002).

La burgesia industrial del Poblenou vivia al municipi veí de Barcelona. La seva vida associativa va girar al voltant d'institucions de comerç i indústria creades amb la finalitat de proporcionar formació professional, defensar els interessos empresarials i participar en grans fires, entre d'altres. La Reial Companyia de Filats de Cotó del Principat de Catalunya (1771) va ser l'origen del posterior Foment del Treball Nacional

⁵ La Torre de les Aigües edificada al 1882 és l'únic element que queda de l'empresa metal·lúrgica Ferreria Barcelonesa, fundada el 1859 pels germans Casimir i Ignacio Girona. Va ser un establiment metal·lúrgic de primer ordre a Espanya; en els seus tallers es construïen grans estructures metàl·liques i materials per als ferrocarrils, metro i tramvies, principalment vasons. El 1947 es va convertir en Materiales y Construcciones S.A. (Macosa), finalment absorbida el 1988 per la corporació francesa Alstom. Des dels anys 90, les 14 hectàrees de que disposava el recinte fabril s'han omplert d'habitatges (Plà, 1999).

⁶ El 1876 formava part del grup de les 50 empreses més importants de Sant Martí de Provençals. A la dècada següent va ocupar un camp conegut com el *Prat dels Gitanos*, raó per la qual el carrer del Joncar, que tancava el perímetre fabril, és conegut com el *carrer dels Gitanos*. El 1903 es va dissoldre la societat i el recinte va ser dividit en diverses empreses. L'edifici és un exemple típic de fàbrica de pisos que es va salvar de l'enderroc després d'una campanya de sensibilització el 1998 per conservar-la com a patrimoni fabril amb nous usos d'equipaments. Des del 2004 alberga un casal de gent gran i des del 2009 la biblioteca municipal Poblenou-Manuel Arranz (Arxiu Històric del Poblenou, 2005).

⁷ Disposava de l'únic forn elèctric per a metalls no ferris de la península ibèrica (Tatjer i Vilanova, 2002).

(1889). La Reial Companyia era una institució que va oferir de manera pionera, a mitjan segle dinou, formació als operaris i mestres industrials que van protagonitzar la Revolució Industrial a Catalunya. Així mateix, cal destacar la seva implicació decisiva en diferents esdeveniments, com l'organització i celebració de les exposicions universals de Barcelona de 1888 i 1929 i la seva participació (1916) en la petició al govern d'Espanya per a la creació de la Zona Franca al port de Barcelona, aconseguida en aquell mateix any (Foment del Treball Nacional, 2013). Un altre exemple el constitueix la creació de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona (1886), que tenia com a objectiu defensar els interessos generals de les empreses i proporcionar les actuacions necessàries per al foment del comerç i la indústria. Els seus antecedents històrics es remunten a la institució Real Junta Particular de Comerç (1758) que atenia al foment del comerç interior i exterior, especialment amb Amèrica. Aquesta institució va tenir també un paper destacat en l'Exposició Universal de 1888 (Cambra de Comerç de Barcelona, 2013).

El Poblenou es caracteritza per ser un espai proletari i de cooperació social, en especial entre els 1890 i 1939⁸ i on hi va destacar un moviment obrer de tipus cooperativista i sindicalista, tal com es menciona en el capítol anterior. Els obrers es van associar i crearen diferents institucions (cooperatives de consum, ateneus, casinos, corals i sindicats) que tenien com a objectiu la millora de les condicions alimentàries i de confort, l'afavoriment d'activitats d'oci i d'entreteniment i en general, la millora de les condicions laborals a les fàbriques, on es feien llargues jornades laborals per salaris minsos. La personalitat del Poblenou ha vingut sent caracteritzada per aquesta lluita obrera del passat, que marca les formes adoptades per l'associacionisme actual:

“Sí, jo crec que sí [en relació a les sensibilitats actuals lligades amb el passat del barri]. Si una cosa té el barri és que té un passat, un teixit associatiu molt fort, té les cooperatives (...) però Déu n'hi do les que hi van haver, tant de consum com de producció eh, no sols les de consum si no també de producció.” (Informant-24)

Aquest associacionisme obrer va propiciar diverses experiències de relació social, com les cooperatives de consum (i de producció), les societats d'oficis i de suport mutu, els ateneus, o les associacions culturals (corals, grups esperantistes o excursionistes) (Burillo i García de Lázaro, 2006). Les cooperatives de consum tenien per finalitat ajudar-se mútuament comprant menjar a preu més econòmic, alhora que

⁸ Juntament amb el Clot també de Sant Martí, és considerat històricament com el bressol de la cooperació de treballadors, de consum i de relació social, de la ciutat de Barcelona i de Catalunya (Huertas, 2001).

desenvolupaven activitats culturals i socials. Sorgiren a tombants del segle dinou i esdevingueren entitats de referència entre la població local, tant pel seu impacte solidari i d'ajuda mútua, com per la longevitat. La creació i gestió de les cooperatives anava a càrrec dels propis obrers.

Aquest és el cas de La Flor de Maig⁹ que fou creada, el 1890, per setze treballadors, seguint els principis del cooperativisme pioner dels teixidors anglesos de Rochdale per a la promoció de l'estalvi entre els associats. Entre 1920 i 1930, fou la cooperativa més important de Catalunya (3.200 famílies associades) amb una plantilla de 120 persones distribuïda en un total de 8 sucursals a Barcelona (tres al Poblenou). La Flor de Maig també era propietària d'una granja a Cerdanyola del Vallès, que comprada a l'any 1908, permetia l'adquisició directa de productes agrícoles i ramaders. La cooperativa va destacar per l'organització de tot tipus d'actes culturals (conferències, vetllades musicals, obres de teatre); per l'oferiment d'escola i educació (d'infants i adults, d'alfabetització, d'esperanto), per la capacitat mutualista i de previsió social (contribuí a fundar una de les mútues més importants de l'època, la Vil·la de Salut l'Aliança, amb la que mantingué relacions fluïdes i constants). En general, la Flor de Maig va estar sempre a l'avantguarda del moviment cooperatiu, essent per exemple la primera en acceptar a l'any 1929 a la dona com a sòcia de ple dret. En plena dictadura franquista, va entrar en decadència fins els anys 1950 quan es van malvendre totes les seves propietats i es va confiscar una gran part del patrimoni cooperativista (Burillo i García de Lázaro, 2006).

L'Artesana va ser una altra de les cooperatives de consum més destacades. Fundada el 1876 per un grup d'obriers, fou la primera cooperativa constituïda al Poblenou (cita). Fins a l'any 1921 va tenir múltiples seus de lloguer fins que els propietaris van construir l'edifici en propietat (fotografia 6.2).

⁹ Els seus fundadors, aficionats al cant coral, li van donar el nom de la composició Les Flors de Maig (1858) d'Anselm Clavé (Valenciano i De la Cruz Astasio, 2003).

Fotografia 6.2 La cooperativa La Artesana (1932)

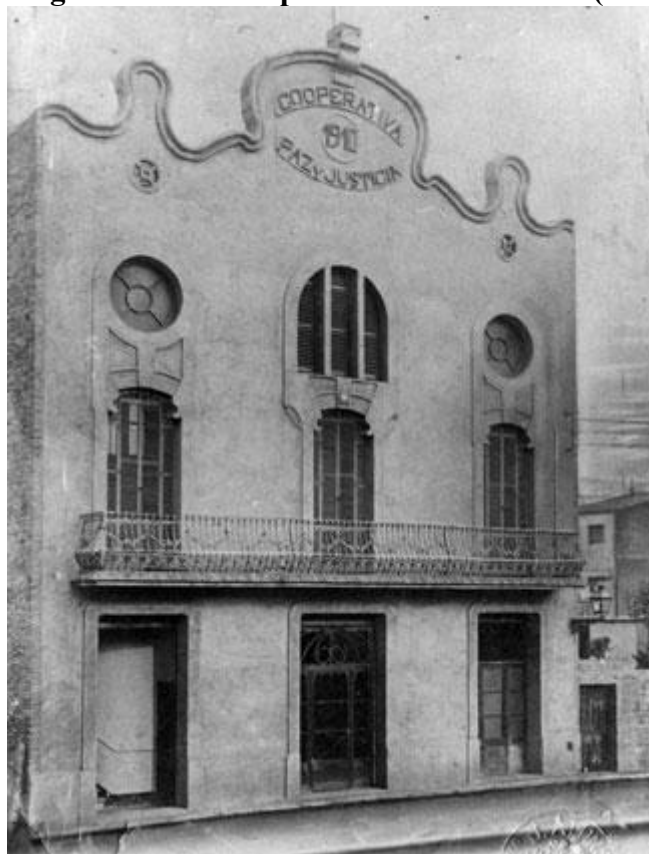

Font: Arxiu Històric de Poblenou (2014)

El 1939 l'entitat tenia 500 associats però, com tantes altres, després de la Guerra Civil l'entitat va entrar en crisi i va canviar el nom per La Familiar. A l'any 1995 es va enderrocar l'edifici, fruit de la pressió immobiliària (Arxiu Històric del Poblenou, 2005).

Una altra associació important per la seva activitat, quantitat d'associats i longevitat és la cooperativa Pau i Justícia creada el 1905. L'edifici fou construït el 1910 i ampliat el 1924. Al 1939 hi havia 578 associats, passant a 1.250 als anys 1960. A diferència d'altres, aquesta es va mantenir oberta fins a la dècada de 1980 (fotografia 6.3). La institució va destacar per la seva diversitat associativa i lúdica que oferia teatre, biblioteca, coral, grup d'escacs, o excursionisme i per la construcció d'alternatives en l'àmbit reproductiu que van sobreviure a la pròpia cooperativa com és l'escola Justícia i Pau i el grup Civit d'habitatges cooperatius (AHPN, 2005).

Fotografia 6.3 La cooperativa Pau i Justícia (1910)

Font: Arxiu Històric de Poble Nou (2014)

La oferta de cooperatives relacionades amb activitats culturals i socials es completava amb entitats recreatives i mutualistes com el Casino l'Aliança, l'Ateneu Colón o el Centre Moral i Cultural, entre d'altres, que van ajudar a definir un símbol identitari dins de Barcelona. El Casino l'Aliança, fundat el 1868 com a Societat l'Aliança, és molt representatiu del moviment dels ateneus populars impulsats per la societat civil catalana. L'entitat canvià d'emplaçament en diferents ocasions fins el 1929, quan es començà la seu actual a la Rambla del Poble Nou. Aquest canvi va coincidir amb la reconstitució de l'entitat com a Casino l'Aliança del Poble Nou. L'edifici té un teatre adient per a diferents representacions i trobades culturals i dona també cabuda a una secció de teatre formada el 1873 (fotografia 6.4) (AHPN, 2005).

Fotografia 6.4 La societat l'Aliança del Poblenou

Autor: Esteve Dot (2013)

L'Ateneu Colón és una altre entitat històrica del Poblenou. Els orígens es remunten a l'any 1889 quan un grup d'amics la van constituir com a lloc de trobada per a fer-hi teatre i ball. L'edifici històric del carrer Pere IV va desaparèixer a l'any 2006 amb l'obertura del carrer Llacuna motivat pel pla 22@Barcelona. Amb els diners de l'expropiació (190.000 €) la junta paga des del 2007 el lloguer de la nova localització de l'entitat (AHPN, 2005).

El Centre Moral i Cultural, fundat a l'any 1910, va promoure des de l'inici, l'assistència social i cultural a les classes socials més desposseïdes, i en especial, a les edats més joves. El seu edifici fou inaugurat el 1950 i en aquesta dècada, el Centre Moral i Cultural (i les societats culturals en general) varen tenir un gran esplendor, coincidint amb la post guerra civil espanyola i la persecució de les entitats amb un caire polític republicà i anarquista. Les activitats de lleure (dansa, esport, excursions) i les de formació hi són les activitats més habituals al llarg del temps.

El Poblenou es caracteritza també per ser un espai proletari i sindicalista des de principis del segle vint. L'enduriment de les condicions de vida i de treball imposades

per la industrialització, però també la política anticatalanista, varen accentuar l'acció reivindicativa del moviment obrer. El Poblenou va ser un feu important de la defensa obrera amb una ideologia anarcosindicalista sobretot a través de la Confederació Nacional del Treball (CNT¹⁰), creada el 1910, i també de la Federació Anarquista Ibèrica (FAI), creada el 1927, els obrers i els veïns del Poblenou¹¹ es van mostrar combatius tant en la lluita contra l'explotació laboral i l'anticatalanisme fruit de la política colpista i dictatorial de Miguel Primo de Rivera (1923-1930) i, posteriorment, de Francisco Franco (1938-1973). En aquest darrer període, l'acció sindical quedà suprimida i s'inicià un treball sindical clandestí.

La forta presència del moviment veïnal, capaç d'aconseguir grans mobilitzacions i incidir en la modificació dels plans urbanístics a partir de la dècada de 1960, és una altra de les característiques socials del Poblenou. S'ha de destacar la creació de la Comissió de Barri (1969) que fou l'embrió de l'Associació de Veïns del Poblenou (AVPN, 1972) de gran activitat reivindicativa en oposició al Pla de la Ribera¹² i també de la Coordinadora d'entitats del Poblenou (1989). La mobilització de l'AVPN es produeix en àmbits territorials més específics, per reivindicar i aconseguir diferents equipaments i espais públics. A l'any 1972, va fer un estudi que constata un dèficit de 6.000 places escolars, i a continuació, inicià la campanya *Wad-Ras algun dia serà nostra* per reclamar un institut d'educació secundària (que seria el primer) en uns terrenys municipals de l'antiga Protecció de Menors, al costat de la presó de *Wad-Ras*¹³. La

¹⁰ A principis del segle vint una bona part dels líders nacionals de la CNT van viure al Poblenou, com és el cas de Gregorio Jover Cortés (Arxiu Històric del Poblenou, 2001).

¹¹ Entre aquests hi havia el jove escriptor Xavier Benguerel, el qual juntament amb Salvador Roca va fundar la revista "Poblenou" el 1924, per a la defensa de les postures catalanistes del barri durant la dictadura (Arxiu Històric del Poblenou, 2001).

¹² En els diàlegs que mantenen Eduard Moreno i Manuel Vázquez Montalbán a *Barcelona, cap a on vas?* es posa de manifest la forta lluita veïnal del Poblenou en contra del pla: "El Pla de la Ribera va ser una de les lluites veïnals més fortes, perquè també va ser l'operació especulativa del sòl més gran que s'havia fet a la història de Barcelona. No es tractava d'una d'aquelles *operaciones urbanísticas* de caire *xapusser* com s'havia fet abans, envoltades de gendres d'en Porcioles, sinó que aquesta era de gran alçada, amb una densitat de més de 600 habitants per hectàrea, una població de 120.000 persones en 204 hectàrees i torres de 24 pisos. Si no recordo malament, el Pla de la Ribera va tenir nou mil al·legacions impugnant-lo, recollides d'entre la gent del barri.

Les reunions es feien al Casino l'Aliança, del Poble Nou, on nosaltres havíem assistit i, escolta, allò eren unes assemblees meravelloses, amb molta efervescència, i després això es va traslladar als Plens de l'Ajuntament, i la gent hi anava, però no podia entrar perquè els seients de la tribuna estaven ocupats pels acòlits d'en Porcioles. Va ser un combat formidable, i la prova està en què l'Ajuntament va deixar córrer el Pla de la Ribera" (Moreno i Montalbán, 1991, p. 47).

¹³ El nom de *Wad Ras* fa referència a unes muntanyes del Marroc que és on es va produir la quarta i darrera batalla de la *Guerra d'Àfrica* entre el Marroc i Espanya els anys 1859 i 1860 (Enciclopèdia Catalana [En línia]). Amb el topònim Wad Ras és com es va conèixer l'actual carrer Doctor Trueta. En

campanya va aconseguir recollir 8.000 signatures i al 1980 es va començar finalment, a construir l'Institut Icària (AVPN, 2014).

A l'any 1984, després de diverses manifestacions sota el lema *Càtex per al barri*¹⁴ (fotografia 6.5) es va acordar amb l'Ajuntament de Barcelona la reconversió de l'espai industrial de Can Felipa en equipament social, amb la construcció d'una piscina com a nou element destacat. El 1989 el Club Natació Poblenou va estrenar la piscina i també un gimnàs municipals i a més es va aconseguir un centre cívic i altres espais per a diferents entitats com per exemple l'Arxiu Històric del Poblenou.

Fotografia 6.5 Manifestació reclamant “Càtex per al barri” (1978)

Font: Arxiu Històric del Poblenou (2014)

aquest carrer s'hi localitzaren dos equipaments d'auxili social i penitenciari. El primer era la Protecció de Menors (coneguda com *La Prote*), que ocupava tota l'illa entre els carrers Ramon Turró, Àlaba, Pamplona i Doctor Trueta. L'edifici va desaparèixer el 1978 i en el mateix solar es va construir l'Institut Icària. El segon equipament és el Centre Penitenciari de Dones de Barcelona conegut com *la Presó de Wad-Ras*, situat al carrer Doctor Trueta núm. 76. A l'any 2008 la consellera de Justícia, Montserrat Tura, va anunciar una futura transformació d'aquest espai per allotjar la seu de la Conselleria de Justícia cap al 2013 (*La Vanguardia*, 17/06/2008). A l'any 2014 encara no s'ha produït la transformació i l'equipament penitenciari continua actiu.

¹⁴ Càtex va ser a l'any 1978 l'última activitat productiva ocupant l'antiga fàbrica tèxtil de Can Felipa, propietat des de 1877 de la família Vilà (Tatjer i Vilanova, 2002).

Altres reivindicacions històriques que ha impulsat l'AVPN han estat l'arribada del metro (1977), l'enderroc del nus viari de Glòries (1990) i la cobertura de la Ronda Litoral on hi ha el Parc del Poblenou (1992).

Seguint els criteris establerts per l'aproximació analítica de la ciutat emprenedora s'identifica la influència dels agents socials en la transformació històrica de l'espai productiu al Poblenou. Les accions del moviment obrer del segle dinou i principis del vint, en relació a les condicions laborals i d'ajuda social, són els orígens de les mobilitzacions veïnals que a partir dels anys 1970 modifiquen els plans urbanístics. Essent accions pioneres que han incidit en la morfologia urbana i també en la configuració social i econòmica del Poblenou.

6.2 Els agents locals rellevants en la transformació del 22@Barcelona (2000-2013)

En el desenvolupament del projecte 22@Barcelona hi apareixen els interessos específics (i a vegades contraposats) dels sectors públic, privat, i de la societat civil i de les plataformes reivindicatives (taula 6.1).

Taula 6.1 Tipologia d'agents en la transformació urbana del 22@Barcelona: objectius, recursos i accions

TIPUS/AGENTS	OBJECTIUS	RECURSOS	ACCIONS
Públic: Ajuntament de Barcelona	Transformar l'àrea del Poblenou i promocionar la ciutat innovadora des de la política municipal	Poder regulador, administratiu, urbanístic (planejament) i econòmic	Regulació de la transformació a través del planejament: MPGM, del PEI, i del PEPA, etc; inversió pública.
Públic privat: Agència 22 Arroba BCN S.A.U	Impulsar, gestionar, i promocionar el projecte 22@Barcelona	Poder relacional i executor. Combina el poder de l'administració amb la capacitat del sector privat.	Competència de l'aprovació dels instruments d'ordenació, la redacció, tramitació i aprovació dels instruments de gestió urbanística, el desenvolupament del pla d'infraestructures, la gestió del patrimoni industrial, la col·laboració amb l'autoritat urbanística en llicències i disciplina urbanística, i la promoció del projecte.

TIPUS/AGENTS	OBJECTIUS	RECURSOS	ACCIONS
Privat: Propietaris del sòl, promotors, empresaris i banca	Aconseguir benefici econòmic Aprofitament d'infraestructures i serveis de l'espai productiu Aconseguir prestigi corporatiu	Poder econòmic i polític (lobby)	Implantació a la zona amb inversió
Cívic-Social: Moviment veïnal i ciutadà, i col·lectius de tècnics i especialistes	Vetllar per l'entorn urbà col·lectiu: preservació de la identitat del barri, defensa dels equipaments públics, protecció patrimoni industrial, lluita contra l'especulació	Poder de mobilització reactiu i propositiu	Mobilitzacions al carrer i accions legals amb suport l'associacionisme veïnal i de la comunitat científica i professional

Font: Elaboració pròpia (2014)

6.2.1 La iniciativa pública i la cooperació públic-privada: lideratge i visió

Entre els agents més rellevants del sector públic, l'Ajuntament de Barcelona juga un paper central i de lideratge en el procés de transformació urbana. La institució municipal té per objectiu la transformació del Poblenou i la renovació productiva local amb activitats tecnològiques i per aconseguir-ho intervé en el planejament a partir de la MPGM (2000) que determina les normes urbanístiques del projecte 22@Barcelona, concebut, impulsat i aprovat des de l'Ajuntament. Una de les figures polítiques clau en l'impuls al projecte va ser l'alcalde Joan Clos¹⁵ (1997-2006) qui l'encapçalà políticament amb el recolzament tècnic del Sector d'Urbanisme de l'Ajuntament i del Cercle Digital de l'Institut Català de Tecnologia¹⁶:

“A l'any 1999 va néixer la idea de reconduir diferents energies suscitées en relació a l'aprofitament dels espais amb la qualificació 22a cap edificacions, serveis, equipaments i urbanisme adequats a la

¹⁵ El 26 de setembre de 1997 va substituir a Pasqual Maragall com a alcalde de Barcelona, essent elegit en les eleccions municipals de l'any 1999 i reelegit a l'any 2003. A l'any 2006 va cessar degut al nomenament com a Ministre d'Indústria, Turisme i Comerç del govern d'Espanya. El seu mandat com a alcalde, a més a més del projecte 22@Barcelona, es va caracteritzar per la concepció, preparació i celebració del Fòrum Universal de les Cultures de 2004, i la consegüent reurbanització de l'àrea propera al riu Besòs i Diagonal Mar així com l'inici de la remodelació de La Sagrera amb l'arribada del tren d'alta velocitat (AVE). [En línia]. <<http://www.enciclopedia.cat/>>. [consulta: 30 de juny de 2014].

¹⁶ Un dels arguments més representatius va provenir del Cercle Digital, un grup de persones que treballaven en àrees com l'urbanisme, la informàtica i el medi ambient urbà, dirigit per Miquel Barceló qui havia ocupat la direcció del Institut Català de Tecnologia (ICT). El Cercle va defensar un model de ciutat variat i compacte al Poblenou basat en la revolució tecnològica, de la mateixa manera que ho va ser la indústria en el segle dinou (Oliva i Barceló, 2003).

nova economia del coneixement. Miquel Barceló, llavors director de l'Institut Català de Tecnologia, va liderar en certa manera el corrent que defensava la conservació del caràcter productiu de l'àrea del Poblenou. Al costat d'ell gent com Eudald Domènech, Javier Creus, Salvador Rueda, Alfons Cornella o el mateix Ramon García Bragado, eren del mateix parer. No es volia convertir l'espai en una zona residencial per fer d'aquesta part de la ciutat una nova Benidorm posem per cas. L'alcalde els donava suport i ell mateix va encarregar un estudi per veure com podien utilitzar millor aquestes noves zones productives urbanes. L'informe es va convertir en el llibre La Ciutat Digital.” (Informant-21)

La renovació urbana a partir d'usos productius i empresarials, i no exclusivament per l'ús residencial, és un concepte propi del projecte que es defensa des de l'Ajuntament. Vladimir de Semir, regidor de la Ciutat del Coneixement (1999-2003) defensà la posició del consistori afirmant que “no quiere [l'Ajuntament] ceder a la presión urbanística para construir pisos y oficinas, sino para que se ubiquen empresas del sector de las nuevas tecnologías. No queremos que la actividad urbanística se transforme en viviendas u oficinas” (Cia, 1999).

L'Ajuntament de Barcelona és el que crea i promou la clau urbanística 22@, que és la principal novetat de la MPGM de l'any 2000¹⁷:

“Després dels Jocs Olímpics van quedar a la zona illes i espais considerables sota la qualificació urbanística de 22a, corresponent a indústria urbana. En una reunió de treball, Ramon García Bragado, aleshores gerent de Localret, va proposar canviar la qualificació 22a per la de 22@, reflectint el canvi productiu que es pretenia donar” (Informant-21).

La gestió del Pla es porta a terme a través de l'agència 22 Arroba BCN, S.A.U. que es converteix en el principal interlocutor amb els afectats pel pla en detriment del Districte de Sant Martí. L'Agència se situa a nivell de competències de planejament per damunt del districte de Sant Martí i manté una estreta vinculació amb altres àrees de l'Ajuntament com Promoció Econòmica o Barcelona Activa. En canvi, la vinculació amb d'altres nivells supramunicipals de l'administració com ara l'Estat o la Generalitat és menor, fet que reforça la idea d'urbanisme emprenedor que desenvolupa el govern local de Barcelona:

“Altres administracions no es van implicar amb prou feines. La societat municipal 22 @ ha estat la gran impulsora. L'objectiu era crear una agència de desenvolupament a l'estil anglosaxó.

¹⁷ Tots els grups polítics municipals (PSC, ERC, ICV-EUiA, CiU i PP) la van votar favorablement (Ajuntament de Barcelona, 2000c).

Preocupant-se per les infraestructures per al desenvolupament empresarial però també per l'aspecte urbanístic. Per això es creen unes excel·lents infraestructures a escala d'Europa: a nivell de xarxa elèctrica, climatització, i de fibra òptica.” (Informant-21).

A més de l'Ajuntament de Barcelona, altres empreses públiques seran importants pel desenvolupament del projecte 22@Barcelona. Aquest és el cas del Consorci de la Zona Franca de Barcelona (CZFB¹⁸) que es consolida com un dels principals promotors immobiliaris al 22@ amb la construcció i promoció del Parc industrial urbà del Poblenou. En total, el Parc que es començà a construir a l'any 2000, disposa de 22 naus industrials¹⁹ distribuïdes en una superfície de 24.000 m² (22@ Barcelona, 2002). Altres construccions es vinculen amb edificis relacionats amb l'activitat universitària i amb el món audiovisual, completant el Campus de la Comunicació de la UPF de 24.000 m² de sostre (Sotoca, 2005). Un altre exemple és l'edifici de 16.000 m² de sostre que acull a partir de l'any 2010 el Banc de Sang i de Teixits²⁰.

Les universitats tenen un paper destacat amb el trasllat de les seves seus al 22@. La Universitat Pompeu Fabra (UPF), la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC), la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) i la Universitat de Barcelona (UB) s'instal·len al Poblenou amb l'objectiu de consolidar un pol d'usos universitaris, liderant la localització d'activitats de I+D. En alguns casos es produeix amb la renovació d'antics espais fabrils cap a usos educatius com la UB que adquireix el 2005 la fàbrica Josep Canela²¹ (fotografia 6.6) o la UOC que a l'any 2006 inaugura la nova seu als terrenys de Can Jaumandreu (fotografia 6.7) (Sotoca, 2005).

¹⁸ Empresa pública participada pel Govern espanyol i l'Ajuntament de Barcelona, present també en altres àmbits de renovació de la ciutat de Barcelona com és la transformació urbana de l'estació intermodal de trens de Sant Andreu-Sagrera. [En línia]. <<http://www.elconsorci.net/>> [Consulta: 31 de gener de 2015]

¹⁹ A meitat de 2002 el CZF va vendre l'última a l'empresa catalana d'enginyeria de sistemes i de software GTD (Vilaweb, 05/07/2002).

²⁰ El CZFB adjudica a l'any 2014 l'edifici que ocupa instal·lacions del Departament de Salut de la Generalitat a la firma immobiliària Recober Inversions per 38,5 milions d'euros. La venda es produeix a la segona temptativa, ja que el CZFB va convocar un primer concurs el 2012, que finalment es va declarar desert (Jiménez, 2014).

²¹ La fàbrica José Canela e Hijos, també coneguda com *Can Tiana*, es va construir entre 1898 i 1914 i es dedicava a la producció de maquinaria tèxtil i de gèneres de punt. L'última reforma és feta el 1996 per Jordi Seguró (22@Barcelona, 2008).

Fotografia 6.6 Seu de la UB a l'edifici de l'antiga fàbrica Canela

Autor: Esteve Dot (2014)

Fotografia 6.7 Seu de la UOC a l'edifici de l'antiga fàbrica Can Jaumandreu

Autor: Esteve Dot (2014)

Altres organismes oficials de caràcter nacional i internacional completen l'aportació pública en la transformació. Entre aquestes destaca Ràdio Nacional d'Espanya (RNE) a Catalunya, essent un dels primers organismes públics en anunciar a l'any 2005 la construcció de les seves seus al districte tecnològic (Sotoca, 2005; 22@Barcelona, 2008).

6.2.2 La iniciativa privada: la peça clau del partenariat públic-privat

El lideratge del projecte 22@Barcelona té un fort component públic, però per fer efectiva la transformació urbana es depèn totalment de la iniciativa privada amb diferents agents amb interessos de tipus econòmic i empresarial. Entre ells, els promotors i les immobiliàries, els propietaris del sòl, així com les empreses vinculades a activitats @ que es localitzen al Poblenou.

El paper inversor dels promotors i de les immobiliàries i la seva relació amb el sector públic es consolida ininterrompudament durant el procés de desenvolupament urbanístic. La relació no és lineal sinó que emergeixen diferents punts de conflicte entre els promotors i l'Ajuntament deguts a la voluntat d'augmentar el volum de sostre per a ús residencial. Els promotors immobiliaris es mostren des d'un inici contraris al projecte de la Ciutat del Coneixement, tot reclamant que el sòl disponible fos destinat exclusivament per a ús residencial. Enric Reyna, president de l'Associació de Promotors de Barcelona fins a l'any 2012, afirmava el 1999: "Hay que buscar un equilibrio y hay que aspirar a ampliar la cantidad de suelo que el Ayuntamiento recalificará como residencial" (Lamelas, 1999). El rerefons del debat el constituïa el fet que les 200 hectàrees de terreny industrial requalificat del Poblenou eren pràcticament l'última gran reserva de sòl a Barcelona.

Les desregulacions del sòl permeten a immobiliàries, constructores, cadenes hoteleres i grans multinacionals, però també a propietaris de sòl o d'immobles, especular amb el preu inicial del sòl i beneficiar-se de les plusvàlues perquè amb la qualificació del projecte 22@Barcelona s'activaven mecanismes econòmics amb predomini de les grans famílies amb tradició empresarial i els grans operadors (caixes i bancs, i fons voltor), que eren els propietaris del sòl.

La majoria d'aquestes famílies provenen del món de la indústria, especialment del tèxtil, que amb el pas de les generacions han diversificat els seus interessos cap a la banca i les activitats immobiliàries. Al Poblenou hi destaquen, entre altres, els Girona, Ricart, Ribera o Godó. A finals del segle vint apareixen també noves famílies i nous inversors en el sector immobiliari poblenoví, més o menys com també passa en el conjunt de la ciutat de Barcelona²² (Montaner, 2003; Andreu, 2005; Clarós, 2007; Cabana, 2011).

²² Tal com destaca Montaner (2003) a Barcelona hi ha tres grans sagues encapçalades pels Sanahuja. L'empresa de Román Sanahuja Bosch (1906-1996) va sobresortir durant l'època franquista per les

Coincidint sobretot amb la crisi econòmica i financera de l'any 2007, apareixen com a nous inversors els anomenats fons voltor²³. Un exemple d'aquest darrer tipus d'inversió és el cas de l'edifici de l'antiga ferreteria Balius²⁴. Aquesta empresa, propietat de la família Dagas i Balius, va tancar diversos establiments al Poblenou a principis del 2012 acomiadant a 45 persones. L'edifici de 4 plantes, amb una superfície de 1.667 m² i amb la qualificació de terreny 22@ passà a ser propietat del fons voltor nord-americà Fortress Investment Group LLC que el comprà al preu de 1,2 milions d'euros (Poblenou.org, 2014).

Un altre exemple de fons voltor és el Blackstone Group, propietari del solar (12.521 m² i qualificació 7@) on està prevista la construcció (2015) d'una residència d'estudiants de 29.870 m² de sostre, amb més de 700 habitacions (figura 6.3). Aquest fons va comprar (a través de la societat Bre Barcelona Nido S.L) el solar per 20 milions d'euros a la immobiliària Renta Corporación l'any 2005 (Peirón, 2008; Poblenou.org, 2013).

promocions de les vivendes del Turó de la Peira, amb greus problemes d'aluminosis evidenciats a finals de 1990. En segon lloc l'empresa immobiliària Núñez y Navarro liderada per Josep Lluís Núñez Clemente (1931-present), recordada tristament per l'enderroc de la casa Trinxet de Josep Puig i Cadafalch (1967). I finalment els Samaranch, amb Joan Antoni Samaranch Torelló (1920-2010) al capdavant, que a la dècada de 1960 va realitzar la promoció del barri de Ciutat Meridiana tot menjant-se literalment la serra de Collserola. Juntament als problemes orogràfics s'hi afegeix històricament el dèficit de serveis i equipaments.

²³ Anomenats *vulture fund* pel seu origen als Estats Units, aquests grans fons d'inversió es caracteritzen per invertir en el deute contret per una entitat propera a la fallida o en bancarrota de capital, o per aportar capital per impulsar projectes suplint, coincidint amb la crisi econòmica mundial, l'ensorrament de les promotores. Són empreses que actuen amb agressivitat, movent-se per tot el món a la caça d'oportunitats d'inversió a gran escala (The Guardian, 2014).

²⁴ La ferreteria oberta des de 1914 era un dels comerços històrics de la ciutat de Barcelona (AHPN, 2014). Huertas (2001) recorda que l'establiment es trobava situat a mitjans de 1950 en un descampat de sorra i palmeres conegut com *el desert*.

Figura 6.3 Vista aèria del solar amb previsió de l'equipament residència d'estudiants Nido

Font: Elaboració pròpia (2014)

Un altre exemple de fons voltor es troba al PERI Eix Llacuna (figura 5.8). El grup nord-americà Autonomy Capital va comprar, el 2013, per 17 milions d'euros l'edifici @ Mar de 12.600 m² de superfície. L'edifici era propietat d'un fons d'inversió del grup empresarial Axa Real Estate (fotografia 6.8) (El Economista, 2013).

Fotografia 6.8 L'edifici d'oficines @Mar

Autor: Esteve Dot (2014)

La participació d'aquest tipus d'inversionistes es troba també en el cas de l'antiga fàbrica Adobs Alesan²⁵, convertida des de l'any 2013 en el parc empresarial Corner Stone amb un total de 20.000 m² de sostre per a oficines (fotografia 6.9). El fons voltor britànic Benson Elliot Capital juntament amb el soci Management Bream Real Estate van comprar el 2011 a la promotora Solvia (Banc Sabadell) el solar de 5.900 m² de superfície per 80 milions d'euros (Saborit, 2011; El Periódico, 2013).

²⁵ Fundada el 1855 sota la denominació Alesan Hermanos es va especialitzar inicialment en l'elaboració de tints pel tèxtil i l'adoberia de la pell, per després continuar i aconseguir molt de renom amb l'especialització d'adobs agrícoles (Cabana, 1992).

Fotografia 6.9 L'edifici d'oficines *Corner Store*

Autor: Esteve Dot (2014)

L'interès del conjunt de promotors i inversionistes (immobiliàries, constructores, fons inversionistes, consultories, i propietaris del sòl) és l'obtenció de benefici econòmic a través de la transformació urbanística. Al projecte 22@Barcelona s'identifiquen processos de plusvàlues del sòl urbà i d'especulació seguint la tradició rendista de la ciutat de Barcelona²⁶. A pesar que la transformació s'allunya de les estratègies de la ciutat de construir polígons d'habitatges²⁷, com els que s'han desenvolupat a Barcelona des de la segona meitat del segle vint, en el projecte 22@Barcelona es produeix especulació amb el preu del sòl i les estratègies pel control i comercialització del sòl.

²⁶ Continuant amb l'aportació de *Barcelona, cap a on vas?* es diu: "És curiós i tràgic a la vegada que la matèria prima fonamental per la burgesia de Barcelona hagi estat sempre el sòl. Se l'han venut, reventat, especulant contínuament, i ha estat la seva gran aportació econòmica en molts moments. La propietat del sòl i la seva especulació, ha estat una part important de la seva riquesa" (Moreno i Montalbán, 1991, p.19).

²⁷ En altres plans de la ciutat, com el projecte Diagonal, es constata la tradició rendista del país. Aquest projecte havia de ser segons les previsions del PGM de 1976 i del programa d'àrees de nova centralitat de 1987 un emplaçament d'ús mixt amb equipaments de diversa escala i un gran parc urbà, com a solució resultant de la intersecció de la Diagonal, la rambla Prim i la Ronda Litoral. L'evolució del projecte va canviar en funció dels interessos dels promotors privats, que van condicionar les intencions de l'Ajuntament. Així, la requalificació del sòl es va fer cap a un ús majoritàriament residencial d'acord amb les exigències dels diferents promotors d'origen nord-americà. En primer lloc i fins a la seva fallida, l'empresa Kepro; posteriorment l'empresa Hines. L'operació Diagonal Mar es va caracteritzar per la seva especulació del sòl en els terrenys que ocupava l'antiga fàbrica Macosa propietat de la família Vidal Folch. Degut a la requalificació del sòl per part de l'Ajuntament i de la Generalitat, es van dur processos de compra venda que doblaven el seu valor monetari (Clarós, 2007).

Un exemple d'això es produeix en el PERI Eix Llacuna. Els terrenys de 12.337 m² de superfície eren propietat de les empreses Construcciones Inmobiliarias Pelayo S.A. (CIPSA) que tenia 7.651 m², i La Vanguardia Ediciones S.L que tenia 4.686 m², ambdues empreses en mans de la família Godó. Al 2007 la immobiliària Metrovacesa va comprar 11.300 m² dels terrenys dels tallers de La Vanguardia i l'Ajuntament va apropiar-se els restants 1.037 m² corresponents a les naus més antigues (datades de 1880) (El Economista, 2007; El Mundo, 2007). El 2009 van ser enderrocats la major part dels antics tallers de La Vanguardia i, a l'any 2014, els terrenys continuen buits. La part més antiga que és propietat municipal és l'únic immoble del solar que es manté, amb un nivell de protecció C, que acull des de l'any 2014 l'equipament Centre d'Urgències i Emergències Socials de Barcelona (figura 6.4; fotografia i 6.10) (Ajuntament de Barcelona, 2012). La immobiliària Metrovacesa tenia grans expectatives, amb la previsió d'un complex de 4 edificis d'oficines amb una torre de 13 plantes (48 metres d'altura) amb 42.000 m² de sostre.

Figura 6.4 Vista aèria del solar on es localitzaven els antics tallers de La Vanguardia

Font: Elaboració pròpia (2014)

Fotografia 6.10 Façana de la nau conservada dels antics tallers de La Vanguardia

Autor: Esteve Dot (2014)

El negoci especulatiu del sòl pren protagonisme amb altres accions de les promotores immobiliàries. Un exemple n'és l'evolució dels terrenys del carrer Pere IV núm. 313-339, al costat de La Escocesa²⁸. Aquests terrenys varen ser ocupats entre 1890 i 1939 per l'empresa Klein, fabricant de gomes, plàstics i pneumàtics i, des dels anys 1940 fins a mitjans dels 1990, diverses empreses tèxtils, de fabricació de vidre, i tallers diversos van ocupar l'espai. Després que els terrenys passessin per les mans de tres empreses durant la dècada de 1990 (Urbanizaciones y Transportes S.A., el 1991; Grand Tibidabo S.A, el 1992 i Construcción y Gestión de Servicios, S.A., el 1992), a l'any 2005 la immobiliària Renta Corporación en va passar a ser la nova propietària. El 2007 Renta Corporación va vendre els 8.235 m² del solar per 30 milions d'euros a la immobiliària valenciana Coperfil²⁹. La previsió era executar el projecte Open District amb la construcció de 3 edificis d'oficines de 13 plantes amb una edificabilitat de 24.600 m². El 2009 Renta Corporación va recomprar el solar per 13 milions d'euros (en un procés de subhasta judicial, perquè Coperfil no havia complert el contracte de compra-venda), reclamant judicialment a Coperfil els diners no pagats del contracte

²⁸ Antic complex industrial (1852) que va servir per l'elaboració de productes químics per a la indústria tèxtil. Al 1999 es va convertir en un espai de creació i un punt de trobada per a artistes d'altres espais desapareguts al Poblenou i altres parts de la ciutat. Des de principis de 2008, l'Ajuntament va cedir la gestió provisional de l'espai a l'Associació d'Idees. Aquest grup d'artistes de les arts visuals continuen a l'any 2014 amb el projecte d'autogestió de l'espai (laescocesa.org, 2014).

²⁹ L'empresari Vicente Roig és qui dirigeix la constructora, que va presentar concurs de creditors a l'any 2011 (Salvador, 2012).

signat (La Vanguardia, 2009). Finalment, el 2012 el Banc de Santander compra els terrenys a canvi de reduir 33 milions el deute que tenia Renta Corporación (Anglés, 2012). Des d'aquest moment el solar està en venda per 23,5 milions d'euros i està qualificat com a terreny 22@, per instal·lar-hi oficines (fotografia 6.11).

Fotografia 6.11 Solar buit dels antics terrenys de l'empresa Klein. Al fons l'edifici de La Escocesa (esquerre) i l'església del Sagrat Cor (dreta)

Autor: Esteve Dot (2014)

La promoció del bloc Barcelona Diagonal és un altre exemple de negoci immobiliari i comercialització del sòl que exemplifica les dinàmiques especulatives del Poblenou. La promotora Altamira, del Banco Santander, reinicia a l'any 2014 les obres aturades des de l'any 2004 de l'edifici de 27 plantes (més de 100 metres d'altura). Respecte el projecte aprovat el 2002³⁰ hi ha un guany de 6 plantes degut al canvi en la llicència d'obres, amb una clàusula que permet augmentar l'alçada de l'edifici. L'immoble es convertirà en l'edifici d'habitatges més alt de Barcelona amb 125 pisos d'alt *standing*, amb preus de lloguer de 4.000 €/m² (fotografia 6.12) (Andreu, 2013).

³⁰ En un inici a l'any 2002, el megaprojecte de l'empresari José Antonio Castro Sousa constava de dos edificis amb 21 plantes destinades a oficines (posteriorment es va requalificar per fer-hi habitatges) i 9 plantes destinades a un hotel de la cadena Hesperia amb 113 habitacions. Pocs anys després es van transformar en la construcció de dos edificis destinats a habitatges amb 6 plantes (front carrer Pere IV) i 21 plantes (front carrer Bilbao) amb 192 habitatges. L'edifici del carrer Bilbao núm. 116 tenia autorització per construir-hi 176 pisos (Andreu, 2013).

Fotografia 6.12 Panoràmica de l'edifici d'habitatges Barcelona Diagonal

Autor: Esteve Dot (2014)

El cas de la Torre AGBAR aporta nous elements d'anàlisi. A l'any 2013 es va anunciar que l'edifici es reformaria per convertir-lo a partir de 2016 en un hotel de luxe de la cadena hotelera nord-americana Grand Hyatt. En l'anunci es detalla que el fons d'inversió Emil Capital pagarà 250 milions per la Torre AGBAR (propietat del grup AGBAR, controlat per la francesa Suez Environnement i participat per La Caixa). La Torre, amb més de 50.000 m² de sostre destinats a oficines va ser comprada el 2007 per la societat Azurelau (una societat patrimonial controlada per Antonio Vila Casas y Santiago Oller, ex accionistes del grup farmacèutic Almirall). A l'any 2010 l'empresa Agbar va adquirir l'immoble per 165 milions (Álvarez, 2013).

Com s'ha vist doncs, les caixes, els bancs i els fons d'inversió són agents claus en la transformació urbanística del Poblenou, i més encara coincidint amb la crisi econòmica i financera. La banca així, es converteix en la propietària d'importants projectes immobiliaris de Barcelona que donen a les entitats la clau de l'evolució futura del mercat d'oficines, davant la pràctica desaparició dels promotors privats (Salvador, 2013).

Un exemple més d'aquest procés el trobem en el cas del solar de 8.947 m² que va ocupar la fàbrica de Toldos Giralt Miró S.A fins que aquesta empresa va fer fallida el 1997³¹. El solar era propietat de la immobiliària LARIG S.L (en mans de la família Giralt Rabentós, Giralt Costa i la promotora COPCISA) i tenia 7.613 m² de superfície. La resta (2.150 m²), estava a mans d'Antonio Costa Font. Des de l'any 2013 la part del solar propietat de LARIG S.L va passar a mans de CaixaBank (La Caixa) pels deutes que la promotora tenia amb l'entitat bancària. És per tant la immobiliària Servihabitat XXI (de La Caixa) la que des d'aleshores té el control i la gestió comercial d'aquesta part dels terrenys (figura 6.5; fotografia 6.13) (Salvador, 2013).

Figura 6.5 Vista aèria del solar buit on es localitzava la fàbrica Giralt (fins el 1997)

Font: Elaboració pròpia (2014)

³¹ Els seus propietaris (Felix i Juan Giralt Rabentós i Juan Giralt Costa) es van declarar insolvents, cosa que suposà l'acomiadament de 80 treballadors, una gran part d'aquests sense indemnitzacions. Les naus de la fàbrica van ser abandonades el 1997 i l'any 2000 van ser ocupades per crear el Centre Social La Makabra (on es van desenvolupar activitats socials i tallers de circ), fins al desallotjament que es produeix a l'any 2006 (Casals et al., 2006).

Fotografia 6.13 El solar de la fàbrica Giralt: de producció de toldos a l'ocupació de la Makabra, i de l'activitat artística a solar buit en venda

Autor: Esteve Dot (2014)

Una nova intervenció comercial per part de caixes i bancs es produeix en el solar de Can Culleretes³². Les dues illes estan afectades des de l'any 2001 pel PERI Eix Llacuna. Una part del solar (entre Llacuna, Rambla, Pallars i Pujades), a tocar de la Rambla del Poblenou, va ser comprat per la promotora Metro-3 que hi va construir blocs de pisos. L'altra part del solar va ser comprada el 1991 pel CZF a través de la promotora Parc d'Activitat Empresarial del Poblenou S.A (PAEPSA) i finalment, el 2008, venuda a Colonial (immobiliària de La Caixa) que hi va construir l'edifici d'oficines Illacuna (fotografia 6.14) (El Periódico, 2010; El Economista, 2010).

³² És com es coneixia el solar de l'immensa fàbrica de Metales y Platería Ribera SA, empresa fundada el 1912 per Joaquim Ribera. La fàbrica ocupava les illes entre els carrers Roc Boronat, Rambla del Poblenou, Pallars i Pujades. L'empresa va fer fallida el 1985 deixant a l'atur 456 treballadors i els seus terrenys van ser subhastats (Bastardes, 1985).

Fotografia 6.14 El projecte Edifici Illacuna: un complex d'oficines

Autor: Esteve Dot (2014)

En aquests terrenys estava prevista la construcció d'una torre de 72 m d'altura rebaixada després a 40 m. per a un complex d'oficines de 37.000 m² de sostre. Amb la retallada, el complex consta de tres edificis amb una superfície total de 20.000 m² destinats al lloguer d'oficines, un dels més grans que la companyia Colonial té a la capital catalana, i que està comercialitzada per Aguirre Newman i Cushman and Wakefield (Diario Crítico, 2010).

Al segon solar (entre Llacuna, Roc Boronat, Pallars i Pujades), s'hi va enderrocar el que restava de la fàbrica de Can Culleretes, en estat ruïnós després de 20 anys d'abandonament i on només quedava una paret que rodejava el solar³³. Aquí, el 2010 Habitatges i Entorn SCCL (cooperativa habitatges de CCOO) va construir blocs de pisos amb façana al carrer Pujades. La resta del solar, més de 7.000 m², és un solar buit i abandonat propietat de l'entramat de promotors Barcelonesa de Inmuebles SL, MRC Constructores SL i Urbanismo y Construcción S.L (fotografia 6.15) (Poblenou.org, 2013).

³³ El 23 de gener de 2009 una dona va morir quan a causa del fort vent es va ensorrar part d'aquesta paret que rodejava el solar (El País, 2009).

Fotografia 6.15 Una de les dues illes de la fàbrica Can Culleretes ocupada parcialment per HPO de la promoció Eix Llacuna

Autor: Esteve Dot (2014)

Enmig d'aquestes dinàmiques pròpies del procés transformador es produeix l'ocupació temporal (i il·legal) de solars buits per part d'alguns grups socials. Aquest és el cas del solar de 7.000 m² de l'illa delimitada pels carrers Sancho d'Àvila, Àlaba, Almogàvers i Pamplona, que va estar ocupat entre el 2009-2011 per l'activitat artística del CSO Artkatraz fins al seu desallotjament arran d'una denúncia de la promotora Metrovacesa³⁴, qui a continuació va enderrocar l'edifici (fotografies 6.16) (La Vanguardia, 2011).

³⁴ Des del 2009 el 95,5 % del capital de la promotora està en mans de 6 entitats bancàries (Banco Santander, Banesto, BBVA, Bankia, Banc Sabadell i Banco Popular). La família Sanahuja, que era l'accionista majoritària del grup immobiliari Metrovacesa, va fer suspensió de pagaments a l'any 2012 (Expansión, 2012).

Fotografia 6.16 Aspecte del solar buit (2014) ocupat per Artkatraz (2011)

Autor: Esteve Dot (2014)

6.2.3 La iniciativa de la societat civil i de les plataformes ciutadanes

Seguint els criteris establerts per l'aproximació analítica de la ciutat emprenedora el darrer grup d'agents a considerar en la transformació del Poblenou està format per la societat civil que ha actuat intermitentment amb objectius col·lectius però, a vegades també, responent a interessos particulars.

En primer lloc, cal apuntar que l'AVPN ha mantingut un important rol de centralitat en els processos de mobilització ciutadana, aglutinant diferents xarxes ciutadanes en les reivindicacions veïnals. L'AVPN es pot considerar l'interlocutor formal de l'Ajuntament, fent l'acció de frontissa entre el projecte 22@Barcelona i les reivindicacions del Poblenou (Martí, 2010).

L'AVPN ha reclamat des de mitjan dels anys 1990 un "pla global de renovació". La MPGM de l'any 2000 va convèncer en línies generals a l'AVPN perquè veien complertes, almenys en principi, quatre de les seves demandes bàsiques: la redacció d'un pla general de renovació del Poblenou, el manteniment de l'activitat productiva

(amb la generació de noves activitats econòmiques), la construcció d'habitatge protegit i el reconeixement dels 4.600 habitatges que estaven en situació d'al·legalitat. Tot i això, encara quedaven pendent la concreció de dos temes més: la provisió de nous equipaments socials i la protecció del patrimoni històric i industrial del barri. Aquests dos temes, juntament amb les accions de solidaritat envers els veïns nouvinguts, la gent gran, i altres col·lectius marginats, formen les tres grans línies de prioritat de l'AVPN en aquests anys (Martí, 2010).

Pel que fa els equipaments, el moviment veïnal del Poblenou, i en particular l'AVPN, ha estat en permanent alerta. Els seus arguments es basen en l'augment futur de residents resultat del projecte 22@Barcelona. Les projeccions de l'Associació de l'any 1999 apuntaven a que el Poblenou creixeria entre 30.000 i 40.000 persones (cita). Amb aquest escenari demogràfic l'AVPN manifestava una situació deficitària de serveis i equipaments:

“Varem constatar [a l'any 2001] que no hi havia cap previsió de nous centres assistencials ni d'escoles. Seguïem sense tenir ni una sola guarderia pública i teníem dèficit de centres d'assistència primària. Això és el que ens preocupava més i per això varem decidir emprendre una campanya informativa entre les entitats veïnals.” (Informant-14)

En relació al patrimoni industrial, l'AVPN treballa en la protecció d'edificis i la recuperació de grans conjunts industrials (com Can Ricart o L'Escocesa, entre altres). El seu objectiu és sobretot dotar-los de contingut com a equipaments públics, per generar mixtura d'usos residencials, econòmics i tecnològics.

L'Associació d'Afectats del 22@ (AA22@) és una entitat sorgida també d'entre el moviment veïnal. Aquesta estava formada per un grup d'afectats que no es van sentir representats per l'AVPN durant el procés de negociació del PERI Llacuna (el primer pla d'iniciativa pública que es va presentar). El seu paper va ser de confrontació amb l'Ajuntament per l'abandonament sofert al Poblenou en les darreres dècades (1970-1990), pels processos especulatius, i per la manca de participació ciutadana en els processos de decisió. El seu posicionament es va centrar en la defensa de la permanència de tallers i habitatges afectats pels diferents PERI, com a aspectes clau per la preservació de la identitat pròpia. Els membres de l'AA22@ es van mostrar a favor del reconeixement legal dels habitatges en situació al·legal, però criticant especialment l'arbitrarietat del concepte “front consolidat” com a criteri per a mantenir els habitatges.

La pròpia AA22@ va ser criticada per part de l'Ajuntament acusant-la de ser una entitat no representativa del barri, i de tenir uns objectius únicament d'interessos particulars (Martí, 2007; 2010)

Durant el procés de transformació urbana van néixer altres associacions d'oposició al projecte urbanístic com és la Coordinadora contra el 22@. Aquesta va sorgir a l'any 2000. La Coordinadora estava formada per sectors anticapitalistes que varen criticar el caràcter especulatiu del Pla amb el lema "El Poblenou no està en venda", per la destrucció de llocs de treball i la vinculació de les noves empreses tecnològiques a la indústria de l'armament (Martí, 2007; 2010)

Pel que fa als col·lectius de reivindicació juvenil cal destacar l'Assemblea de Joves del Poblenou (AJP³⁵) la qual es defineix com un òrgan canalitzador de les demandes del jovent del barri del Poblenou, per tal de construir una resposta crítica en front les diferents problemàtiques que pateixen tant els poblenovins com la ciutadania en general. Entre les accions de l'AJP hi ha l'ocupació com a forma de lligar la necessitat dels joves de tenir espais autogestionats i la denúncia de l'especulació immobiliària. Alguns episodis d'ocupació d'espais són significatius pel ressò mediàtic i social: l'any 2003 el col·lectiu va ocupar l'antiga sala de concerts Garatge Club, en ple PERI Eix Llacuna; entre els anys 2012 i el 2013 es va ocupar l'històric ateneu la Flor de Maig amb la justificació de continuar amb el que va significar i continua significant per al veïnat poblenoví l'Ateneu, com a lloc de trobada pels joves (AJP, 2014).

Finalment, la transformació urbanística fa que plataformes ciutadanes supra municipals intervinguin també al Poblenou com és el cas de la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca de Barcelona³⁶ (PAHB). Entre les mobilitzacions portades a terme hi ha la manifestació davant dels pisos buits del carrer Pallars, 232, que són propietat des del 2009 de Solvia (la promotora del Banc Sabadell). Amb l'acció la PAHB exigia a l'Ajuntament de Barcelona que aprovés i complís la moció de la PAHB, per sancionar els pisos buits en mans d'entitats financeres i altres grans empreses (Pahbarcelona, 2014).

³⁵ A l'any 2013 es passa a dir Arran del Poblenou. [En Línia] < <http://www.jovespoblenou.cat/>> [Consulta: 31 de gener de 2015].

³⁶ Pah Barcelona [En línia]. < <http://pahbarcelona.org/>> [Consulta: 31 de gener de 2014].

6.3 Les interaccions entre els sectors polític, civicosocial, i econòmic

La transformació urbana al Poblenou es caracteritza, per una banda, per unes relacions de conflicte entre l'administració local i el moviment social reivindicatiu en relació als elements econòmics, els equipaments, l'habitatge i el patrimoni industrial. Per l'altra banda, cal destacar que entre l'administració local i el sector econòmic s'estableixen paulatinament col·laboracions fluides de tipus públic-privat en la mesura en que el primer pren la iniciativa i el segon aporta el finançament. Amb el temps però, aquesta dinàmica també influirà en les decisions preses i generant una dinàmica de formació de preferències en la política de la ciutat, tal i com es constata en altres processos de desenvolupament urbanístic a Barcelona (Casellas, 2012). En aquesta dinàmica, el sector públic aprèn a col·laborar estretament amb el sector privat, però té més dificultats per establir relacions de cooperació amb els moviments de base ciutadana. En els següents apartats s'analitza amb més profunditat aquesta dinàmica.

6.3.1 Les interaccions entre els sectors polític i civicosocial: el desenvolupament urbà i la participació ciutadana

La presentació del projecte 22@Barcelona a l'any 2000 generà incertesa al moviment veïnal. Entre el 2001 i el 2002 es van aprovar els primers tres PERI a iniciativa de l'Ajuntament: Llull-Pujades Llevant, Perú-Pere IV, i Eix Llacuna i davant d'aquesta situació els veïns (en especial els afectats pel planejament) es van mostrar vigilants³⁷ amb les accions de les immobiliàries i crítics amb l'Ajuntament per no preocupar-se suficientment a l'hora d'informar els afectats:

“[En relació a l'afectació del PERI Eix Llacuna] L'Ajuntament es va preocupar més pel futur de la zona que per aclarir la situació als veïns afectats.” (Informant-14)

Pel que fa a la transformació urbanística inicial, el gerent d'urbanisme Ramón García Bragado (1999-2004) reconeixia que:

“Es cierto que los vecinos han recibido informaciones malintencionadas. Pero desde el Ayuntamiento hemos intentando ir informando y hemos tenido cuatro reuniones.” (Utrera, 2002)

³⁷ L'actitud vigilant dels veïns era conseqüència del seu desacord amb anteriors operacions urbanístiques al Poblenou, com la de la Vila Olímpica o Diagonal-Mar, que va propiciar especulació del sòl i de l'habitatge (Clarós, 2007).

En relació al PERI Lull-Pujades Llevant els veïns afectats denunciaven el secretisme per part de l'Ajuntament i demanaven la paralització del pla perquè l'actuació es feia amb presses i sense participació:

“Els veïns no volíem especular, però el que no es pot fer és espoliar-los.” (Informant-14)

“A la gent del barri ens deien que érem uns especuladors. Nosaltres no som uns especuladors. Nosaltres volem viure a la casa on estem. No volem anar a una altra casa. No volem vendre la casa. A on t'hem d'anar nosaltres?” (Informant-17)

Respecte al PERI Eix Llacuna els veïns mostraven el seu rebuig per la distribució edificatòria que preveia 9 torres de 72 m d'altura. Paradoxalment l'Ajuntament, a través de Ramón García Bragado manifestava que hi havia bona sintonia pels canvis urbanístics, en particular pel PERI de l'Eix Llacuna. A més a més d'argumentar que les torres no es podien catalogar de gratacels, García Bragado afegia que el projecte permetia als veïns guanyar 18.000 m² de zona verda, i 17.000 m² de sostre per a equipament. Assegurava que els veïns de les 28 finques afectades (només 4 eren propietaris, la resta llogaters) serien tractats amb justícia atés que els propietaris serien recompensats segons el valor de la seva propietat i els llogaters real·lotjats a HPO, assenyalant a més que: “hi ha persones veïnes que han protestat perquè la seva finca no estava afectada” (Utrera, 2002).

Deien [en referència a l'Ajuntament] que teníem que donar les gràcies perquè s'havia revaloritzat l'habitatge d'aquí. Però si hi estàs vivint. Poder els fills el dia de demà sí que es venen la casa i especulen.” (Informant-17)

L'AVPN, tot canalitzant les manifestacions ciutadanes, va demanar a l'Ajuntament l'ampliació dels terminis d'exposició pública³⁸ dels plans especials, i la reducció de l'altura de les torres previstes en el pla Eix Llacuna³⁹. Davant d'aquests dos aspectes el consistori va reaccionar aprovant unes noves normes de participació ciutadana amb un nou reglament que introduïa que els projectes importants havien d'incloure una memòria de participació ciutadana per a ser aprovats (Ajuntament de Barcelona, 2002b). Al mateix temps, i de manera consensuada amb l'AVPN, va reduir

³⁸ En el Plenari Municipal de Barcelona de març de 2002 els grups polítics ERC i ICV van instar també a l'alcalde que introduís una memòria participativa (Ajuntament de Barcelona, 2002a).

³⁹ Bona part de la vida associativa es concentra al voltant del centre històric del Poblenou, fet que explica en part que el conflicte inicial precisament esclatés en la remodelació del carrer Llacuna.

l'edificabilitat passant dels edificis de 72 m d'altura a 48 m, i les 9 torres projectades a 6.

A partir del 2003 és quan es van fer més evidents els conflictes entre l'Ajuntament i la societat civil. Pel que fa les activitats econòmiques, els conflictes es van situar al voltant del tipus de noves activitats, i l'expulsió d'algunes activitats productives existents abans de la MPGM de l'any 2000 (Grup de patrimoni industrial del Fòrum Ribera Besòs, 2005; Dot et al., 2011, 2012). Pel que fa a les noves activitats @, el moviment civil qüestionava la presència de noves empreses que no albergaven activitats @. Un altre aspecte era la qüestió de l'ètica en l'activitat econòmica. A partir de l'any 2005, la Coordinadora contra el 22@, conjuntament amb altres entitats com Justícia i Pau⁴⁰, van iniciar una campanya per denunciar l'activitat relacionada amb la indústria armamentística d'algunes empreses de l'àmbit de les TIC (Indra, GTD, General Electric, T-Systems (fotografia 6.17), Telefónica, entre altres). La campanya, que no va aconseguir els seus objectius, pretenia que l'Ajuntament denegés les llicències d'activitat a aquelles empreses que es volguessin instal·lar en el districte i on es pogués demostrar aquesta vinculació.

“Anem a veure, quines empreses han vingut? Indústries de la guerra: Indra, T-Systems, o General Electric. O grans indústries privatitzades com Telefónica. Però indústries que donin feina i que tinguin les mans netes, que no vinguin d'una privatització com Telefónica o Gas Natural, ¿quantes empreses honrades hi ha? ¿Algú que hagi inventat algu i es guanyi la vida honradament? Jo no en conec. Jo conec que han vingut grans multinacionals amb uns interessos que no són pel bé del Poblenou.” (Informant-18)

⁴⁰ Justícia i Pau [En línia]. <<http://www.justiciaipau.org/ca/>> [Consulta: 31 de gener de 2014].

Fotografia 6.17 Edifici de la empresa T-Systems

Autor: Esteve Dot (2014)

El moviment civil assenyalava que algunes de les noves empreses ubicades al Poblenou no eren de nova creació si no que es tractava d'un procés de relocalització des de l'Eixample (tradicional centre de negocis de la ciutat) cap al Poblenou. El motiu del trasllat podria ser explicat pel preu de les oficines al Poblenou que a l'any 2004 era més barat que a altres zones de la ciutat⁴¹.

Tanmateix, es va criticar l'expulsió d'activitats productives existents abans de la MPGM degut a que no acomplien amb la qualificació 22@:

“No fa el mateix, i crec que és un error, amb les activitats industrials o econòmiques que hi ha. Amb aquesta dèria de *anem a fer tecnologies netes i de la informació i la comunicació*, el que són tallers, indústria pesada, sembla que molestin. Aquestes activitats, no es tenen en compte, se sap que hi són, però no es fa res per protegir-les. Jo crec que aquest és un error del planejament, com després s'ha demostrat. Queda clar amb l'exemple molt concret de Can Ricart.” (Informant-24)

⁴¹ En un informe d'Aguirre i Newman de 2004 s'alertava que l'especulació amb el sòl per part dels propietaris de les naus industrials de l'àrea de Barcelona portava a molts empresaris a la deslocalització fora de la regió catalana (Salvador, 2004). Segons un estudi de la consultora Cushman & Wakefield sobre el sector immobiliari de 2005, les oficines del 22@ eren un 40% més barates que les del centre de la ciutat (De Aramburo, 2005).

“Com a Associació vam veure que amb el 22@ que les afectacions serien fonamentalment d’indústries. I ens vam moure en aquest sentit contactant a les indústries: *escolti, ja saben que els hi passarà això? Ja en són conscients?* Per exemple a Can Ricart, quan es va aprovar inicialment el Pla d’Unitat d’Actuació 1 del Pla Especial de Parc Central, vam anar i vam parlar amb les empreses. A llavors allà vam començar a estar amb ells i a veure com podíem intervenir nosaltres també. El nostre discurs era *nosaltres volem preservar també l’activitat*, la petita activitat que es fa aquí. També érem conscients que hi havia activitats que no es podrien mantenir.” (Informant-14)

A pesar de la seva presència històrica al Poblenou, la compatibilitat de l’activitat amb l’habitatge i l’ocupació de treballadors, una vegada es fa efectiva l’afectació urbanística, les empreses es van veure obligades a la relocalització, i en alguns casos, el tancament:

“Fèiem una anàlisi de com estar el Pla 22@ en aquell moment [2005], i demanàvem que s’implementés en el 22@ una figura nova, que nosaltres en dèiem Sòl Industrial de Protecció Oficial. Perquè ja estàvem veient que les petites activitats afectades no es podrien real·lotjar pel simple fet que abans estaven en unes condicions de lloguer que permetia continuar l’activitat, però en el moment que es fa la transformació el preu del sòl sofreix una inflexió tant bèstia, que aquella activitat amb el nou lloguer no encaixa.” (Informant-14)

Fins i tot aquelles activitats manufactureres que poden tenir un ús tecnològic intensiu són expulsades pel procés de transformació urbana, tal com va succeir a Can Ricart, cas que es desenvolupa amb més detall a la secció final del capítol. Les activitats industrials no tenen garantida la continuïtat en el districte d’activitats si no poden fer front als costos de trasllat o trobar altres espais adequats per a la seva activitat. L’expulsió d’activitats tradicionals es valora per part del moviment urbà com un error de plantejament i com una oportunitat perduda:

“Oportunitat perduda, però aquesta ha passat molt. Evidentment que la crisi hi ha ajudat, però si ja tenim l’activitat, deixem-la, si no passa res! Siguem hàbils perquè tothom pugui fer lo seu.” (Informant-24)

Relacionat encara amb el tipus d’activitat a l’àrea del Poblenou, un altre fet de crítica i desavinença ha estat la promoció d’activitats productives tradicionals. El moviment ciutadà manifesta la poca consideració de la institució pública local pel llegat industrial, en un lloc de tradició industrial, com a alternativa a la crisi econòmica:

“S’hauria de permetre els usos tradicionals i els tallers tradicionals. No s’ha d’abandonar aquesta idea. El taller tradicional pot funcionar també. Una cosa que semblava obsoleta farà 20 anys [1990], igual en aquests moments, la reparació, els tallers d’electrodomèstics, hi ha moltes coses que tornen a ser competitives. Les cooperatives, hi ha moltes idees que en aquests moments poden sorgir, que crec que amb la crisi comporta aquests tipus d’activitats. Crec que cal tenir-ho en compte, jo crec que és el moment de tenir-ho en compte.” (Informant-16)

De manera complementària al tipus d’activitat, la crítica del moviment civil se centra en la gestió per part de l’Ajuntament dels clústers econòmics artístic i creatiu. A l’any 2009 es va incloure en l’estratègia de promoció, el clúster Disseny. Aquest fet es considera com una acció tardana, que es deu a l’èxit de la política local d’altres ciutats, més que a una iniciativa pròpia dels gestors de Barcelona. El moviment ciutadà considera que possiblement, el canvi d’estratègia es produïa com una alternativa (d’emergència) per a fer front a la crisi econòmica mundial. Assenyalen que durant el període 2000-2009 hi va haver cert oblit del sector artístic tradicional per part del pla 22@Barcelona:

“Sí [en relació a la introducció del clúster Disseny el 2009]. Al final es van sentir culpables de tot una sèrie de fets relacionats amb la realitat artística del Poblenou. O potser va explotar la bombolla immobiliària i algú va dir, *òstia, només vam pensar amb Yahoos i Googles i Indras i tal però potser no ens vam fixar que aquí existia un teixit artístic*. Els gestors no es van plantejar de recol·locar enlloc, els artesans, la gent de la pintura, de les belles arts, de les arts plàstiques com la pintura tradicional i l’escultura. És veritat que al Poblenou hi havia xiringuitos xungos on es feien festes xungues, però s’han de saber separar les coses. I per això et dic que els primers anys de 22@ la paraula art i activitat o tal, no apareix massa per enlloc. Sí que el 2008-2009 vas a reunions o et citen a reunions on es parla d’art, i de la importància de l’art a la ciutat. I els responsables de la reunió et parlen de les ciutats de Berlín i d’Amsterdam.” (Informant-25)

La consideració del sector artístic i creatiu en el període 2000-2009 es presenta com una pèrdua d’oportunitat en el context de revitalització econòmica del Poblenou, que s’explica per la rigidesa de la normativa:

“[En comparació amb Barcelona] l’Ajuntament berlinès és súper laxa amb segons quines normatives i no veig que cada dia mori gent en els espais ocupats pel sector artístic. Aquí, ens hem passat de frenada, i crec que s’han deixat escapar oportunitats en aquests 10

anys tota aquesta zona d'aquí amb el control necessari.” (Informant-25)

“Sí [en relació a la potencialitat de la promoció inclusiva del sector artístic]. Tota la zona de Josep Pla amb Rambla Prim, i Veneçuela, Cristòbal de Moura, Agricultura, i la zona també de l'hotel Ibis hi ha uns cubs industrials tant brutals que si s'hagués donat permís a companyies de circ, teatre, dansa..., no buscant es clar el màxim rendiment econòmic de tot. El problema va ser que aquí primer es va prioritzar que la gent pugui pagar molt, però mira, continuen buits! Aquí hi ha plantes senceres buides amb propietaris que ja els hi podria haver anat bé llogar més fàcilment segons quins espais, no? Pues, no, es va prioritzar els diners i l'especulació.” (Informant-25)

La situació del sector artístic i la direcció estratègica de Barcelona s'explica per la conceptualització de les activitats que formen el sector artístic. Hi ha una relació per part de l'Ajuntament entre el personal ocupat i el perfil social associat:

“Hi ha limitacions sobretot quan parlem de públic i de música, ja que són dues paraules molt tabú per l'Ajuntament de Barcelona i els tècnics de Districte. S'han quedat amb la imatge del Poblenou que ve dels 1990, en l'espai anomenat el Triángulo Golfo format per bars i discoteques com el Megatron, el Psicotrón o el Garatge. I és veritat que el panorama d'alguns diumenges pel matí era interessant.” (Informant-25)

“La paraula música els té terroritzats [a l'Ajuntament]. No parlo de nit i de festes *afters*, parlo de que un dia hi pot haver més soroll perquè hi ha una banda amb bateria en directe, i un altre dia és una noia amb veu i guitarra. Ja em diràs quin *jaleo* munta això”. (Informant-25)

L'estratègia del tractament d'exclusió de certa part de l'activitat creativa per part de l'Ajuntament dificulta la formació d'un clúster íntegre. Això es podria haver aconseguit amb l'aplicació d'unes normes que reguessin l'incompliment de les ordenances municipals pel que fa soroll i horaris:

“El problema és, *com ho controles això?* Hi ha mètodes com unes comissions de treball, un seguiment de gent, no ho sé, és tenir ganes de treballar en el fons. Un xaval que vulgui muntar una història amb gent i música, pues dir-li, *si et passes de la una tindràs multa*. No ho sé, posem uns horaris posem unes normes, uns criteris...

A llavors sí que generes un clúster perquè és que acabes generant que la gent munti bars a prop o restaurants o botigues. Fins i tot, el fet de veure a passar gent del món de l'art i de la creativitat, pues a lo millor provoca que algú munti una botiga d'ordenadors, perquè veu que tot aquesta gent fa servir ordenadors. O veus passar tal

tipus de gent que dius *munto una botiga de roba modernita* o jo que sé tipus *vintage*. O combinar, perquè seria el bonic d'això, el taller de producció de roba, la banda dels dissenyadors, l'oficina, i possibilitar *showrooms* de veritat.” (Informant-25)

“No ho sé, amb horaris de set a dotze o una. La dichosa paraula *afterwork*, que he sentit en les trobades *breakfast*, podria adquirir sentit. La gent després del treball podria fer una cerveseta en un entorn potent, perquè hi hauria la gent de la moda, la gent del teatre, dansa, performance, gent de música. I quan més n'hi hagi, més públic.” (Informant-25)

Pel que fa els equipaments, una de les principals desavinences entre el moviment civil i l'Ajuntament va ser el Pla d'Equipaments del Districte, que a l'any 2000 s'estava negociant de manera paral·lela i no establia cap relació amb els equipaments del projecte 22@Barcelona. Davant d'aquesta situació l'AVPN va engegar una campanya al 1999, a través d'una comissió específica que va comptar amb el suport de diferents entitats veïnals, educatives, de lleure i comercials del barri⁴², per assegurar la realització dels equipaments necessaris en un entorn amb un dèficit històric d'equipaments:

“[Abans de l'aprovació del projecte 22@Barcelona] No hi havia cap guarderia pública, cap biblioteca pública, cap centre de dia i ni tan sols un petit casal per a gent gran. Era una situació d'escassetat històrica d'equipaments que ens preocupava als veïns, més encara amb les promocions residencials que es preveïen a la zona.” (Informant-14)

Després de les mobilitzacions al llarg de pràcticament dos anys (1999-2001) s'acordà la creació d'una comissió bipartida amb tècnics de l'Ajuntament i representants veïnals, on es va consensuar el tipus d'equipaments necessaris i la seva ubicació aproximada, el 30 % dels quals se situa en terrenys afectats pel pla 22@Barcelona. El consistori municipal va aprovar el Pla d'Equipaments el 2001 i, malgrat que no contenia el pressupost ni el període d'execució de molts dels equipaments previstos, tal com demanava el moviment veïnal, marcà un precedent important en les reivindicacions veïnals de la ciutat⁴³.

⁴² Concretament hi van donar suport la Coordinadora d'Entitats, la Coordinadora d'Esplais del Poblenou, l'Eix Comercial Poblenou (format per l'Associació de Comerç i Serveis del Poblenou tradicional, Comerciants i Amics de la Rambla, Cor Comercial i Associació Comercial Amistat -Castanyes), CER Bac de Roda, Casal d'Avis Taulat, IES Poblenou, Escola Mar Bella, Arxiu Històric del Poblenou, Escola d'Art del Poblenou, Ciber@ulaPo-blenou, Club Natació Poblenou, Ateneu La Flor de Maig, Diablers del Poblenou, Xarxa Solidària, Plataforma Antiglobalització de Sant Martí, Hangar, JOC, Plataforma Rambla Nova, Associació de Veïns i Veïnes de Vila Olímpica, Paraguai-Perú, Diagonal Mar, Maresme i Gran Via-Espronedada.

⁴³ El III Fòrum Veïnal Barcelonès, celebrat el desembre de 2004, va plantejar com un dels objectius prioritaris l'elaboració d'un Pla d'Equipaments a Barcelona (cita).

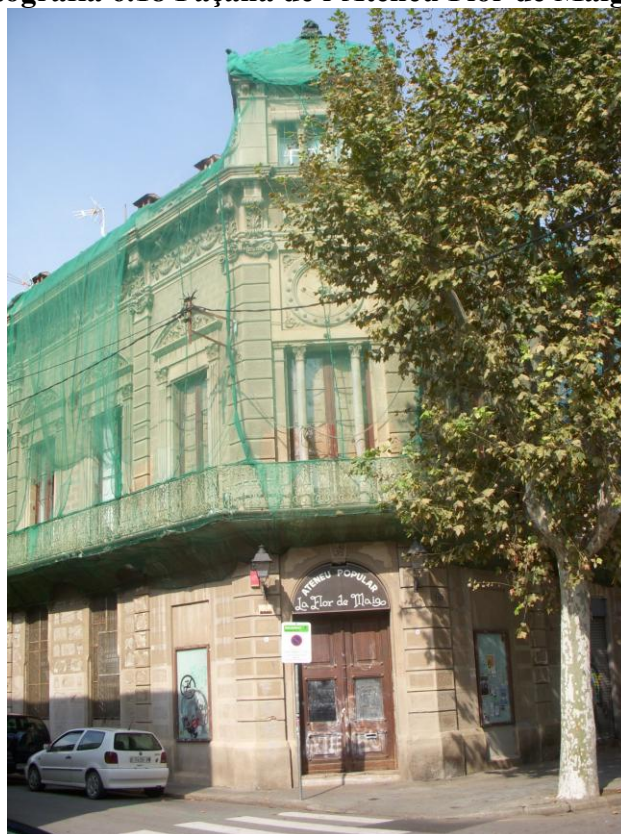
Les activitats de la comissió proequipaments han continuat després de la signatura de l'acord per reivindicar la seva aplicació i concreció, més lenta que no pas la creació de noves oficines (Claros, 2007; Martí, 2010; AVPN, 2014):

“[Com a valoració del període 2005-2013] La manera com s'està executant el 22 @ incompleix alguns dels acords pactats per endavant entre l'Administració i les organitzacions cíviques. Entre aquests incompliments destaca el relatiu als equipaments.”
(Informant-21)

Un episodi emblemàtic de la pressió ciutadana que reivindica a l'Ajuntament equipaments per a ús social està relacionat amb l'edifici de la Cooperativa Flor de Maig. L'edifici es va tancar a l'any 2012 degut a que va expirar el conveni entre les deu entitats socials i l'Ajuntament de Barcelona. La rescissió del contracte de lloguer de la finca per part de la l'Ajuntament es va justificar pel cost (4.500 euros mensuals⁴⁴, que suposaven 54.000 euros a l'any), considerat com un compendi no assumible en temps de crisi. La reivindicació veïnal de l'edifici, que es trobava en un greu estat de deteriorament des de l'any 2012, aconseguí el seu objectiu a l'any 2014 que és quan l'Ajuntament el compra (fotografia 6.18).

⁴⁴ Els integrants de l'Ateneu van dubtar del cost real del lloguer que l'Ajuntament havia fet públic, i denunciaren manca de transparència per “l'escalada de preu” al llarg dels anys, passant d'un lloguer mensual de 25.000 pessetes [uns 150 euros] a l'any 1977 a 2.700 euros el 2005 i a 3.570 euros el 2010 . Fet que l'Ajuntament atribuïa a la bombolla immobiliària i a la proximitat al 22 @ (Pauné, 2012).

Fotografia 6.18 Façana de l'Ateneu Flor de Maig

Autor: Esteve Dot (2014)

La notícia de la compra de l'edifici de la Flor de Maig per part de l'Ajuntament de Barcelona es rep amb molta alegria des dels cercles veïnals. De fet, la mobilització i la realització de múltiples actes de part dels veïns durant un any i mig (de 2012 a meitat de 2014) ha estat determinant en l'adquisició per part de l'Ajuntament de l'immoble com a equipament públic. Tot i la satisfacció pel nou espai, el propi teixit veïnal fa un pas més i sol·licita al consistori que catalogui l'immoble com a bé cultural d'interès local atès el seu valor patrimonial i històric, fet que impediria sotmetre l'edifici a obres d'envergadura i canvis d'ús⁴⁵.

Altres casos d'equipaments comunitaris no han tingut un final tant satisfactori pels veïns i el moviment ciutadà. Es tracta de l'edifici de l'antiga cooperativa de consum Pau i Justícia (fotografia 6.19) que l'Ajuntament de Barcelona va cedir a la Sala Beckett com a espai del projecte Fàbriques de Creació⁴⁶. Aquest nou ús cultural, comunicat el 2013, s'inicià el 2014 amb el trasllat.

⁴⁵ La finca està protegida amb un nivell de catalogació C i els veïns reclamen el B.

⁴⁶ Fàbriques de Creació de Barcelona és l'aposta de la ciutat per la creativitat a partir de la rehabilitació d'antics espais fabrils recuperats per a nous usos a disposició dels col·lectius artístics. Són més de 35.000 m² d'antics terrenys industrials de propietat municipal (com Fabra i Coats, Seca-Espai Brossa o Nau

Fotografia 6.19 Façana tapiada de la Cooperativa de Pau i Justícia

Autor: Esteve Dot (2014)

Un equipament comunitari pendent de materialitzar-se és l'antiga nau Oliva Artés, que preveu un ús cultural acollint el Centre d'Arquitectura de Barcelona. Els veïns, l'AVPN al capdavant, ha etiquetat el cas com “la fàbrica de l'oblit”, mostrant la seva preocupació per l'estat físic de la nau. L'espai espera la rehabilitació des de 2002⁴⁷. L'Institut de Cultura de Barcelona (Icub), assegurava a l'any 2010 que el finançament es faria efectiu en un termini de sis mesos (cita). Aquest fet genera desconfiança de l'equipament destinat a usos cívics i cultural:

“[A l'any 2013] Estem farts, portem 10 anys esperant. No volem veure passar una altra vegada el tren de la recuperació de l'edifici i de l'equipament previst.” (Informant-21)

El dèficit d'equipaments per a ús comunitari que hi havia històricament al Poblenou es va corregint coincidint amb el projecte 22@Barcelona. Un exemple és la biblioteca Manuel Arranz, que es va inaugurar a l'any 2009, essent la primera biblioteca pública

Ivanow), són equipaments posats al servei dels col·lectius artístics. [En línia]. <www.bcn.cat/fabriquesdecreacio> [Consulta: 31 de gener de 2014].

⁴⁷ A l'any 2014 l'Ajuntament continua pendent de disposar dels 7,1 milions d'euros que costa l'obra.

del barri del Poblenou, després d'anys de demanda social per part dels veïns. La biblioteca ocupa l'antiga la fàbrica Can Saladrigas, compartint espai amb el Centre d'Imatgeria Festiva de Sant Martí i el Casal Taulat per a la tercera edat (fotografia 6.20).

Fotografia 6.20 Fàbrica de Can Saladrigas. Des de l'any 2009 alberga la biblioteca Manuel Arranz

Autor: Esteve Dot (2013)

Pel que fa l'habitatge una de les desavinences entre l'Ajuntament i el sector civil va sorgir per la poca claredat amb què s'exposà públicament la legalització dels 4.600 habitatges. Això feia possible interpretacions que sostenien que la MPGM legalitzava i protegia tots els habitatges que fins llavors estaven en situació de disconformitat. Quan comencen a executar-se els PERI i s'afecta els primers habitatges és quan s'aclareix de manera pública que només aquells habitatges situats en els "fronts consolidats" tenen el futur assegurat. D'aquí ve l'origen de la campanya entre els veïns⁴⁸ de l'any 2000 per defensar els habitatges afectats en fronts no consolidats.

⁴⁸ Els primers veïns mobilitzats van ser els afectats pel Parc Central. El total de famílies afectades va ser aproximadament d'unes 200.

En relació als HPO, amb l'aprovació de la MPGM la demanda genèrica dels veïns d'un pla global per al Poblenou va evolucionar cap a la demanda de que la meitat dels pisos de protecció construïts al Poblenou fossin per els veïns de la zona. L'objectiu era garantir el dret a l'habitatge i evitar l'expulsió dels actuals residents per culpa de l'augment dels preus. Després d'una rotunda negativa inicial dels polítics municipals, dels gestors del 22@Barcelona i de les cooperatives d'habitatge sindicals, finalment s'acordà que un terç dels pisos dels 4000 habitatges públics previstos fossin per als residents⁴⁹. Aquesta és una mostra de que els agents socials han actuat amb objectius col·lectius, i en ocasions, particulars. La població general en condicions de menys poder adquisitiu entre els veïns del Poblenou queden exclosos d'una tercera part de l'oferta d'HPO.

Per últim, pel que fa el patrimoni industrial del Poblenou hi ha hagut, des que es va aprovar el pla 22@Barcelona, un augment qualitatiu i quantitatiu d'elements patrimonials protegits, propiciat pel treball de la societat civil.

El moviment de la societat civil, aprofitant el nou context amb la MPGM, va iniciar un debat obert sobre el tema per tal de posar en valor el patrimoni industrial i ampliar-ne la protecció. Es produeix un treball important per la salvaguarda de diferents conjunts per part d'entitats cíviques i culturals (com és el que desenvolupa l'Arxiu Històric del Poblenou), però també de plataformes amb integrants del món acadèmic (com el Grup de Patrimoni Industrial del Fòrum Ribera Besòs), i d'entitats de veïns (com l'AVPN).

A l'any 2004 es va presentar un primer catàleg sobre el patrimoni industrial del Poblenou⁵⁰ amb la intenció que l'administració assumís la realització d'un pla integral de protecció. El pla veïnal, més enllà de la conservació d'elements i peces aïllades (xemeneies i naus) inclosos en un catàleg, pretenia preservar conjunts industrials amb tots els seus elements, per tal de potenciar la comprensió històrica, arquitectònica i cultural del passat industrial en el seu conjunt.

Paral·lelament, a l'any 2004 l'Ajuntament feia un pas endavant anunciant que quadruplicaria la protecció d'edificis del patrimoni industrial del Poblenou, defensant al

⁴⁹ La campanya comença el juliol del 2003, però al cap de poc es trenquen les negociacions amb el llavors gerent de l'Institut Municipal d'Urbanisme, Ramón García Bragado. Fruit de la pressió de les associacions veïnals i la Plataforma pro Habitatge Digne, que va culminar amb una concentració davant de la seu del districte (maig del 2004), i els canvis a l'interior de l'Ajuntament, el 7 de setembre del 2004 finalment es firma l'acord (Federació d'Associacions de Veïns i Veïnes de Barcelona, 2004).

⁵⁰ El catàleg veïnal inclou un total de 97 elements

mateix temps la feina feta des de l'any 2000. Francesc Narváez, regidor del Districte de Sant Martí (1995-2011), assegurava:

“El distrito ha logrado blindar ya 65 piezas, más del doble de las que fija el Catálogo, y aspira llegar al centenar. En algunas ocasiones son edificios que albergan empresas en activo y así seguirán -como la fábrica Frigo en la calle de Perú y el complejo La Escocesa en la de Pere IV-, pero la intención es mantenerlos en pie y rehabilitarlos si alguna vez cambiaran de manos. La del Poblenou es la mayor defensa del patrimonio industrial del país.” (Blanchar, 2004).

Un dels elements més importants d'emprenedoria en aquest àmbit, fruit de les pressions veïnals, ha estat l'aprovació del pla de protecció Modificació del Pla Especial del Patrimoni Arquitectònic Històric-artístic de la ciutat de Barcelona del Districte de Sant Martí (2006), amb la preservació de 134 elements. Més enllà d'una ampliació del catàleg, significa reconèixer la importància del llegat industrial de la ciutat de Barcelona i adoptar mesures per posar-lo en valor, almenys pel que fa el seu llegat arquitectònic:

“Sí, jo crec que és la única medalla que ens podem posar [en relació a la tasca reivindicativa per part del sector social]. Jo et diria que l'única aportació (que és molta) que s'ha fet des de la societat civil o des de la trama del socialisme i de la població. La protecció del nostre patrimoni que és el que tenim. La dèria no és tant que les fàbriques siguin fantàstiques si no perquè hem de reconeixen amb algu. Hem passat de que l'administració protegia xemeneies a protegir fàbriques. Però l'administració va sempre un pas enredera.” (Informant-24)

En aquesta evolució, el moviment civil demana un pas de protecció més enllà dels edificis arquitectònics, que és la protecció de conjunts:

“El patrimoni està bé salvar-lo i conservar les xemeneies i les empreses, però després s'han de salvar conjunts. No és tant l'edifici si no la traça. Un exemple és el Parc Central que el va dissenyar Jean Nouvel, que és una persona que ve de fora. Però ningú li explica que hi ha un carrer històric que és el carrer Pere IV, i desapareix la traça. Si nosaltres haguéssim tingut una protecció de la traça, vull dir els carrers, les lleres, les rieres, els camins, no hagués passat el que passa ara, i que és que el carrer Pere IV queda tallat per la Diagonal. En conseqüència, la història del carrer Pere IV queda esborrada. Fer història no és més que això. Saber d'on venim tots. Hem de conèixer d'on venim i llavors podem decidir amb coneixement de causa què fem. És clar, el que no podem fer és fer-ho de manera inconscient; el que s'ha estat fent fins ara.” (Informant-24)

L'Ajuntament s'adjudica el mèrit de la protecció del patrimoni industrial i les accions desenvolupades en el període 2000-2006:

“[En paraules d'Oriol Clos, l'arquitecte en cap municipal (2005-2011)] De todas formas, durante estos años ya se han realizado muchas negociaciones en el 22@ para conservar muchos elementos de arquitectura industrial que no estaban catalogados. Cuando salga la lista a información pública, puede haber reacciones del sector conservacionista, que aún querrá más, pero también habrá que tener en cuenta la reacción del sector privado, que de repente se encontrará que ya no tiene un solar disponible, sino un elemento que conservar. En este sentido, se tendrá que encontrar un equilibrio porque hay muchos intereses que no siempre son coincidentes” (Serra i Cia, 2006).

Tot i els avenços fets en el període 2000-2006, des del moviment ciutadà es continua treballant en situacions pendents. Aquest és el cas de la reforma de la fàbrica Oliva Artés, un edifici que a l'any 2002 ja es va salvar de l'enderroc, i que a l'any 2014 continua pendent de la intervenció que permeti la rehabilitació (AVPN, 2014).

Sembla evident que és en la qüestió del patrimoni industrial on hi ha hagut més participació ciutadana i més fluïdesa entre els sectors polític i social, fet que ha donat com a fruit el treball pel patrimoni del Centre Històric del Poblenou:

“Hem tingut èpoques molt diferents [pel que fa participació ciutadana]. Amb els plans predeterminants hi va haver com una primera època amb poc diàleg entre l'Administració i les entitats veïnals. Un exemple clar és el tema de l'Eix Llacuna que va crear com una gran crisi de relació amb les ordenacions que es proposaven. Més endavant es va guanyar fluïdesa de diàleg, i una de les últimes coses que vam fer des de 22@ va ser el pla de protecció del Centre Històric del Poblenou [2011]. Des de Urbanisme acceptaven que nosaltres teníem molta més relació amb el territori.” (Informant-23)

6.3.2 Les interaccions entre els sectors polític i econòmic: la promoció econòmica i les plusvàlues del sòl

La transformació del Poblenou es caracteritza per la col·laboració públic-privada on l'Ajuntament pren la iniciativa de promoció econòmica a través de les regulacions urbanístiques i el sector privat posa el finançament per comercialitzar el sòl. Per aconseguir la complicitat dels inversors i promotors privats és necessari que aquests puguin obtenir plusvàlues en la transformació urbanística i els processos comercials derivats de compra venda (del sòl sense edificació i edificat). L'edificabilitat de metres

de sostre per metre quadrat de sòl és un aspecte rellevant per a fer possible la inversió privada i la rendibilitat dels projectes.

En el cas de Barcelona, la cooperació public-privada es veu en la creació de l'agència 22 Arroba BCN, S.A.U per a la construcció de la infraestructura. Els atributs de lideratge i visió d'aquesta institució pública s'han explicat a la secció 6.2.1. A més a més de la creació de l'Agència 22@ hi ha altres exemples de la col·laboració public-privada. En el terreny de la promoció econòmica es poden observar formes més clares de partenariats entre el sector públic i privat:

“El projecte 22@ no va establir una sistemàtica de tractament de tots els stakeholders, encara que sí que es va gastar temps i energies a la comunicació amb cadascun d'ells. La comunicació va ser especialment crítica amb els inversors i ocupants potencials per assegurar l'èxit.” (Informat-28)

“La participació activa del 22@ va ser promoure tant la oferta com la demanda a través del *casamentero* o del *win to win*, que s'aconseguia a través del màrqueting (i en especial a partir del 2004 quan es va crear el Departament de Màrqueting) i també amb l'estratègia comunicativa de divulgació de la marca 22@ que s'activà progressivament. Un exemple per il·lustrar aquestes accions són l'edifici Indra o el de Mediapro. Crec que ara [a l'any 2013] caldria fer el mateix per animar el mercat immobiliari; més necessari que mai.” (Informat-28)

“El procés del 22@ és un projecte de convèncer els promotors i els inversors de que això que es fa aquí té sentit. La MPGM, lo que t'està dient a tu és filosofia pura: *escolti vostè que té un solar aquí, d'un dia per l'altre, si vostè vol, li deixem que canviï l'ús*. Ostres és una cosa que no tenia cap valor i de sobte ara se'n poden fer oficines. El valor augmenta 7 vegades: *Miri, a més a més, li deixem augmentar l'edificabilitat en un 50 %*. Ostres doncs, no són 7 són 10 vegades. Però, *en compensació vostè m'ha de donar la tercera part del seu sòl*. Ostres, en lloc de guanyar 10 guanya 6. És un *win to win* per portar aquí el Castellví (va ser un dels grans agents dinamitzadors de la zona), el MediaPro, o la Pompeu Fabra.” (Informat-21)

L'associació d'institucions i empreses 22@network⁵¹ és un exemple de la cooperació publico privada. Aquesta associació que es defineix com “una iniciativa de la societat civil per a participar activament en el procés de desenvolupament i

⁵¹Té finançament 100% privat. Al llarg d'aquests 14 anys (2004-2014) l'Associació ha tingut tres presidències: de 2004 a 2006, amb Ginés Alarcón Conseller delegat de T-Systems; de 2006 a 2012, amb Josep Maria Vilà ex director general de Indra; i, de 2012 en endavant amb Ramon Salabert Conseller executiu de Telefònica.

consolidació del districte 22@ com un espai dinàmic, transformador i tecnològicament capdavanter⁵²”, va sorgir sota l’impuls de l’Agència 22 Arroba S.A.U:

“L’Associació en realitat va néixer per l’impuls de la pròpia societat municipal 22@Barcelona. És a dir, el seu president en aquell moment que era el Miquel Barceló, va instar a una sèrie d’empreses, que ja s’havien instal·lat en el Districte, empreses pioneres que havien fet l’aposta, a dir, *escolteu perquè no us constituïu com Associació, defenseu els vostres interessos com a empreses, en aquest districte, i així també de passada ens ajudareu a dir coses que nosaltres no podem dir perquè som empresa pública*. I així va néixer l’Associació, és a dir, va ser un impuls de la societat municipal i que va facilitar molt les coses perquè aquesta Associació es constituís.” (Informant-21)

L’agència 22 Arroba BCN encarnava la part pública (centrada en el desenvolupament urbanístic i d’infraestructures), mentre que 22@Network va passar a representar l’àmbit privat del projecte tot incloent una ampla varietat d’organismes públics (UOC, UPF, UB, UPC, Localret, Barcelona Activa, Institut Municipal d’Informàtica, entre altres) i d’empreses privades (Agbar, la Caixa, Indra, T-systems, Zurich Assegurances, Iberdrola, Novotel, Ibis, entre altres). Dins de la mateixa associació hi ha altres organismes que tenen aquest caràcter mixt públic-privat, com per exemple la Fundació Barcelona Media o el Centre Tecnològic de Catalunya:

“Efectivament, poden ser fundacions com la Vila Casas, consorcis com Localret, entitats municipals com BCN Activa, o organismes autònoms com la Comissió del Mercat de les Telecomunicacions. Tots són socis amb iguals drets. Tot i que cal remarcar que som una associació bàsicament empresarial. Josep Maria Vilà, president de l’Associació, la defineix com “una associació de veïns empresarials”. A més, la dinàmica que portem és molt d’empresa. Pel que fa a les perspectives de creixement es té previst instal·lar gent important del sector privat, com RBA o Telefónica, que acaba d’inaugurar la seva seu central a Catalunya, amb un magnífic equipament a la zona Fòrum. Però també moltes petites i mitjanes empreses estan aterrant al districte. Per resumir sobre el pla nostre àmbit d’actuació podríem concentrar en una àmplia zona des de Rambla Prim fins a Marina i la Gran Via, o sigui alguna cosa més que les zones urbanísticament delimitades.” (Informant-21)

L’acció del 22@Network és transversal, i no sectorial, i s’organitza essencialment a través de comissions de treball que permeten la comunicació entre agents econòmics:

⁵² 22network [En línia]. < http://www.22network.net/qui_som/index.php > [Consulta: 31 de desembre de 2014].

“Els clústers ens afecten poc perquè totes elles són transversals. No n’hi ha cap que sigui sectorial, i de fet la força de l’Associació és que nosaltres no som sectorials si no territorials i per tant som molt heterogenis.” (Informant-21)

“Tot ho fem a través de les Comissions de Treball. Les Comissions de Treball són la nostra eina per tirar endavant tot això. Tenim 13 Comissions de Treball.” (Informant-21)

“Les Comissions de Treball s’han fet útils. S’han acordat Avanzas, que fins l’any 2011-2010 era una part important d’ingressos per fer recerca. Els projectes Avanza entre varies empreses, tenen o no la participació de la Associació, però almenys hem posat la taula per afavorir aquest tipus de relacions.” (Informant-21)

Hi ha hagut vincles entre l’acció del 22@Network i la part social, encara que per aquests darrers hi ha hagut certa reticència:

“Tenim molt bona relació amb la Coordinadora d’Entitats, amb l’AHPN, amb l’Associació de Veïns, amb Apropem-nos. I quin tipus de relació? Primer de tot relació personal, ens coneixem tots. I a partir d’aquí doncs van sorgint històries, per exemple, amb l’AHPN fem visites que organitza l’Arxiu amb la col·laboració de nosaltres, perquè la gent del barri conegui què és el que s’està fent a les empreses; que estan situades en llocs on ells hi havia treballat tota la vida fent coberts o bigues.” (Informant-21)

“La gent del Poblenou no ho han acabat de valorar mai com una oportunitat [el pla 22@Barcelona]. Ho han vist com una amenaça més que no pas com una oportunitat, aquesta és la veritat”. (Informant-21)

“Jo crec que l’Ajuntament va fallar d’una manera molt infantil, en pensar que el projecte era tant bo que no calia vendre’l i això mai funciona així, i encara menys al Poblenou, que és el millor barri del món mundial! Aquí has de venir explicar un projecte que canviaria el nostre barri i que el farà millor. I això no es va fer. I per tant la política de comunicació de l’inici del projecte no va ser ni bona ni dolenta, no va ser! Jo sé que no és fàcil muntar polítiques de comunicació i de participació sense que t’esguerrin el projecte. Jo no sé com es fa però segur que n’hi ha.” (Informant-21)

A banda, hi ha hagut algunes altres col·laboracions entre el sector públic i alguns sectors econòmics específics, a partir del desenvolupament del programa Inside 22@:

“Vam col·laborar amb el 22@ i l’Ajuntament i altres universitats i altres coses amb una cosa que es va dir Inside 22@, un petit festival, vale, Inside 22@ (...) Bàsicament, diguéssim que el comissariat artístic de la jugada va recaure sobre nosaltres,

nosaltres vam agafar la responsabilitat de dir que el 22@ i l'Ajuntament destinava uns euros per fer una mena de festivalet, de mostra artística de coses de Barcelona i en especial també focalitzant amb gent que estava per aquí.” (Informant -25)

6.4 Emprenedoria urbana en el cas de Can Ricart?

En aquesta darrera secció s'analitza, a partir de l'aproximació teòrica de la ciutat emprenedora, les interaccions entre els agents en relació a l'activitat productiva i el patrimoni de Can Ricart. El cas d'estudi de Can Ricart serveix per exemplificar la multiplicitat d'interessos dels agents urbans locals al Poblenou que, a partir de l'any 2004, esdevingué un dels principals conflictes en el procés de renovació urbanística. El cas esdevé paradigmàtic per l'actuació i les interaccions dels agents: l'Ajuntament de Barcelona i l'Agència 22 Arroba BCN S.A.U, el propietari del sòl i els propietaris de les empreses localitzades a Can Ricart, i també les plataformes urbanes i els organismes científics que participen en l'estudi.

A partir de la ciutat emprenedora s'identifica com la institució pública lidera la transformació a partir de la regulació del sol i com la propietat privada, que ha participat històricament en el desenvolupament urbanístic i econòmic del Poblenou, es beneficia de les plusvàlues. La dinàmica de cooperació públic-privat influeix en les decisions i genera una dinàmica de formació de preferències en la política de la ciutat. Mentrestant, el sector civicosocial debat la salvaguarda de l'activitat productiva tradicional (que es veu expulsada) i la protecció del patrimoni industrial (que els col·lectius ciutadans consideraran insuficient).

6.4.1 L'activitat productiva al recinte fabril de Can Ricart (1853-2004)

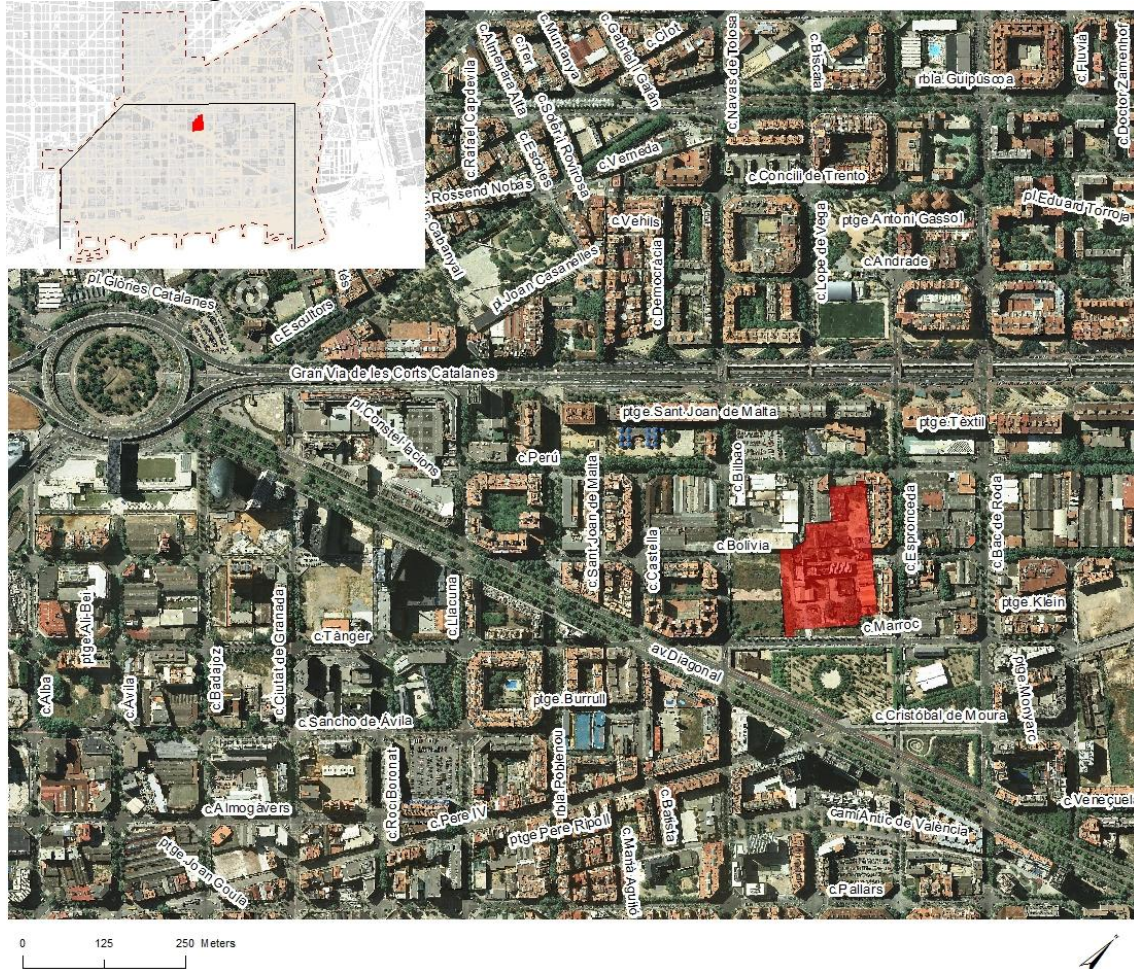
Els orígens del recinte fabril conegut popularment com Can Ricart (figura 6.6), amb una superfície de 39.770 m², es remunten a mitjan segle dinou. A l'any 1853 Jaume Ricart i Guitart (Caserres, 1801 - 1872)⁵³ va encarregar a l'arquitecte Josep Oriol i Bernadet (el Far d'Empordà, 1811 - les Escaldes d'Andorra, 1860) la construcció de la fàbrica d'estil neoclassicista propera al carrer Pere IV⁵⁴. A l'any 1854 es va afegir una

⁵³ Aquest empresari amb orígens a la comarca del Bages va ser nomenat marquès de Santa Isabel per la seva vinculació comercial amb les colònies americanes (Tatjer i Vilanova, 2002).

⁵⁴ Els inicis de l'activitat industrial al municipi de Sant Martí de Provençals es troben documentats amb l'adquisició d'uns terrenys agrícoles en un indret conegut com el Llimonet, prop de l'antiga carretera de Mataró (actual carrer Pere IV) (Badia, 2014).

planta al nucli inicial, moment en que la fàbrica va passar a dir-se Jaime Ricart e Hijo. L'edifici formava un conjunt unitari, tot i l'afegit d'algunes naus després de la Guerra Civil Espanyola (Tatjer i Vilanova, 2002).

Figura 6.6 Ubicació del recinte de Can Ricart al Poblenou

Font: Elaboració pròpia (2014)

Can Ricart està considerada una peça clau del patrimoni industrial barceloní i català per la seva formalització arquitectònica pionera que no segueix el model de fàbrica de Manchester de pisos i maó vist, tan difós a finals del segle dinou (Tatjer, 2005). Entre els elements arquitectònics característics destaquen els passatges de diferents amplàries que permeten la comunicació interna del complex, un pont elevat de fusta que uneix dues naus per la primera planta al passatge principal, la xemeneia de maó vist de tipus troncocònica i la torre del rellotge (fotografia 6.21). En termes d'energia el recinte industrial era excepcional a escala europea perquè els edificis de l'espai fabril s'estructuraven a través d'un mateix sistema energètic: mitjançant un sistema soterrat es transmetia l'energia de vapor (produïda en una caldera) a les diverses naus (Tatjer i Urbiola, 2005).

Fotografia 6.21 Vista parcial de Can Ricart amb els elements arquitectònics de la torre del rellotge (a l'esquerra), la xemeneia i les naus industrials

Autor: Esteve Dot (2014)

A finals del segle dinou Can Ricart va ser una de les principals indústries de tot Sant Martí de Provençals i també del Pla de Barcelona. El 1894 destacava per ser la primera indústria de Sant Martí en potència instal·lada (530 HP) i ocupava també un lloc destacat pel que fa volum de producció (Gutiérrez, 2007). L'empresa va ser punta de llança de la innovació tècnica en el sector tèxtil i capdavantera en la mecanització del procés, el disseny i la construcció dels models de corrons i en l'aplicació de colorants. Aquesta innovació es va veure premiada en diferents exposicions regionals i universals (Tatjer i Urbiola, 2008).

A la dècada de 1920, la fàbrica dels Ricart va passar a dir-se Hilaturas Ricart, passant a formar part del grup empresarial tèxtil de la família Bertrand i Serra. Can Ricart es va convertir en un parc industrial amb locals de lloguer on s'hi instal·laren activitats no pertanyents al tèxtil: la Compañía Hispano Filipina S.A dedicada a la producció d'oli (1922) o la Sociedad Ibérica de Industrias Químicas, creada el 1923. Entre els anys seixanta i setanta del segle passat, a Can Ricart s'hi localitzaren empreses metal·lúrgiques, manufactureres (tallers de fusta i mobles, de mecànica, entre altres), així com activitats artístiques, fins a l'aturada de l'activitat a l'any 2004 (Marrero-Guillamón, 2008; Tatjer i Urbiola, 2008; Dot et al., 2011, 2012). En aquell any, l'activitat productiva estava conformada per 34 petites i mitjanes empreses amb prop de 240 treballadores, i entre uns 50 i 100 artistes que participaven dels diferents col·lectius i projectes artístics dins la Nau21 o Can Font (Grup de treball de l'Institut Català d'Antropologia, 2007; Marrero-Guillamón, 2008; Endavant i Assembla de Joves del Poblenou, 2011).

En el treball de camp s'identifiquen 24 petites i mitjanes empreses (figura 7.2) i s'investiga el tipus i la composició de l'empresa i la seva relació amb la localització a Can Ricart de cinc casos (taula 6.2).

Figura 6.7 Ubicació d'empreses en el recinte de Can Ricart (2004)

Font: Elaboració pròpia (2014)

Tres de les empreses entrevistades (E1, E2 i E4, de la taula 7.1) pertanyien al subsector d'indústries de construcció de béns d'equip o de base. La seva principal finalitat era la transformació de productes metal·lúrgics intermedis per a clients multinacionals del sector viari i ferroviari, la construcció, l'hostaleria, la telefonia, i tot tipus de prototipus de disseny. Altrament hi havia una quarta empresa emmarcada en el grup de béns de consum. La seva producció girava entorn al disseny i l'elaboració artesanal d'espelmes i figures de cera⁵⁵. La cinquena empresa s'emmarcava en la indústria creativa, amb diferents espais de producció destinats als artistes (taula 6.2).

⁵⁵ Va ser una cereria pionera de l'Estat espanyol pel seu sistema de coloració. Per primera vegada a Espanya (la dècada de 1970) es va donar color i transparència a les espelmes amb tècniques artesanals.

El nombre de treballadors del conjunt d'aquestes cinc empreses va anar en augment en el període 1960-2000, amb plantilles que oscil·laven entre les 9 i les 40 persones, excepció feta de l'E-5, amb un nombre de 100 persones (taula 6.2).

Taula 6.2 Activitat i nombre de personal de les empreses a Can Ricart (any 2005)

Codi d'empresa	Activitat	Personal
E1	Metal·lúrgia	40
E2	Metal·lúrgia	9
E3	Cereria	20
E4	Metal·lúrgia	15
E5	Artistes	100

Font: Elaboració pròpia (2014)

El funcionament de les activitats de les quatre primeres empreses (E1-E4 de la taula 7.1) es veié afectat pel règim d'acumulació de la Tercera Revolució Industrial⁵⁶. En conseqüència, aquest conjunt de PIMEs va integrar l'automatització i la flexibilitat productiva amb sèries curtes (*just in time*) que feu que les empreses es caracteritzessin en la darrera dècada del segle vint per la introducció d'innovacions a fi i efecte d'afrontar els reptes de la globalització. La seva evolució va anar acompanyada pel guany dimensional quant a maquinària, espai en metres quadrats i instal·lacions:

“Hem crescut en dimensió, en quant a maquinària, en quant a metres quadrats, i instal·lacions i demés... El trasllat a Can Ricart va ser buscant un local més ampli, anant a buscar el creixement i les necessitats que tenien en aquell moment...Ja vam buscar un local més gran, per posar alguna premsa, algun torn, i a partir d'aquí anar estirant el fil i anar seguint endavant.” (Informant-2)

La incorporació de la tecnologia i de noves tècniques de treball permeteren l'adaptació al nou mercat. La introducció de l'automatització industrial com a substitut dels operadors manuals per operadors artificials en la realització de tasques de precisió marcà la productivitat de les empreses, ja que permetia més fiabilitat del producte final. Les instal·lacions comptaven amb maquinària d'última tecnologia en el sector com poden ser làsers, punxonadores, plegadores i robots. El tipus de demanda requeria un esforç pel que fa qualitat i control, ja que la producció de les empreses (E1, E2 i E4 de

L'empresa va obtenir dos anys seguits la medalla de plata i bronze a la Fira d'inventors de Brussel·les (Informant-3).

⁵⁶ Fase històrica de desenvolupament del capitalisme que introdueix el model de producció flexible amb una estructura productiva, social i institucional, i territorial diferent de la Segona Revolució Industrial (introdueix el model de producció en massa).

la taula 7.1) consistia en peces metàl·liques destinades a fabricants de maquinària final com el sector ferroviari i automobilístic o el sector petroquímic. En general es tractava de material intermedi que després permetia construir maquinària de precisió:

“Fem portes i material punter, armaris, material per a hospitals que ha d’estar homologat, per a laboratoris, i també molts clients ens demanen que instal·lem xips o electrònica (tenim una petita secció que s’hi dedica) que encaixava perfectament, perquè ni és sorollosa, ni molesta, ni fa fum. Són mobles acabats que s’han d’instal·lar elements electrònics a dins... Vull dir que nosaltres avancem amb la tecnologia actual d’avui.” (Informant-1)

La globalització econòmica feia possible l’obertura de nous mercats. Les relacions amb països estrangers havia crescut i millorat, ja que els temps de distribució eren més curts. Les TIC hi jugaven un paper determinant. L’aposta feta per les empreses en relació al paper dels intangibles en els processos productius i en la creació de nous productes i serveis a partir de les noves tecnologies digitals, permeté competir amb els nous patrons d’una demanda més diversificada. L’ús de noves plataformes tecnològiques com Internet, la telefonia mòbil i la incorporació de software permetia competitivitat a escala nacional i internacional:

“Tenim mercat nacional perquè òbviament és molt més senzill però també exportem. Ara que tenim web, la finestreta aquesta oberta al món, fa que venem a Qatar, Portugal, Alemanya, França, Itàlia, o les Illes del Canal.” (Informant-4)

A demés de l’automatització dels processos productius i l’ús tecnològic, la competitivitat empresarial s’assolia per la dinàmica empresarial pròpia del recinte de Can Ricart. Les característiques de l’estructura fabril possibilitaven, a petita escala, un districte industrial. L’estructura facilitava les relacions econòmiques i productives amb l’establiment de subcontractacions de materials i tasques, el desenvolupament de projectes interempresarials, i altres formes de convivència. El resultat del treball col·laboratiu establia una organització fabril eficient que es considerava, per tots els entrevistats, com un gran avantatge per una minimització de costos i una maximització del valor del producte final.

6.4.2 El desplaçament productiu i la gestió del patrimoni industrial a Can Ricart

Les empreses de Can Ricart s’han vist afectades per la requalificació del sòl del projecte 22@Barcelona. El propietari del sòl va posar fi als contractes de lloguer comercial i, consegüentment, algunes empreses van haver de tancar, no per la no

rendibilitat del negoci, sinó per la impossibilitat d'assumir els costos del trasllat en un nou emplaçament.

En la transformació urbanística de Can Ricart es produeixen diferents actuacions per parts dels agents urbans. Des de la teoria de la ciutat emprenedora s'identifica l'actuació de l'Ajuntament i la reurbanització de Can Ricart (a través del PERI Parc Central), que va consistir en la requalificació del sòl en comptes de l'expropiació⁵⁷; beneficiant a la propietat privada i no al propi Ajuntament:

“L'Ajuntament hagués pogut fer el mateix a Can Ricart [en referència a altres precedents]: expropiar, pagar a preu de cadastre, i tot el benefici per l'Ajuntament. Pues no.” (Informant-18)

Amb la requalificació del sòl del projecte 22@Barcelona (qualificació 22@) es va produir una valorització del sòl i també un augment del coeficient d'edificabilitat:

“Amb la requalificació allò ja té un altre valor. Aquesta zona és molt cara. A la vora del mar. El preu d'un terreny industrial és molt baixet, en canvi, requalificat es multiplica.” (Informant-24)

“Els mateixos [en al·lusió als polítics, tècnics i arquitectes] requalifiquen a Can Ricart, amb un coeficient d'edificabilitat de Hong Kong, de planta baixa més 8 plantes.” (Informant-18)

La requalificació va generar interessos i expectatives de guany a la propietat privada de Can Ricart (Federic Ricart, besnét del fundador Jaume Ricart). Per poder comercialitzar el sòl es va posar en marxa la fi dels contractes de lloguer de les empreses:

“Els empresaris els van fer fora a l'any 2005. La requalificació s'havia produït abans, en els anys 2002-2003. Per poder-ho vendre a la immobiliària on ell [en al·lusió a Federico Ricart] treballava d'assessor, que era Alza Real, va aplicar la Llei d'arrendaments urbans a tots els empresaris, i els va fer fora. Menos els d'Hangar que van guanyar 2 judicis i no els van fer fora. Es va vendre Can Ricart net de gent a la immobiliària.” (Informant-18)

Les empreses de Can Ricart tenien contractes de lloguer amb el propietari dels terrenys. La majoria de contractes de lloguer eren de renda antiga (contractes de lloguer indefinit) però altres eren de renda nova (contractes a curt termini). En aquest darrer cas no hi havia indemnització, fet crucial per la continuïtat de les empreses:

⁵⁷ L'Ajuntament sí que havia expropiat amb el pretext de “l'interès general” altres àrees d'afectació del 22@Barcelona. Entre altres casos va ser important pel seu ressò mediàtic el cas del Passatge Cusidó, format per petits propietaris que foren expropiats per valor d'uns 20 milions de pessetes o l'entrada d'un nou pis a Diagonal Mar, en funció del cas (Assemblea de Joves del Poblenou, 2011).

“Tindrem dificultats per cobrir el cost de trasllat. Hem calculat que el cost per traslladar la maquinària i la seva calibració és de 60 milions de pessetes. Ho tindrem impossible sense la indemnització” (Informant-1)

En el treball de camp els propietaris dels negocis gentrificats manifestaven la localització preferencial al Poblenou. Tanmateix, apuntaven com a motius del trasllat d'activitat l'especulació del mercat de béns immobles i el canvi d'usos del sòl del projecte 22@Barcelona. En cap cas els propietaris de negoci citaven la competència global o les tendències econòmiques mundials com les raons pel desplaçament:

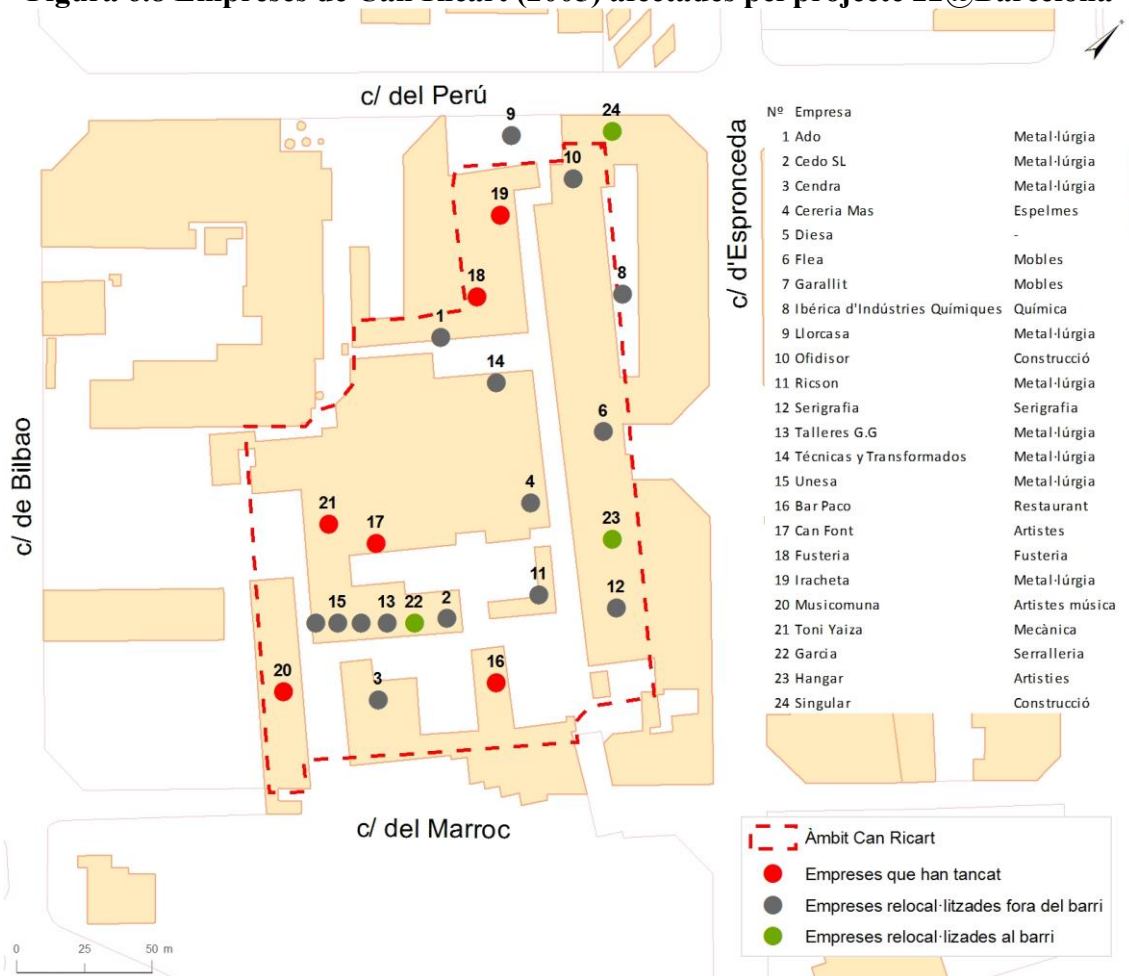
“Estem funcionant a ple rendiment, i la nostra rendibilitat econòmica és normal” (Informant-1)

Davant de l'amenaça real d'interrupció de l'activitat productiva tradicional a Can Ricart es va iniciar un procés d'oposició veïnal organitzada al voltant de l'Associació d'Afectats de Can Ricart que va reunir els interessos dels empresaris i altres veïns. Tot i estar presents a les diferents mobilitzacions, els petits propietaris van negociar paral·lelament amb el propietari del recinte per tal d'aconseguir indemnitzacions, restant especialment unides aquelles empreses a les quals els hi havia finalitzat el contracte i no tenien dret a la indemnització. A finals de l'any 2005 disset empreses⁵⁸ de Can Ricart van signar els acords de sortida del recinte, rebent el pagament del 50 % de la indemnització demandada i comproment-se a marxar abans del març de 2006 (Marrero-Guillamón, 2008).

Segons el treball de camp, amb l'execució del projecte 22@Barcelona es va produir un desplaçament del conjunt de les 24 empreses: 15 es van reubicar fora del Poblenou i 6 empreses desaparegueren. Només 3 empreses es reubicaren al mateix Poblenou (figura 6.8).

⁵⁸ Entre aquestes no hi havia la Cereria Mas, Técnicas y Transformados y GG, Cendra, Iracheta, CEDO i altres quatre empreses (Marrero, 2008)

Figura 6.8 Empreses de Can Ricart (2005) afectades pel projecte 22@Barcelona

Font: Elaboració pròpia (2014)

Coincidint amb la signatura d'acords de sortida de les empreses de Can Ricart, Manuel Miret, advocat de Federic Ricart i portaveu de l'Associació de propietaris PERI Parc Central del Poblenou, manifestava:

“Un cop marxin les empreses, els propietaris dels terrenys volen desenvolupar un pla urbanístic que preveu la construcció de diversos edificis d'oficines, d'un hotel, i habitatge de protecció, així com la conservació com a equipament d'un parell d'edificis testimonials.” (Marín, 2005)

El xoc d'interessos entre l'Ajuntament de Barcelona i la propietat privada de Can Ricart, i el moviment veïnal, va continuar a partir de l'any 2005 motivat pel patrimoni industrial del recinte. La lluita veïnal i associativa es va vehicular a través de la Plataforma Salvem Can Ricart (2006), esdevenint el paraigua on van confluïr les mobilitzacions de diferents col·lectius com l'AVPN, l'Associació d'Afectats de Can

Ricart, i el Grup de Patrimoni Industrial del Fòrum Ribera Besòs⁵⁹. L'objectiu prioritari de la Plataforma era la preservació íntegra del recinte de Can Ricart. La primera catalogació de Can Ricart com a bé patrimonial datava de l'any 2000 amb la preservació únicament de la xemeneia. La resta del conjunt podia ser enderrocat (tenia el nivell de protecció més baix, el D), previ un aixecament planimètric i fotogràfic i la realització d'una memòria històrica (Ajuntament de Barcelona, 2000c). A l'any 2003, amb l'aprovació del PERI del Sector del Parc Central, es determinava que el recinte podia ser enderrocat, a excepció de la nau principal amb la torre adossada, la nau ocupada per Hangar i la xemeneia mateixa (Ajuntament de Barcelona, 2003a).

Des de la teoria de la ciutat emprenedora s'identifica el treball fet per les plataformes urbanes i organismes científics com a clau en l'anàlisi del recinte com a conjunt unitari, i l'elaboració de propostes per a la conservació i reutilització de Can Ricart. El treball "Estudi patrimonial del recinte industrial de Can Ricart. Inventari arqueològic i proposta de conservació" (Tatjer et al, 2005), presenta amb detall les singularitats patrimonials del recinte:

"...l'interès de Can Ricart no deriva tan sols de l'autoria i de la unitat del llenguatge, sinó també, i sobretot, de la seva riquesa quant a les solucions tècniques, funcionals i formals adoptades en un espai complex i unitari alhora. Tot plegat en fa una peça d'interès excepcional, però que sols és tal si es conserva con a conjunt: el seu valor patrimonial queda severament mutilat si se'l remet a uns fragments conservats fora de context..." M. Tatjer, M. Urbiola (2005)

L'estudi patrimonial i la proposta de pla integral de patrimoni industrial de Barcelona, juntament amb l'oposició veïnal a la destrucció de Can Ricart, van forçar a l'Ajuntament a declarar BCIL el recinte l'any 2006. Aquesta catalogació, però, no impedia l'enderroc de la major part del nucli del recinte ni la conservació del sistema energètic. Després de l'obtenció del BCIL, una acció de la Plataforma va ser la tramitació de Can Ricart com a BCIN. Aquest moment coincideix amb un incendi al recinte, malmetent sobretot la torre del rellotge⁶⁰ (fotografia 6.22).

⁵⁹ El Fòrum Ribera Besòs (FRB) és una entitat formada el 1992 que participa en el debat d'aspectes generats amb la renovació urbana al Poblenou, emfatitzant de manera especial la investigació activista en temes de patrimoni industrial, essent un col·lectiu important dins de la Plataforma Salvem Can Ricart. [En Línea] <www.forumriberabesos.net> [Consulta: 31 de gener de 2014].

⁶⁰ L'incendi va afectar l'espai de Can Ricart de titularitat municipal, per una aprovació recent de reparcel·lització del recinte, fet públic hores abans de l'incendi el mateix dia 24 de març de 2006 (El Punt, 2006).

Fotografia 6.22 Incendi a Can Ricart (2006)

Autor: Joan Marca (2006)

El 23 de març de 2007 s'acceptà a tràmit la consideració de Can Ricart com a BCIN fruit del moviment veïnal, acció que es relaciona amb els atributs de la ciutat emprenedora.

Enmig de l'aprovació definitiva de Can Ricart com a BCIN (que es produeix a l'any 2008), Manel Miret com a portaveu de l'Associació de propietaris del PERI Parc Central, va anunciar la intenció de presentar una querella contra l'Ajuntament de Barcelona per "lucre cessant" per valor de 108 milions d'euros (AVCR, 2007) si no es respectava la requalificació del sòl. Aquest valor es pot entendre com les pèrdues que tindria la propietat privada en les plusvàlues del sòl:

"En el moment que Can Ricart es va declarar BCIN, el marquès [en referència al propietari] va fer una roda premsa i va amenaçar a l'Ajuntament en presentar una querella per lucre cessant per valor de 109 milions d'euros. És per això que es dedueix que la plusvàlua és de 109. ¿Perquè un Ajuntament suposadament democràtic fa aquest regal? No em crec que uns senyors amb estudis [en al·lusió a Ramon Garcia-Bragado, regidor de Districte] no fossin capaços de veure-ho. No m'ho explico." (Informant-18)

El mateix Manel Miret pressionava el govern demanant aclariments sobre el futur del recinte:

"Hi ha voluntat d'entesa i predisposició al diàleg [amb l'administració], però els afectats volen iniciar de seguida la tramitació del pla urbanístic, després de tants anys de negociacions amb el consistori barceloní" (AVCR, 2007).

La part de Can Ricart protegida amb el nivell A, és de titularitat pública⁶¹ i té una extensió de 1,5 Ha. La resta és de propietat privada (Federic Ricart) i té una extensió de

⁶¹ A l'any 2006 es va produir una aprovació de reparcel·lització del recinte. Es desconeix exactament quan es va produir el conveni privat entre Ajuntament i el propietari (Federico Ricart, el Marquès de

2,5 Ha. La regulació d'aquesta part ve caracteritzada per una protecció diferent a la part pública:

“Perquè hi ha una figura de patrimoni que diu que és terreny associat de protecció. La part que no és BCIN directe, però que està contigua, té una mínima protecció. Això fa per exemple que no deixen obrir el carrer (l'antic passatge Santa Isabel). O que no hagin enderrocat els tallers dels Iracheta.” (Informant-18)

L'aprovació de Can Ricart amb la protecció màxima (BCIN) es va produir no sense dificultats l'abril del 2008 (22 mesos després⁶²):

“Parlant de política, el conseller Tresseras declara BCIN la meitat del recinte, i l'altre meitat no. Ah? Com és possible que si un recinte és un conjunt...La conselleria de Cultura tenia 6 mesos, i va trigar 22 mesos. Al cap de 22 mesos declaren la meitat sí, l'altre no.” (Informant-18)

La part de titularitat privada (figura 7.4) és propietat d'Alza Reale Estate⁶³ des de l'any 2009. La immobiliària, va comprar 51.000 m² d'edificabilitat de la propietat privada (Federic Ricart) de Can Ricart valorats en 22,5 milions d'euros⁶⁴. Des de llavors Federic Ricart va passar a ser director i membre del consell executiu de l'empresa Alza.

La zona privada no està declarada com a BCIN, però té unes regulacions de protecció específiques com a zona contigua, essent necessari el permís de la Conselleria de Cultura per l'edificació. Mitjançant una clàusula d'edificabilitat, la propietat privada pot optar a construir pàrquings i *lofts*. Algunes de les naus històriques poden ser enderrocades.

A la part pública a l'any 2009 s'aprovà el Pla Especial per a l'equipament de la *Casa de les Llengües* (Ajuntament de Barcelona, 2009b). L'objectiu de la *Casa de les Llengües*⁶⁵ és l'estudi del patrimoni lingüístic de la humanitat i l'impuls d'accions orientades a propiciar un ordre lingüístic mundial equitatiu. Segons el pla d'equipament el projecte ocupava la nau principal del 1853, la torre del rellotge, i la nau longitudinal creada entre 1853-1877, entre altres edificis. El projecte arquitectònic i de rehabilitació va quedar aturat a l'any 2011 per problemes amb el finançament de la Generalitat de Catalunya (Btv, 2011):

Santa Isabel), del que les resolucions no en són públiques, en el que un 60 % del recinte passaria a ser de titularitat de l'Ajuntament de Barcelona (El Punt, 2006).

⁶² El tràmit que realitza la Conselleria de Cultura normalment es resol en un període de 6 mesos. En el cas de Can Ricart es va tardar 22 mesos (22 d'abril de 2008).

⁶³ Alza Reale Estate. [En Línea] <<<http://www.alzarealestate.com>> [Consulta: 31 de gener de 2014].

⁶⁴ Expansión, 7 d'agost de 2009.

⁶⁵ L'origen del projecte de la Casa de les Llengües va venir arran del *Fòrum de les Cultures 2004*. [En Línea] <http://www10.gencat.cat/casa_llengues> [Consulta: 31 de gener de 2014].

“Allà anava la Casa de les Llengües que després també podem parlar d'on estan els 30 milions d'euros. On són? Que es fan 5 o 6 biblioteques amb aquests diners. No han fet res. Han destruït patrimoni públic protegit amb la màxima protecció. Es van endur totes les teules de 150 anys. On són?” (Informant-18)

Les obres interrompudes de la *Casa de les Llengües* van posar al descobert importants restes arqueològiques d'una vil·la romana del segle primer dC i part de l'estructura subterrània del recinte industrial (Favà i Balanza, 2009). L'Ajuntament va desmentir la importància de les troballes argumentant que es tractava de: “restes escadusseres, de difícil definició i datació, donat el seu deficient estat de conservació i les característiques dels treballs que es duen a terme.” (Institut de Cultura de Barcelona, 2009, p. 1)

A finals de 2013, el conjunt industrial havia experimentat un procés de degradació arquitectònica i ambiental important:

“La part de sòl privada està parat. Això són 2,5 Ha, que estan abandonades, sense absolutament res. Està així perquè aquí davant es pot construir planta baixa més 2 plantes, hi ha molt poc a guanyar. No els hi surt rendible. A l'altra banda [en relació a la part privada no exempta de la regulació com a bé patrimonial] hi van uns gratacels tan grans que no troben finançament per començar-los.” (Informant-18)

“Lo més important és que el 1853 per primera vegada a Europa es va fer un espai de 2,5 Ha amb una sola xemeneia i una caldera central i un sistema soterrat de transmissió energètica. I això no s'explica. Al revés. Es redueix, s'enderroca expressament. La xemeneia no està protegida.” (Informant-18)

“Ara què hi ha? Un grapat de ruïnes, i ja no hi ha els 250 llocs de treball.” (Informant-18)

La xemeneia tenia esquerdes, la torre del rellotge havia perdut totes les estructures originals de metall i la coberta estava envaïda per males herbes. El pont de fusta s'ha hagut d'assegurar recobrint-lo amb una lona per reduir-ne la degradació (AVCR, 2013).

6.5 Conclusions

A partir de l'aportació de la ciutat emprenedora la tesi investiga la política urbana al Poblenou en el període 2000-2013. Prenent el projecte 22@Barcelona, i la transformació urbanística del cas d'estudi de Can Ricart, s'analitza l'esperit emprenedor, la trajectòria històrica i també, el rol i la governança dels agents urbans a l'hora de crear l'espai econòmic del Poblenou.

Per entendre la configuració territorial dels anys 2000-2013 és necessari retrocedir fins mitjan segle dinou quan al Poblenou es va viure un punt d'inflexió; en un primer moment amb l'arribada de les fàbriques d'indianes (l'estampació) i més endavant, amb la indústria tèxtil (la filatura, la teixidura, i l'estampació).

El moment de canvi, coincidint amb la revolució industrial i la conseqüent construcció territorial, s'explica per les manifestacions financeres, empresarials, polítiques i socials que formen la trajectòria històrica (*path dependence*). En la configuració contemporània i el desenvolupament urbà es distingeix, en primer lloc, el creixement econòmic i empresarial. Diversos industrials foren pioners a l'hora de convertir el Poblenou en un lloc industrialitzat, aconseguint crear empreses innovadores a escala europea. Es tracta de la burgesia industrial emprenedora (les famílies Ricart, Aranyó, Ribera o Godó) que va posar el capital, els industrials i els tècnics que implementaven la innovació productiva i organitzativa, així com l'associacionisme empresarial (Foment del Treball o la Cambra de Comerç) que va actuar en defensa dels interessos d'empresa. Aquest conjunt forma part de l'avantguarda productiva i econòmica del Poblenou i de Barcelona.

La història de l'espai productiu del Poblenou també fa palesa el rol dels agents socials, els quals van reivindicar de manera pionera millores laborals i personals. Les característiques dels obrers i la seva acció social es va presentar amb diferents formes. A finals del segle dinou l'associacionisme de tipus cooperatiu i recreatiu (com La Flor de Maig, l'Artesana, o el Casino l'Aliança, entre altres), va incidir en la forma d'entendre el comerç, la vida recreativa, l'auxili mutu entre la classe obrera. A principis del segle vint va aparèixer l'associacionisme de tipus sindical (com la CNT o la FAI, entre altres) que denunciava el malviure i les llargues jornades laborals a la fàbrica. A partir de 1960 el moviment veïnal va prendre força essent capaç d'aconseguir grans mobilitzacions i d'incidir en la modificació dels plans urbanístics. Es tracta de l'avantguarda social de l'espai del Poblenou i de Barcelona.

La suma del passat del Poblenou influencia l'escenari del projecte urbanístic 22@Barcelona. Els diferents agents urbans que participen en la transformació del segle dinou tenen interessos específics (i a vegades contraposats). Per una banda hi ha els agents del sector públic, entre els més rellevants l'Ajuntament de Barcelona que juga un paper central i de lideratge en el procés de transformació urbana. És el responsable polític i urbanístic, essent qui actua inicialment de motor en la transformació urbanística. L'Ajuntament crea, per impulsar i gestionar la transformació, l'agència 22 Arroba BCN, S.A.U. que assumeix les competències de l'Àrea d'Urbanisme (les urbanístiques) i d'Economia, Empresa i Promoció (les de promoció econòmica) per a la zona, convertint-se en el principal interlocutor amb els afectats pel Pla en detriment dels representats polítics del districte de Sant Martí. L'Ajuntament, a través de l'Agència, és l'encarregat de crear les condicions atractives per al capital, que s'aconsegueix amb l'aprovació i execució de la MPGM (a destacar el canvi de la qualificació del sòl i l'augment en l'edificabilitat).

El rol de l'Ajuntament es manté en el període 2000-2013, tot i la reorganització de l'administració a l'any 2012. En aquest any, coincidint amb un canvi de govern municipal, es produeix la desintegració de l'agència 22 Arroba BCN, S.A.U. Com a conseqüència, les competències urbanístiques i de promoció econòmica es divideixen entre Hàbitat Urbà de l'Àrea d'Urbanisme i Barcelona Activa de l'Àrea d'Economia, Empresa i Promoció.

També cal destacar l'aportació d'altres empreses públiques que esdevenen importants pel desenvolupament del Pla i la localització d'activitats al 22@. Aquest és el cas del Consorci de la Zona Franca de Barcelona que es consolida com un dels principals promotors immobiliaris de tipus públic. D'altra banda, les universitats tenen també un paper destacat amb el trasllat d'algunes de les seves seus.

Es pot concloure dient que el projecte 22@Barcelona té un fort component de direcció des de l'àmbit públic local, però que per fer efectiva la transformació urbana depèn totalment de la iniciativa privada, un grup clau d'agents en la transformació del Poblenou. El seu rol és el d'inversor en la urbanització del sòl i la localització empresarial en el territori. La inversió privada es caracteritza per una reticència al risc (prioritzant la urbanització d'unitats que ofereixen menors dificultats de gestió i costos, deixant les més resistents a l'Ajuntament) i per un caràcter especulatiu en els processos comercials i les transaccions del sòl (l'incentiu és el màxim benefici). Aquest darrer

aspecte es materialitza de diferents maneres: amb solars pendents de transformació i que romanen buits a l'espera d'un postor; amb la comercialització d'edificis en construcció; amb la comercialització d'edificis construïts.

Al Poblenou s'hi distingeixen diferents inversors en el desenvolupament del sòl. Entre aquests hi ha les famílies industrials (els Girona, Ricart, o Godó) que amb el pas del temps passen de ser industrials a inversors financers. Juntament amb aquest grup, les promotores immobiliàries (Metrovacesa o Renta Corporación, entre altres) prenen protagonisme en el negoci immobiliari. Coincidint amb la crisi econòmica i financera de l'any 2007, apareixen dos nous inversors de negoci immobiliari i comercialització del sòl. Per un costat, les caixes i els bancs (Colonial, Servihabitat o Solvia, entre altres) que intervenen adquirint un paper rescatador. Per un altre costat, els anomenats fons voltor (Blackstone Group, Autonomy Capital o Benson Elliot, entre altres) que inverteixen capital en projectes tot suplint el paper de les promotores en moments de fallida econòmica.

El darrer grup d'agents urbans està format per la societat civil que actua intermitentment amb objectius col·lectius però, a vegades també particulars. El projecte 22@Barcelona es veu com una idea ben intencionada que satisfà la demanda d'un instrument normatiu per la transformació de l'espai productiu obsolet, més encara amb l'enfoc cap a la revitalització productiva. Ara bé, el projecte 22@Barcelona es viu d'entrada com una agressió amb un menysteniment del teixit social. El projecte rep crítiques des del moviment veïnal (AVPN) i d'entitats de barri (AHPN, AJPN), propiciant la creació de plataformes cíviques i reivindicatives (Salvem Can Ricart, GPIFRB). Entre els aspectes crítics s'apunta a les prioritats en política urbana que menyscaba actuacions de redistribució social (equipaments comunitaris i HPO) i la destrucció de patrimoni arquitectònic.

Pel que fa la governança local, la presentació del Pla i l'execució dels primers PERI provoca inicialment xocs d'incertesa al moviment veïnal degut a les característiques de la proposta. Les entitats veïnals, i en particular l'AVPN que és qui canalitza majoritàriament les manifestacions ciutadanes, denuncien manca de comunicació i de transparència de la informació. Es demana a l'Ajuntament l'ampliació dels terminis d'exposició pública dels plans especials per poder intervenir activament en el procés i formar part de la proposta urbana. A més a més de major transparència, més debats, i menys por a donar la informació.

A mesura que avança el projecte 22@Barcelona l'estratègia urbana genera conflictes entre l'Ajuntament de Barcelona i el moviment veïnal i ciutadà en relació a les activitats econòmiques (la compatibilitat del teixit industrial preexistent amb la proposta @), els equipaments (la balança entre els de suport d'empresa i els comunitaris), l'habitatge (la legalització dels habitatges preexistents en situació al·legal, i el ritme de construcció dels de protecció oficial) i el patrimoni industrial (el tractament i la protecció dels elements històrics). La dialèctica entre el sector públic i el sector veïnal i ciutadà es caracteritza com a “travat”, on les reivindicacions costen d'introduir.

Pel que fa les activitats productives el debat se centra en la compatibilitat de les activitats tradicionals del Poblenou i la proposta d'activitats del projecte. En aquest procés es produeix una gentrificació de les activitats manufactures localitzades a Can Ricart. La requalificació del sòl genera interessos de plusvàlua a la propietat privada, que manté col·laboracions amb l'administració pública per la promoció econòmica.

Pel que fa a l'habitatge el debat se centra en el repartiment de l'HPO entre la població del barri del Poblenou i la resta de la ciutat. Després d'una rotunda negativa inicial dels polítics municipals, dels gestors del 22@Barcelona i de les cooperatives d'habitatge sindicals, es va acordar finalment a l'any 2004 que un terç dels pisos siguin per als residents.

La provisió d'equipaments també genera conflicte. La MPGM preveu únicament els equipaments 7@ de titularitat pública i no estableix cap relació amb el Pla d'Equipaments local aprovat a l'any 2001 fruit d'un procés de pressió i mobilització ciutadana i no a través d'un acord previ. Es dona per tant, a diferència dels habitatges socials, que la MPGM no fa una reserva de sòl per als equipaments comunitaris previstos en el Pla d'Equipaments (el 30 % dels quals es situen en terrenys del pla 22@Barcelona).

Amb relació al patrimoni industrial es produeix un salt quantitatiu fruit del debat públic iniciat pel moviment veïnal (de l'AHPN, del GPIFRB, i de l'AVPN) per posar en valor el patrimoni industrial i ampliar-ne la protecció. A l'any 2004 es presenta un primer catàleg sobre el patrimoni industrial del Poblenou amb la intenció que l'administració assumeixi la realització d'un pla integral de protecció. Aquest culmina en la MPEPA (2006), tot i que es continua amb una visió arquitectònica patrimonial que menysté aspectes socials i culturals més immaterials.

Finalment cal destacar que en contraposició a les tensions generades amb la societat civil, la relació entre l'administració local i el sector privat inversor és fluida establint-se col·laboracions de tipus públic privat. L'estudi de les relacions entre els agents econòmics i les polítiques públiques en la reestructuració urbanística del 22@Barcelona permet identificar un domini dels interessos econòmics. El primer pren la iniciativa i el segon posa el finançament. La lògica de l'Ajuntament és deixar-ho a mans del mercat, i per això la necessitat de m² per compensar les càrregues urbanístiques (cessió del 30 % del sòl transformat, i finançament del Pla d'Infraestructures). La dinàmica de cooperació públic-privada es veu en la creació de la agència 22 Arroba BCN, S.A.U per a facilitar la construcció de la infraestructura @. En el terreny de la promoció econòmica, aquesta dinàmica d'entesa es pot observar amb la creació de l'associació d'institucions i empreses 22@network.

CAPÍTOL 7

De l'amença en sorgeix l'oportunitat (Albert Einstein)

CONCLUSIONS A PARTIR DE LA CIUTAT EMPRENEDORA I CONSIDERACIONS SOBRE LA POLÍTICA URBANA AL POBLENOU DE BARCELONA

La revitalització econòmica a través del projecte 22@Barcelona, que permet la transformació de la zona del Poblenou passant d'un espai industrial cap al tecnològic i del coneixement, és un procés de desenvolupament urbà innovador i al mateix temps complex. A partir de l'aproximació teòrica de la ciutat emprendora s'estudia quins són els elements forts i els crítics en l'estratègia local en el període 2000-2013 mitjançant l'anàlisi dels aspectes més significatius de la transformació urbana del Poblenou, exercici que permet identificar criteris per avaluar una estratègia local no exempta de conflictes i de falta de consens entre els sectors públic, social i econòmic. En la primera secció d'aquest capítol es conclou la investigació amb els principals resultats i a continuació es presenten algunes consideracions sobre la política urbana al Poblenou de Barcelona.

7.1 Conclusions a partir de la ciutat emprendora

El canvi urbanístic sustentat sobre activitats intensives en coneixement és un dels màxims leitmotiv del projecte 22@Barcelona en el qual s'ha basat l'estratègia de transformació urbanística i de revitalització del teixit productiu del Poblenou desenvolupat en el període 2000-2013. El projecte ha estat el motor de transformació de l'estructura productiva que converteix el Poblenou, gran recinte industrial de la ciutat, en un nou espai econòmic que recupera així la funcionalitat econòmica desdibuixada a partir de la dècada de 1960.

Aquest motor de desenvolupament se centra en la creació de nuclis o centres urbans molt dinàmics que suposadament estan preparats i acullen punts de creació de

coneixement (*Urban Knowledge Hubs*). Les activitats @, que han de ser almenys un 20 % de les noves activitats que s'hi implantin, venen determinades per les normes urbanístiques del projecte. Les activitats productives tecnològiques es combinen amb centres de formació i investigació, oficines, hotels, i comerços, entre altres, creant una terciarització productiva. Com a conseqüència, es produeix una especialització econòmica d'orientació terciària sustentada per una estratègia dirigida a revitalitzar l'espai productiu a través de clústers: tecnologies de la informació i la comunicació, tecnologies mèdiques, energia, sector de l'audiovisual i disseny.

A partir de les llicències concedides al districte de Sant Martí en el període 2000-2013 s'ha pogut determinar l'impacte produït pel projecte 22@Barcelona sobre l'estructura productiva: en el període analitzat, el 56,4 % de nou sostre construït a Barcelona destinat a oficines es localitzava a Sant Martí (bàsicament al Poblenou); al mateix temps, s'hi concentrava el 28,1 % de la superfície de sostre de les llicències hoteleres concedides a tota Barcelona.

La construcció de nous hotels ha tingut, en particular, un gran creixement en el període 2004-2012. Segons el treball de camp el districte de Sant Martí va passar de 7 hotels a l'any 2004, a 23 el 2010 i 26 al 2012. És a dir, el pes relatiu respecte al total de Barcelona, va passar del 3,3 % al 2004, al 8,3 % el 2012.

La terciarització que es dona al Poblenou a través del projecte 22@Barcelona es produeix de manera desigual en el territori, amb un creixement més ràpid a la zona del sud-est de la plaça de les Glòries, al voltant del clúster de l'audiovisual, el més consolidat. Les activitats de la resta de clústers estan més disperses en l'espai i de la mateixa manera, hi ha àrees del pla urbanístic, com els barris de la Plata i de Can Trullàs i la zona de Pere IV-Besòs que estan encara pendents de transformació.

A la tesi es constata que el projecte impacta de forma rellevant en la dinàmica demogràfica, social i econòmica del Poblenou. Pel que fa la transformació de l'entorn urbà, a l'any 2011 s'havia iniciat la renovació del 70 % de les àrees industrials amb un ritme de transformació més intens en els primers 8 anys del seu desenvolupament (60 % dels plans previstos), mentre que a partir del 2009 i fins el 2012, el ritme va baixar (10 %). Si es té en compte que el projecte 22@Barcelona preveia la transformació de l'àrea en un espai temporal de 15-20 anys, les dades oficials dibuixen un ritme alt, almenys fins l'any 2008 que, coincidint amb l'inici de la crisi econòmica especialment severa en el sector immobiliari, s'alenteix el ritme de transformació.

Els impactes del projecte urbanístic es manifesten a nivell demogràfic per un augment de la població (amb un saldo positiu de 25.177 habitants) i un canvi respecte a la composició social del Poblenou (amb un major nivell formatiu de la població).

De l'anàlisi de la dinàmica econòmica es desprèn que la implantació d'empreses ha estat més intensa en un primer moment i s'ha desaccelerat amb el pas dels anys, de manera notable a partir de l'any 2008. Segons el "Cens i activitat empresarial a Barcelona 22@-Poblenou" de l'Ajuntament de Barcelona, a desembre de l'any 2012 es comptabilitzaven 3.892 empreses instal·lades al Poblenou, amb un total de treballadors per sobre dels 50.000. Si a aquesta dada s'hi inclouen les empreses que ja hi eren a l'any 2000, el total era de 7.329 i de 85.000 treballadors. En aquest punt, cal remarcar que el comptatge d'empreses i de treballadors amb dades de l'Ajuntament és discrepant amb els propis informes parcials lliurats al llarg del període, i també amb les dades recollides en el treball de camp. Aquest fet podria ser degut a un problema de les mostres, però també pot reflectir un problema metodològic referent a la definició del que és activitat arroba, del que és l'economia intensiva en coneixement, o de quina és l'escala territorial.

La transformació a partir del projecte 22@Barcelona no està exempta de conflictes entre l'Ajuntament de Barcelona i el moviment veïnal i ciutadà en relació a les activitats econòmiques i el patrimoni industrial. Pel que fa les activitats productives el debat se centra en la compatibilitat de les activitats tradicionals del Poblenou i la proposta d'activitats @ del projecte. Pel que fa al patrimoni industrial, el moviment veïnal reivindica la protecció i refuncionalització d'elements històrics i edificis industrials patrimonials, amb l'objectiu de recuperar-los i dotar-los de contingut com a equipaments públics, i generar mixtura d'usos residencials, econòmics i tecnològics.

El cas de Can Ricart permet identificar i exemplificar els efectes i l'impacte que té el projecte 22@Barcelona en el desplaçament del teixit productiu tradicional localitzat en aquell espai. En aquesta tesi s'identifica aquest procés com a gentrificació productiva entès com el fenomen d'expulsió de les empreses (principalment del sector secundari) localitzades en un espai central de la ciutat. L'anàlisi de Can Ricart ha proporcionat una anatomia del desplaçament industrial generat per la disputa de l'espai urbà. Les empreses analitzades han estat desplaçades, no per la competència internacional o pels costos interns d'empresa, sinó pel canvi en la política urbana local que genera la creació de nous usos del sòl, la regulació de les normatives urbanístiques i l'augment del *rent-*

gap de l'espai empresarial. Aquests processos es poden identificar en l'execució del projecte 22@Barcelona en aquell espai: l'espai s'ha tornat atractiu i ha portat cap a nous aprofitaments, comportant la pèrdua de l'activitat industrial tradicional que ha quedat exclosa en la nova activitat programada.

L'estudi de cas de Can Ricart permet també veure la incidència del projecte 22@Barcelona en el reconeixement patrimonial del recinte fabril. L'estat de protecció del recinte ha anat evolucionant. La primera catalogació de Can Ricart com a bé patrimonial datava de l'any 2000 amb la preservació tan sols de la xemeneia. La resta del conjunt podia ser enderrocada (tenia el nivell de protecció més baix, el D), previ un aixecament planimètric i fotogràfic i la realització d'una memòria històrica. A l'any 2003, amb l'aprovació del PERI del Sector del Parc Central, es determinava que el recinte podia ser enderrocada, a excepció de la nau principal amb la torre adossada, la nau ocupada per Hangar i la xemeneia mateixa. El recinte va ser declarat per part de l'Ajuntament com a BCIL a l'any 2006, catalogació que no impedia l'enderroc de la major part del nucli del recinte ni la conservació del sistema energètic. Finalment, a l'any 2008 se li va atorgar la màxima protecció patrimonial, amb la catalogació de BCIN.

A una escala territorial més àmplia (àmbit del projecte 22@Barcelona), el debat sobre les regulacions del patrimoni industrial ha portat, amb el pas del temps, a integrar més elements protegits del patrimoni industrial del Poblenou. Així es passa de 46 edificis elements de l'estructura urbana a l'any 2000, a 114 a l'any 2006. En aquest any es quan es va produir la modificació del *Pla especial del patrimoni arquitectònic històric i artístic de la ciutat de Barcelona. Districte de Sant Martí. Patrimoni industrial del Poblenou* (MPEPA), que protegeix jurídicament el patrimoni a diferents nivells. En clau de la ciutat emprenedora, el col·lectiu veïnal va ser determinant en l'evolució de la protecció del patrimoni industrial del Poblenou, com es detalla més endavant.

La proposta del pla per al Poblenou no es genera del no res. El govern local va començar el procés observant altres experiències anteriors internacionals i l'anàlisi de 21 casos de centres urbans especialitzats en alta tecnologia va crear les bases per a la definició dels objectius. La intuïció de l'alcalde Maragall, el seu carisma i la seva capacitat empàtica va ajudar a projectar una aposta emprenedora per Barcelona amb diferents nivells de suport i participació social en les etapes del procés. L'assumpció de

riscos, la requalificació del sòl i el posicionament amb visió estratègica a partir de la nova definició de l'activitat productiva, és un component que vincula aquesta iniciativa amb la proposta de la ciutat emprenedora.

Des de l'any 2000 el sector públic local és qui impulsa la recuperació econòmica i lidera la transformació al Poblenou a través del projecte 22@Barcelona. A partir del seu poder regulador i administratiu l'Ajuntament de Barcelona té la màxima competència en l'ordenació del Poblenou i entre les accions de lideratge hi ha la regulació a través del planejament a partir de la MPGM, del PEI, i del MPEPA. Juntament al consistori municipal cal destacar el paper de l'Agència 22 Arroba BCN S.A.U, constituïda a l'any 2000. Aquesta té la competència en la gestió i en la promoció i el seu poder relacional i executor fa possible la combinació dels interessos de l'administració i la capacitat d'inversió per part del sector privat. L'Ajuntament de Barcelona i l'Agència 22 Arroba BCN S.A.U prenen la iniciativa en qüestions de planejament, gestió, infraestructures i promoció de l'espai, però, amb un lideratge vinculat als interessos del sector privat que s'integra en el procés de decisió a partir dels partenariats public-privats.

La societat civil té un esperit emprenedor. Amb l'objectiu de vetllar per l'entorn urbà col·lectiu, preserva diferents valors de l'espai productiu poblenoví pel que fa a la identitat, la defensa d'equipaments públics, la protecció del patrimoni i la lluita contra l'especulació del sòl i dels immobles. Les seves accions reivindicatives es caracteritzen per la capacitat de mobilitzar-se de manera reactiva davant dels efectes que es generen pel procés urbanístic, però també proactiva. Aquestes mobilitzacions tenen suport de l'associacionisme veïnal i de la comunitat científica i professional.

Com s'ha argumentat, el projecte 22@Barcelona genera conflicte en relació a dos aspectes transcendents de la transformació com és la compatibilitat de l'activitat tradicional i l'activitat @, i el reconeixement i la protecció del patrimoni industrial. La societat civil adopta un paper emprenedor intervenint amb l'objectiu d'aturar processos de gentrificació productiva (per exemple el de Can Ricart) i d'evitar el trasllat i/o el tancament d'activitats instal·lades al Poblenou. A més de la reacció, aquest col·lectiu urbà destaca per una faceta propositiva. D'aquesta manera, presenta com alternativa la qualificació urbanística "Sòl Industrial Protegit", encara que finalment no s'integra en les regulacions del projecte.

El tipus d'activitat a l'àrea del Poblenou ha estat un altre motiu de crítica i desavinença. El moviment veïnal i associatiu ha manifestat la poca consideració de la

institució pública local pel llegat industrial, en un lloc de tradició manufacturera, i encara més com a alternativa a la crisi econòmica i ha denunciat al mateix temps, aquelles empreses tecnològiques instal·lades al Poblenou relacionades en algun grau amb activitats bèl·liques o armamentístiques. Complementàriament, el moviment civil ha assenyalat que algunes de les noves empreses ubicades al Poblenou no són de nova creació sino que es tracte d'un procés de relocalització des de l'Eixample (tradicional centre de negocis de la ciutat), cap al Poblenou.

Con ja s'ha apuntat, els veïns i els col·lectius de tècnics i especialistes adopten també un paper emprenedor actuant a favor de la protecció del patrimoni industrial. Desde la teoria de la ciutat emprenedora s'identifica el treball reactiu i propositiu vehiculat a través de la Plataforma Salvem Can Ricart (2006), que esdevindrà el paraigua on han confluïr les mobilitzacions dels diferents col·lectius com l'Associació de Veïns del Poblenou, l'Associació d'Afectats de Can Ricart, i el Grup de Patrimoni Industrial del Fòrum Ribera Besòs. L'objectiu prioritari de la Plataforma ha estat la preservació íntegra del recinte de Can Ricart, així com d'una major protecció d'altres elements i edificis patrimonials. L'elaboració de propostes per a la conservació i reutilització del recinte de Can Ricart a partir de l'informe "Estudi patrimonial del recinte industrial de Can Ricart. Inventari arqueològic i proposta de conservació" és clau per presentar amb detall les singularitats patrimonials del recinte i fer-ne una proposta funcional. Els agents socials formen part d'una cultura patrimonial de conservació industrial en el Poblenou, essent crucials per la modificació del PEPA a l'any 2006, i la declaració de Can Ricart amb la protecció de BCIN a l'any 2008.

El Poblenou té un ric teixit institucional, empresarial i obrer associatiu i reivindicatiu forjat en la revolució industrial, que ha estat capaç de continuar creant institucions pont en les posteriors transformacions urbanes. En el desenvolupament urbà contemporani i la seva configuració s'hi distingeix, clarament, el creixement econòmic i empresarial. Diferents industrials foren pioners a l'hora de convertir el Poblenou en un lloc industrialitzat, aconseguint crear empreses innovadores a escala europea. Es tractava d'una burgesia industrial emprenedora (les famílies Ricart, Aranyó, Ribera o Godó) que va posar el capital, els industrials i els tècnics necessaris per implementar la innovació productiva i organitzativa, i l'associacionisme empresarial com el Foment del Treball o la Cambra de Comerç, varen actuar en defensa dels interessos d'empresa.

Aquest conjunt forma part de l'avantguarda productiva i econòmica històrica del Poblenou i de Barcelona.

D'altra banda, la història de l'espai productiu del Poblenou fa palès el rol dels agents socials, els quals van reivindicar de manera pionera millores laborals i personals. Les característiques dels obrers i la seva acció social es va presentar amb diferents formes. A finals del segle dinou l'associacionisme de tipus cooperatiu i recreatiu (La Flor de Maig, l'Artisana, el Casino l'Aliança, entre altres), va incidir en la forma d'entendre el comerç, la vida recreativa i l'auxili mutu entre la classe obrera. A principis del segle vint va aparèixer l'associacionisme de tipus sindical (com la CNT o la FAI, entre altres) que denunciava el malviure i les llargues jornades laborals a la fàbrica. A partir de la dècada de 1960 el moviment veïnal va prendre força essent capaç d'aconseguir grans mobilitzacions i d'incidir en la modificació dels plans urbanístics. Aquest va ser el cas del Pla de la Ribera (que no es va executar) que buscava l'especulació immobiliària, en un moment econòmic de certa recuperació, gràcies en part al context del Pla d'Estabilització de 1959.

Aquest conjunt institucional, empresarial, i obrer associatiu i reivindicatiu ha creat ponts entre les accions del passat i el present, tractant-se d'agents d'avantguarda de l'espai del Poblenou i de Barcelona.

En la dinàmica de governança, el sector públic ha après a col·laborar estretament amb el sector privat, però té més dificultats per establir relacions de cooperació amb els moviments de base ciutadana.

En relació al planejament, des de la ciutat emprenedora es caracteritza la dialèctica entre el sector públic i l'econòmic com a fluida. La requalificació del sòl genera interessos de plusvàlua a la propietat privada, que manté col·laboracions amb l'administració pública, que està interessada en el capital per la promoció econòmica.

En canvi, la relació entre el sector públic i el sector veïnal i ciutadà es caracteritza per ser més "travada", on les reivindicacions costen d'introduir en el planejament urbanístic, o no es tenen en consideració. La voluntat política per afrontar la transformació del Poblenou no ha existit en el maneig de segons quines activitats, com per exemple trobar una oportunitat per a les activitats productives gentrificades i evitar el tancament d'indústries i la destrucció de llocs de treball. En altres aspectes com és la qüestió del patrimoni, la reacció de l'administració ha anat a remolc de la reivindicació social, posant al cap del temps un cert èmfasi en el planejament i el nombre i la

protecció d'edificis i conjunts patrimonials que els col·lectius ciutadans consideren insuficient.

En relació a la gestió sí que hi ha hagut modificacions per part de l'administració. L'empresa 22 Arroba Bcn, S.A.U, ha anat reformulant l'estratègia de promoció en el decurs dels darrers anys. A principis de la dècada del 2000, va definir 7 “motors” de creixement econòmic: l'Audiovisual, les TIC, el sector de les Biociències, els Campus Universitaris i la R+D, els programes d'Atracció de nous Emprenedors, programes d'Atracció de Centres Tecnològics, i finalment, un programa anomenat de Cohesió Social. Posteriorment, a partir de l'any 2005, el concepte de “motor” es transformà i es passà a definir 5 clústers: tecnologies de la informació i la comunicació, tecnologies mèdiques, energia, sector de l'audiovisual i, a partir de l'any 2009, disseny.

A l'any 2012, i coincidint amb la iniciativa destinada a convertir Barcelona en un referent del mòbil a través de la *Mobile World Capital Barcelona* (MWCB), s'incorpora el sector de la telefonia com a motor estratègic i econòmic. En conseqüència, es va reanomenar el clúster TIC del projecte, passant-se a dir Tic Mòbil.

Al llarg del període 2000-2013 l'estratègia per part de l'Ajuntament es modifica a partir de la reformulació en el planejament i en la gestió, cercant la promoció econòmica més que el reconeixement de valors socials. Un exemple d'això és el possible pont institucional que hi podia haver entre els agents polítics i socials. A l'any 2005 es van reformular els “motors” per passar a ser clústers d'innovació. Un d'aquests, el de Cohesió Social existent en l'origen del projecte 22@Barcelona, va desaparèixer deixant en el camí l'objectiu social.

En l'anàlisi de les dinàmiques de decisió en política urbana del Poblenou es constata una necessitat de cooperació entre el sector públic (que té els atributs de l'administració) i el sector productiu (que pot aportar els recursos econòmics). Aquest reconeixement mutu genera un regim urbà de cooperació per exercir capacitat d'actuació en la transformació urbana del projecte 22@Barcelona. En aquesta tesi, s'identifica com el procés de cooperació publico-privada que ja apareixia a la ciutat de Barcelona a partir dels anys 1990 es consolida al Poblenou, tot evolucionant cap a un creixent domini dels interessos econòmics sobre les polítiques d'equitat social.

L'anàlisi del seguiment del procés de renovació urbana i de participació dels agents en temes transcendents com és la localització d'activitat o el patrimoni industrial permet identificar la capacitat que té la ciutat de Barcelona a l'hora d'actuar i crear (noves)

oportunitats urbanes. La lògica del planejament del 22@ (*top-down* i de col·laboració públic-privada) i el tipus de desenvolupament del model urbà, amb unes dinàmiques urbanes especulatives amb el sòl són aspectes característics del projecte. El govern local opera dins d'un sistema de governança poc participativa o dialogant que ha portat a la destrucció de sectors econòmics arrelats en el teixit del Poblenou a partir d'una requalificació d'usos i a la destrucció d'oportunitats quant el potencial del patrimoni industrial. En canvi, el mateix govern sí que ha fomentat la relació publico privada per considerar-la bàsica pel futur desenvolupament de Barcelona. Des de la ciutat emprenedora es caracteritza la interacció del sector públic com a parcial, ja que no és capaç de capitalitzar prou la interacció entre diversos sectors de la societat civil.

En la següent secció es presenten algunes consideracions sobre la política pública de l'estratègia urbana de la ciutat de Barcelona.

7.2 Consideracions sobre la política pública de l'estratègia urbana de la ciutat de Barcelona

Els resultats obtinguts en aquesta tesi poden oferir una guia als responsables polítics sobre la política estratègica local i l'adopció del projecte 22@Barcelona, dins del context local marcat per la necessitat de desenvolupament econòmic. Segons dades fetes públiques per l'Ajuntament de Barcelona, l'atur i les condicions de treball són el que més preocupa els ciutadans de Barcelona a l'any 2015. El 30,3% dels enquestats ho assenyalen com el problema més important de la ciutat (Ajuntament de Barcelona, 2015). Aquestes són algunes orientacions a considerar en relació a la política pública:

1/ La inclusió d'estudis acadèmics i científics en temes transcendents de la transformació urbanística:

En els aspectes conflictuals sobre el patrimoni històric i industrial del Poblenou, l'administració no ha estat en ocasions capaç de discriminar entre propostes antisistema d'altres propostes amb alt contingut analític. Des de principis del 2005, el Grup de Patrimoni Industrial del Fòrum de la Ribera del Besòs ha generat una sofisticada visió alternativa a la proposta de l'administració i on s'aborda la necessitat de trobar mecanismes d'inclusió participativa, per tal d'assegurar la inclusió del treball rigorós que detecta un valor urbà (per exemple arquitectònic i patrimonial).

2/ La teoria del model del clúster tecnològic i la reivindicació del paper de la indústria manufacturera:

La política sobre la competitivitat urbana de Barcelona s'ha basat en el desenvolupament de la teoria del clúster. La política de clústers s'ha convertit en un dels instruments més comuns per transformar una economia urbana cap a una economia creativa i del coneixement intensiu. El procés d'expulsió d'activitat industrial, on la indústria expulsada sovint és considerada com banal, podria resultar en canvi estratègic. Al Poblenou, en el context de la ciutat postindustrial, s'ha produït un cert oblit de la indústria manufacturera. En una transformació urbana i econòmica post-crisi, integrar la indústria manufacturera en les polítiques pot ser crucial per renovar el teixit empresarial i reforçar els avantatges competitius de la ciutat. En aquest sentit calen intervencions polítiques per afavorir una ordenació que redueixi els impactes negatius en el sector productiu manufacturer.

3/ El benefici del patrimoni en l'ordenació del territori:

Les accions dels agents civicosocials per conservar el patrimoni industrial posen de manifest el benefici no només de la preservació de la memòria i el tret d'identitat col·lectiva, sinó que permet la recuperació dels antics espais industrials amb diferents usos, com són els equipaments públics de tipus cultural i recreatiu per als residents, la conversió per part de la iniciativa privada en habitatges-loft o les activitats tipus @. En aquest sentit el procés de decisió política podria incloure, en el planejament i en la gestió, la innovació urbana a partir de la cultura patrimonial. És a dir, incorporar l'element patrimonial com a recurs cultural, turístic, residencial, empresarial i d'equipament. Posar en valor el recurs i conservar-lo pot ser clau.

4/ El model productiu del sector immobiliari i els seus efectes territorials:

El model productiu del Poblenou basat en el sector de la construcció i la immobiliària, es pot traduir en una incapacitat de reacció davant d'una crisi econòmica (com la de l'any 2007). A més de ser un model que té efectes econòmics que beneficien a uns pocs col·lectius. Els reptes de l'economia barcelonina a llarg termini requereixen apostes decidides per identificar nous pilars en què sustentar el nou model productiu. La creativitat, la innovació i el coneixement poden emergir com a base alternativa per constituir un canvi de paradigma econòmic, la qual cosa implica la necessitat de consens

i legitimitat per part de tots els actors implicats en el procés. Si la dimensió macroeconòmica afecta directament la dimensió territorial local, el paper dels agents del territori és decisiu en l'assumpció de noves pautes de competitivitat, i és a les ciutats on es pot trobar l'origen del canvi econòmic i social.

5/ De la funció *top-down* a la participació inclusiva:

La funció *top-down* poc participativa i l'aposta econòmica ha provocat al Poblenou ineficiències i pèrdues d'oportunitat. La necessitat d'un replantejament amb estratègies mixtes de governança que incloguin noves institucions i organitzacions sofisticades, amb capacitat d'influir en el desenvolupament local sembla apuntar a una aliança dialèctica entre els agents públics, civils i privats per detectar necessitats i resoldre eficaçment plantejaments de futur. El treball conjunt d'aquests pot rendibilitzar inversions i dinamitzar processos productius, i alhora, aconseguir la dinamització social i la convivència. En aquest nou context de crisi econòmica, l'objectiu urbà no és només econòmic. La competència entre ciutats inclou sostenibilitat econòmica i social, qualitat de vida i increment del benestar. Una ciutat emprenedora amb espais creatius i dinàmics necessita el lideratge del sector públic i la participació ciutadana amb interaccions proactives amb el sector privat. La necessitat de massa crítica i activa urbana que prioritzi la innovació d'activitats *cross-sectorials* s'apunta com un element proactiu que generi governança amb participació mixta i polítiques *bottom-up*.

BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA

- ABAD, F. (2004). "Diagonal, núm. 1. 08019 Barcelona". *L'Avenç*, 291, p. 22-23.
- ACRE Project (2012). *Project info*. Disponible en <http://acre.socsci.uva.nl/about/index.html> [Consulta: 15 de maig 2012]
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1979). *Ordenança sobre protecció del patrimoni arquitectònic, històric i artístic de la ciutat de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2000a). *Modificació del Pla General Metropolità per a la renovació de les zones industrials del Poblenou -Districte d'Activitats 22@BCN*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2000b). *Pla especial del patrimoni arquitectònic històric i artístic de la ciutat de Barcelona. Districte de Sant Martí. Patrimoni industrial del Poblenou*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2000c). *Plenari del Consell Municipal de l'Ajuntament de Barcelona. 21 de juliol de 2000*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2001). "La renovació del Poblenou: una aproximació urbanística al districte d'activitats 22@bcn". *Monogràfics de Barcelona Metròpolis Mediterrània*, núm. 1.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2002a). *Plenari del Consell Municipal de l'Ajuntament de Barcelona. 22 de març de 2002*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2002b). *Plenari del Consell Municipal de l'Ajuntament de Barcelona. 22 de novembre de 2002*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2003a). *Pla de Millora Urbana de la unitat d'actuació 1 del PERI del sector del Parc Central, dins la Modificació del Pla general metropolità per a la renovació de les àrees industrials del Poblenou*. Març 2003. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2003b). *Pla de Millora Urbana al Passatge Mas de Roda núm. 5-13 i 6-14. Passatge del Sucre*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2004). *Pla de Millora Urbana de l'illa delimitada pels carrers Ciutat de Granada, Doctor Trueta, Roc Boronat i Passatge Mas de Roda. Farinera la Fama*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2005). *Pla de Millora Urbana de l'illa delimitada pels carrers Taulat 3. Ciutat de Granada 1-5 i Doctor Trueta 164*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2006). *Modificació del Pla especial del patrimoni arquitectònic històric i artístic de la ciutat de Barcelona. Districte de Sant Martí. Patrimoni industrial del Poblenou*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2008). *22@barcelona, el districte de la innovació*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2009a). *Estado de ejecución del 22@*. [En línia]. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. <www.22barcelona.com/documentacio/Estat_execucio_2009_cast.pdf>. [Consulta: 31 de octubre de 2014].
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2009b). “Pla Especial Urbanístic per a la concreció dels usos i de les condicions edificatòries de l'equipament “Casa de les Llengües””. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2010). *10 años de 22@: el distrito de la innovación*. [En línia]. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. <www.10x22barcelona.com/?lang=ca>. [Consulta: 31 de octubre de 2014].
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2011). *22@ Barcelona. 10 anys de renovació urbana*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2012). *Cens i activitat empresarial a Barcelona 22@ - Poblenou*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2012b). Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2013). Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2014). *Distrito 22@Barcelona*. [En línia]. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. <www.22barcelona.com> [Consulta: 31 de gener de 2015].
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2015). *Baròmetre Semestral de Barcelona. Enquesta d'Opinió. Resultats preliminars*. [En línia]. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. <www.22barcelona.com> [Consulta: 31 de gener de 2015].
- AYUNTAMIENTO DE MADRID (1997). *Plan General de Ordenación Urbana de Madrid*. Madrid, Área de Gobierno de Urbanismo y Vivienda del Ayuntamiento de Madrid.
- ALBERTOS, J. M.; CARAVACA, I.; MÉNDEZ, R.; SÁNCHEZ, J. L. (2004). “Desarrollo y proceso de innovación socioeconómica en sistemas productivos locales”, a ALONSO, J. L.; APARICIO L. J.; SÁNCHEZ J. L. (eds). *Recursos territoriales y geografía de la innovación industrial en España*. Salamanca: Universidad de Salamanca, p. 15-60.

- ALONSO, W. (1960). "A theory of the urban land market". *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, 6, p. 149-157.
- ALONSO, J. L. (2013). "Sistemas productivos locales y espacios de actividad económica en tiempos de crisis", a RAFEL, LL.; FELIU, J., PAUNERO, X. (eds). *Crisis económica e impactos territoriales*. Girona: Universitat de Girona, p. 191-251.
- ÁLVAREZ, D. (2013). "Un grupo inversor compra la torre Agbar para abrir un hotel Grand Hyatt", a *La Vanguardia*, 16/11/2013.
- ÁLVAREZ, M.A. (2010): "La protección del patrimonio industrial y la política territorial", en *La protección del patrimonio histórico en la España democrática*, a HENARES, I.L. (coord). Granada, Universidad de Granada, p. 31-54.
- ANDERSON, A.; CHATTERJEE, L.; LAKSHMANAN, T.R. (2004). "Urban Policy in a Global Economy", a CAPELLO, R.; NIJKAMP, P. (eds.). *Urban Dynamics and Growth*. Amsterdam: Elsevier, p. 837-864.
- ANDREU, M. (2005). "Balanz crític del 22@", *Carrer*, 91, p. 5-6
- ANDREU, M. (2013). "Expedients X a la zona del 22@", *Carrer*, 130, p. 3.
- ANGLADA, L. i CURET, F. (1958). *Visions Barcelonines. De Sant Pere a Sant Pau*. Barcelona, Editorial Dalmau i Jover.
- ANGLÉS, M. (2012). "Santander se queda una antigua fábrica de Renta Corporación en el 22@ de Barcelona", a *Expansión*, 25/05/2012.
- AYDALOT, P. (1986). *Milieux Innovateurs en Europe*. Paris: Economica.
- ARIAS, A. (2013). "No disparin als turistes". Al blog *La trama urbana*. [En línia]. <<http://latramaurbana.net/2013/07/12/no-disparin-als-turistes/>>. [Consulta: 31 de juny de 2014].
- ARIAS, A. (2014). "Algunes idees sobre turisme i ciutat". Al blog *La trama urbana*. [En línia]. <<http://latramaurbana.net/2014/02/19/algunes-idees-sobre-turisme-i-ciutat/>>. [Consulta: 31 de juny de 2014].
- ARXIU HISTÒRIC DEL POBLENOU (2001). *El Poblenou més de 150 anys d'història*. Barcelona: Arxiu Històric del Poblenou.
- ARXIU HISTÒRIC DEL POBLENOU (2005). *El Poblenou en 135 veus*. Barcelona: Arxiu Històric del Poblenou.
- ARXIU HISTÒRIC DEL POBLENOU (2010). *Fet al Poblenou*. Barcelona: Arxiu Històric del Poblenou.
- ARXIU HISTÒRIC DEL POBLENOU (2013). Arxiu Històric del Poblenou. Consulta de documents a l'Arxiu. Barcelona.
- ASHWORTH, G.J.; VOOGD, H. (1990). *Selling the city: marketing approaches in public sector urban planning*. Londres: Belhaven Press.

- ASSOCIACIÓ D'AFECTATS PEL PLA 22@ (2002). “Manifest de l'associació d'afectats pel pla 22@. El Pla 22@ és trinxar el Poblenou per fer-hi un Manhattan, els PERIs són il·legals?”. Barcelona: Associació d'Afectats pel Pla 22@.
- AVPN (ASSOCIACIÓ DE VEÏNS I VEÏNES DEL POBLENOU) (2011). *Un Passeig pel barri*. Barcelona: Associació de veïns i veïnes del Poblenou. [En línia]. <<http://www.elpoblenou.cat/index.php/el-barri/passeigpelbarri>>. [Consulta: 31 de desembre de 2011].
- BADIA, A. (2014). “Una mirada al Poblenou”. Al web *Insepriu.cat*. [En línia]. <http://insepriu.cat/una_mirada_alpoblenou.html>. [Consulta: 30 de juny de 2014].
- BALIBREA, M. P. (2004). “Barcelona: del modelo a la marca”. *Forum de cultura, democratizem la democràcia*. [En línia]. <<http://www.e-barcelona.org>>. [Consulta: 31 de desembre de 2012].
- BARCELONA ACTIVA (2013). *Informe anual 2012*. Barcelona: Barcelona Activa.
- BASTARDES, E. (1985). “Tres empresas metalúrgicas de la familia Ribera Rovira suspenden pagos, con un pasivo global superior a los 5.600 millones de pesetas”, a *El País*, 10/10/1985.
- BLANCHAR, C. (2004). “El Ayuntamiento cuadruplicará la protección de edificios del patrimonio industrial del Poblenou”, a *El País*, 14/09/2004.
- BECATTINI, G. (1979). “Dal'store industriale'al “distrito industriale”. Alcune considerazioni sull'unità d'indagine del l'economia industriale”. *Rivista di economia e política industriale*, 1, p. 7-21.
- BECKER, F. (2002). “Latinoamérica: Una oportunidad para la empresa española”. *ICE Empresas multinacionales españolas*, p. 91-99
- BENITO, P. (2002). “Patrimonio industrial y cultural del territorio”. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 34, p. 213-228.
- BENITO, P. (2010). “Industria y patrimonialización del paisaje urbano: la reutilización de las viejas fábricas”, a CORNEJO, C.; MORÁN, J.; PRADA, J. (coords.). *Ciudad, territorio y paisaje: reflexiones para un debate multidisciplinar*. Madrid: Compañía Española de Reprograf, p. 354-366.
- BENNETT, A. i BRAUMOELLER, B. (2002). “Where the model frequently meets the road: Combining statistical, formal, and case study methods”. *Annual Meeting of the American Political Science Association*, Boston.
- BIANCHINI, F.; PARKINSON, M. (1993). *Cultural policy and urban regeneration: the west european experience*. Manchester: Manchester University Press.
- BOLETÍN OFICIAL DEL REGISTRO MERCANTIL (2012). *Barcelona d'Infraestructures Municipals, S.A. (sociedad absorbente); Agència de Promoció del Carmel i Entorns, S.A.; 22 Arroba Bcn, S.A.; Pro Nou Barris, S.A.*

- Proeixample, S.A. (sociedades absorbidas)*. BOE, 248. Divendres 28 de desembre de 2012.
- BOHIGAS, O. (1985). *Reconstrucció de Barcelona*. Barcelona: Edicions 62.
- BOHIGAS, O. (1999). “Valorización de la periferia y recuperación del centro”, a MARAGALL, P. (Ed.), *Europa Próxima. Europa, Regiones y Ciudades*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona. 199-214.
- BOIX, R. (2005). *Barcelona Ciudad del Conocimiento: Economía del Conocimiento, Tecnologías de la Información y la Comunicación y Nuevas Estrategias Urbanas*. L’impacte sectorial de la crisi a les comarques barcelonines. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- BOIXADER, J. (2005). “La acción colectiva de los agentes urbanos en la transformación de Barcelona: aproximación al distrito 22@Barcelona”. [En línea]. *Scripta Nova*, Vol. IX, 194 (80) <<http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-194-80.htm>> [Consulta: 31 de abril de 2013].
- BONTJE, M.; MUSTERD, S.; PELZER, P. (2011). *Inventive City-Regions. Path Dependence and Creative Knowledge Strategies*. Surrey: Ashgate. Urban and Regional Planning and Development Series.
- BORCHERT, J.G. (1994). “Urban Marketing: A Review”, a BRAUN, G.O. (ed.): *Managing and Marketing of Urban Development and Urban Life*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
- BORJA, J. (1996). *Barcelona, un modelo de transformación urbana (1980-95)*. Ajuntament de Barcelona: UNDP-World Bank.
- BORJA, J. (2003). *La ciudad conquistada*. Madrid: Alianza Ed.
- BORJA, J. (2004). “Barcelona y su urbanismo. Éxitos pasados, desafíos presentes, oportunidades futuras”, *El Café de las Ciudades*, 3-21. A: <http://www.cafedelasciudades.com.ar/politica_21.htm>.
- BORJA, J. (2007). “Ciudad y democracia. Entrevista a Jordi Borja” . [En línea]. *Sin Permiso* <<http://www.sinpermiso.info/textos/index.php?id=1246>> [última consulta desembre 2011]
- Btv (BARCELONA TELEVISIÓ) (2011). *Infobarris* <<http://www.btv.cat/>> [última consulta desembre 2011]
- BOSCHMA, R.A.; MARTIN, R.L. (2007). “Constructing an evolutionary economic geography”. *Journal of Economic Geography*, 7 (5), p. 537-548.
- BOSCHMA, R.A.; WELTEVREDEN, J.W.J. (2006). “The evolutionary nature of b2c e-commerce in inner cities”, a M. TAYLOR,; PARK, S.O. (eds.), *E-commerce, e-business, and local economic development*, Aldershot: Ashgate, p.
- BOTEY, J. (2003). “De quan l’espai del Fòrum era el Camp de la Bota”. *Icària*, 9, p. 56-61.

- BRENNER, N. (2003). “La formación de la ciudad global y el re-escalamiento del espacio del Estado en la Europa Occidental post-fordista”. *EURE*, 29 (86), p. 5-35.
- BRUNET, F; PIQUÉ, J.M.; VAZQUEZ, J. (1996). “Poblenou: dinàmica econòmica i perspectives urbanístiques”. *Barcelona societats*, 5, p. 47-72.
- BRUSCO, S. (1989). *Piccole imprese e distretti industriali*. Torino: Rosenberg & Seller.
- BURILLO, L; GARCIA DE LÁZARO, M. L. (2006). *Flor de maig. Del cooperativisme al servei als municipis*. Barcelona: Editorial Diputació de Barcelona.
- BUSQUETS, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística de una capital compacta*. Madrid: Editorial Mapfre.
- BUSQUÉ, J.; BURSÓ, LI. (2013). “El Cànem, fàbrica dels Godó, presó franquista (II)”. *L’Avenç*, 386, p. 24-33.
- CABANA, F. (1992). *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*. Vol I. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- CABANA, F. (2011). *La burgesia emprendedora*. Barcelona: Proa.
- CABALLÉ, F. (2010). “Desaparece el barrio de Icaria, nace la Vila Olímpica”. [En línia]. *Biblio 3W*, vol. XV, 895 (9). <http://www.ub.es/geocrit/b3w-895/b3w-895-9.htm> [Consulta: 31 de abril de 2013].
- CABALLÉ, F.; GONZALEZ, R.; NAVAS, T. (1991). “Un catàleg d’arqueologia industrial: el cas del Poblenou”. *I Jornades d’Arqueologia Industrial de Catalunya*. Barcelona, Museu d’Hospitalet de Llobregat, p. 39-43.
- CALDERÓN, B. (2007). “Nuevos usos para el patrimonio arquitectónico industrial en Valladolid: completar equipamientos y generar valor”. [En línia]. *Scripta Nova*, Vol. XI, 247. Universidad de Barcelona. Disponible a <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-247.htm>. [Consulta: 31 d’abril de 2013].
- CALVET, J. (1882). *Plano industrial y comercial de Sn. Martin de Provencals*. Barcelona: Sucesores de Ramírez y C^a.
- CAMAGNI, R. (1991). *Innovation networks: spatial perspectives*. Londres: Belhaven Press.
- CAMBRA DE COMERÇ DE BARCELONA (2013). Cambra de Comerç de Barcelona [en línia]. <<http://www.cambrabcn.org>> [Consulta: 31 d’abril de 2013].
- CAMPBELL, J. P., DAFT, R. L., HULIN, CH. L. (1982). *What to Study: Generating and Developing Research Questions (Studying Organizations)*. Londres: Sage publications.
- CANO, J. (2012). *Historia del loft*. [En línia]. Barcelona. <<http://josepcanoblog.com/tag/historia-del-loft/>>. [Consulta: 31 de desembre de 2012].
- CAPEL, H. (1996). “La rehabilitación y uso del patrimonio histórico industrial”. *Documents d’Anàlisi Geogràfica*, 29, p. 19-50.

- CAPEL, H. (2005). *El Modelo Barcelona: Un Examen Crítico*. Barcelona: Ediciones del Serbal.
- CAPEL, H. (2007). “El debate sobre la construcción de la ciudad y el llamado “Modelo Barcelona”. [En línea]. *Scripta Nova* XI (233) <<http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-233.htm>> [Consulta: 9 de juny de 2014].
- CARNOY, M. (2001). *El trabajo flexible en la era de la información*. Madrid: Alianza
- CARSON, R.H. (1986). *Locating the factories of the future: A survey of determinants of high technology facility siting*. Norcross: Industrial Development Research Council.
- CASALS, D.; RUIZ, A.; GARCÍA, J. (2006). “La juez que ordenó desalojar 'La Makabra' desautoriza a los Mossos”, a *El País*, [22/11/2006].
- CASANELLES, E. (1988). Por unos museos de ciencia y tecnología. *II Jornadas Sobre La Protección y Revalorización Del Patrimonio Industrial*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- CASELLAS, A. (2003). “The Barcelona Model?: Agents, Policies and Planning Dynamics in Tourism Development”, *Tesi del Doctorat de Urban Planning and Policy Development*. The State University of New Jersey: Rutgers.
- CASELLAS, A. (2005). “Aproximaciones teóricas para el análisis de la transformación urbana: Urban Regime Analysis en el contexto europeo”. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 46, p. 139-147.
- CASELLAS, A. (2006). “Las limitaciones del “modelo Barcelona”: Una lectura desde Urban Regime Analysis”. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 48, p. 61-81.
- CASELLAS, A. (2007). “Gobernabilidad, participación ciudadana y desarrollo económico: adaptaciones locales a estrategias globales”. [En línea]. *Scripta Nova*. XI (243) <<http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-243.htm>> [Consulta: 31 d'abril de 2013].
- CASELLAS, A. (2009). “Barcelona’s urban landscape. The historical making of a tourist product”. *Journal of Urban History*, 35 (6), p. 815-832.
- CASELLAS, A. (2012). "En homenatge a Julie Graham (1945-2010)". *Documents d'Anàlisi Geogràfica* 58 (1), p. 7-11.
- CASELLAS, A. (2015). “Urban innovation as urban redevelopment in Spain? The Janus-faced of science and technology parks of Barcelona” a MIAO, T.; BENNEWORTH P.; PHELPS N. (Coord.). *Making 21st Century Knowledge Complexes: Technopoles of the world 20 years after*. Londres: Routledge. p. 170-188.
- CASELLAS, A. (2016). “Desarrollo Urbano, Coaliciones de Poder y Participación Ciudadana en Barcelona: una Narrativa desde la Geografía Crítica”. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* (En premsa).
- CASELLAS, A.; DOT, E.; PALLARES-BARBERA, M. (2010). “Creación de imagen, visibilidad y turismo como estrategias de crecimiento económico de la ciudad”. *Finisterra*, 45 (90), p. 153-172.

- CASELLAS, A.; PALLARES-BARBERA, M. (2009). "Public-sector Intervention in Embodying the New Economy in Inner Urban Areas: The Barcelona Experience". *Urban Studies*, 46 (5&6), p. 1137-1155.
- CASELLAS, A.; SAURÍ, D. (2013). "Urban restructuring and waterfront upgrade in Barcelona (Spain)", *Urban Ecological Environment Protection*. Beijing: China Forestry Publishing. p. 218-227
- CASTELLS, M. (1974). *La cuestión urbana*. Madrid: Siglo XXI Editores.
- CASTELLS, M. (1995). *La ciudad informacional: tecnologías de la información, reestructuración económica y proceso urbano-regional*. Madrid: Alianza Editorial.
- CASTELLS, M. (2000). *End of Millennium, the Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Blackwell.
- CENSUS BUREAU (2013). Census Bureau [en línia]. <<http://www.census.gov>> [Consulta: 31 de abril de 2013].
- CHECA, C. (2003). "El vapor de la llana: trajectòria històrica". *Icària*, 8, p. 28-35.
- CIA, B. (1999). "El Ayuntamiento aprueba el uso industrial de Poblenou para las nuevas tecnologías", a *El País*, 10/12/1999.
- CIA, B. (2001). "Empresas de nueva tecnología compran 500.000 metros cuadrados de Poblenou", a *El País*, 10/01/2001.
- CIRICI, A. (1971). *Barcelona pam a pam*. Barcelona: Editorial Teide.
- CLARÓS S. (2005). *L'@ de la discòrdia*. Estat d'execució del Pla 22@. Barcelona (inèdit).
- CLARÓS S. (2007). *Sobre el moment actual del Pla 22@bcn*. Estat d'execució del Pla 22@. Barcelona (inèdit).
- CLARÓS S.; ROCA, J.; TATJER, M.; URBIOLA, M. (2007). "Estudi patrimonial del recinte industrial de Can Ricart. Inventari arqueològic i proposta de conservació." Barcelona: Fundació Antoni Tàpies.
- COHEN, S.; ZYSMAN, J. (1987). *Manufacturing Matters: The Myth of the Post-industrial Economy*. Nova York: Basic Books.
- COLS, C. (2014). "Fòrum, l'última piràmide". A *El Periódico*. [En línia]. <<http://www.elperiodico.cat/ca/noticias/entre-tots/forum-lultima-piramide-3264979>>. [Consulta: 31 de juny de 2014].
- COLE, A. H. (1942). "Entrepreneurship as an area of research". *Journal of Economic History Supplement*, 2, p. 118-126.
- COMORERA, R. (2014). "El projecte Canòpia Urbana guanya el concurs de reforma de les Glòries". A *El Periódico*. [En línia].

<<http://www.elperiodico.cat/ca/noticias/barcelona/projecte-canopia-urbana-guany-projecte-reforma-les-glories-3080130>>. [Consulta: 31 de juny de 2014].

- CONSELL DE TREBALL, ECONÒMIC I SOCIAL DE CATALUNYA (2009). *Memòria Socioeconòmica i Laboral de Catalunya 2009*. Consell de Treball, Econòmic i Social de Catalunya, Barcelona.
- COOPER, H. (1984). *The integrative research review: A systematic approach*. Londres: Sage publications.
- COORDINADORA CONTRA EL 22@ (2005). “L’habitatge és un dret, Poblenou no està en venda!” [En línia]. <http://infopoblenou.files.wordpress.com/2009/06/habitatge-_23-06-2005.pdf> [Consulta: 31 de desembre de 2014].
- CORBETTA, P. (2010). *Metodología y técnicas de la investigación social*. Madrid: McGraw-Hill.
- CORNELLA, A. (2006). “El futuro de la innovación: un ejercicio de *discounted know-how*”. *If...Revista de innovación*, 39, p. 6-11.
- COX, K. R. (1993). “The local and the global in the new urban politics: a critical review”. *Environment and Planning: Society and Space* 11, p. 433-448.
- CUERVO, A.; RIBEIRO, D.; ROIG, S. (2007). “Entrepreneurship: Conceptos, Teoría y Perspectiva. Introducción”, a CUERVO, A.; RIBEIRO, D.; ROIG, S. (eds.). *Entrepreneurship: Conceptos, Teoría y Perspectiva*. Valencia: Fundacion Bancaja, p. 9-25.
- CURET, F; ANGLADA, L. (1958). *Visions barcelonines 1760-1860: De Sant Pere a Sant Pau*. Barcelona: Dalmau i Jover.
- CURRAN, W. (2007). “From the Frying pan to the oven: gentrification and the experience of industrial displacement in Williamsburg, Brooklyn”. *Urban Studies*, 44 (8), p. 1427-1440.
- CURRAN, J.; BURROWS, R. (1986). “The Sociology of Petit Capitalism. A Trend Report”. *Sociology*, 20 (2), p. 265-279.
- CURRAN, J.; HANSON, S. (2005). “Eroding the local in a global city”. *Urban Geography*, núm. 26 (6), p. 461-482.
- CRESWELL, J. W. (2005). *Educational research: Planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research*. Upper Saddle River: Pearson Education.
- DAVIDSON, P. (2001). *Entrepreneurship: what is it, what it ain't, and how we can study it*. Comunicació al Col.loqui de Babson / Kaufmann Foundation, Boulder.
- DE ARAMBURO, J. (2005). “Las oficinas del 22@ presionan a la baja los alquileres del centro de Barcelona”, a *ABC*, 05/07/2005.
- DE SEBASTIAN, L. (2004). “Sobre les repercussions socials i econòmiques de la localització i deslocalització de l’activitat productiva”, a BESA, D. [ed.].

Deslocalització i localització d'empreses a Catalunya. Barcelona: AGIPRO (Col·lecció Perspectives 5), p. 17-28.

DELGADO, M. (Ed.). (2004). *La otra cara del Fòrum de les cultures S. A.* Barcelona: Edicions Bellaterra.

DOT, E.; CASELLAS, A.; PALLARES-BARBERA, M. (2010). “L’ambigüitat de la producció intensiva en coneixement: el nou espai econòmic del poblenou”. *Documents d’Anàlisi Geogràfica*, 56/3, p. 389-408.

DOT, E.; CASELLAS, A.; PALLARES-BARBERA, M. (2011). “Artists and Public Policy: The Cultural Gentrification Process of a Public-Driven Redevelopment Strategy”. *Urbani izziv. Urban Challenge*, vol 23 (1), p. 104-114.

DOT, E.; CASELLAS, A.; PALLARES-BARBERA, M. (2012). “Gentrificació productiva, desindustrialització i relocalització industrial”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 73, p. 27-52.

DOT, E.; CASELLAS, A.; PALLARES-BARBERA, M. (2014). “La ciudad emprendedora. Nuevas bases para el espacio urbano en crisis. El 22@Barcelona”, a ALBERTOS, J.M.; ALONSO, J.L. (Coord.). *Geografía de la crisis económica en España*, València: PUV, p. 691-710.

DOT, E.; PALLARES-BARBERA, M. (2015). “El patrimonio industrial y la ciudad cultural. La revitalización urbana en la Barcelona simbólica”. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 69 (En premsa).

ECONOMIC & PLANNING SYSTEMS, INC (2005). *Supply/demand study for Production, Distribution, and Repair (PDR) in San Francisco’s Eastern Neighborhoods*. San Francisco: City and County of San Francisco.

EL ECONOMISTA (2007). “Metrovacesa compra a La Vanguardia una parcela de Barcelona para construir un parque empresarial”, a *El Economista*, 11/04/2007

EL ECONOMISTA (2010). “Colonial inaugura un complejo de oficinas en Barcelona tras invertir 24 millones”, a *El Economista*, 13/07/2010.

EL ECONOMISTA (2013). “Autonomy Capital compra un edificio de oficinas de 12.000 m² a Axa Real Estate”, a *El Economista*, 15/07/2013

EL PAÍS (2009). “Muere una mujer en Barcelona al caerle el muro de un solar”, a *El País*, 24/01/2009.
http://elpais.com/diario/2009/01/24/catalunya/1232762847_850215.html

EL PERIÓDICO (2010). “Colonial posa a la venda la Casa de les Punxes de Barcelona”, a *El Periódico*, 20/07/2010.

EL PERIÓDICO (2013). “El 22@ inaugura un nuevo centro empresarial de 20.000 metros cuadrados”, a *El Periódico*, 24/10/2013.

EL MUNDO (2007). “Metrovacesa compra a La Vanguardia un solar de BCN para construir un parque empresarial”, a *El Mundo*, 11/04/2007.

- ENDAVANT I ASSEMBLEA DE JOVES DEL POBLENOU (2011). *Torres més altes han caigut: el model 22@ al descobert*. Barcelona.
- ESPIGA, F. (2012). “Barcelona aprima la maquinària”, a *El Punt*, 27/03/2012.
- EXPANSIÓN (2012). “Metrovacesa cae el 6% tras el concurso de acreedores de una filial”, a *Expansión*, 05/04/2012.
- EUROSTAT (2008). Dades estadístiques. Adaptat de Internet: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.
- FABRE, J.; HUERTAS, J.M. (1976). *Tots els barris de Barcelona, Vol. 6*. Barcelona: Edicions 62.
- FAINSTEIN, S. (2005). “Economic Restructuring and Redevelopment”, a KLENIEWSKI, N. (ed). *Cities and Society*. Malden, MA: Blackwell, p. 167-182.
- FAVÀ, M. I BALANZA, A. (2009). “La vil·la romana de Can Ricart pot ser del segle I”, a *l'Avui*, 14/10/2009.
- FERNÁNDEZ, M.; HERNÁNDEZ, F. X.; SUÁREZ, A.; TATJER, M.; VIDAL, M. (1985). *Passat i present de Barcelona (II): Materials per l'estudi del medi urbà*. Barcelona: Edicions i Publicacions Universitat de Barcelona.
- FERRER, A.; NELLO, O. (1991). “Barcelona: la transformació d'una ciutat industrial”, *Papers*, 3.
- FEDERACIÓ D'ASSOCIACIONS DE VEÏNS I VEÏNES DE BARCELONA (2004). “Poblenou guanya habitatge protegit”, *La Veu del Carrer*, 87, p. 6.
- FLORIDA, R. (2002). *The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. Miramichi: Basic Books Inn.
- FLORIDA, R. (2005). *Cities and the Creative Class*. Nueva York: Routledge.
- FLORIDA, R. (2013). “The New Global Start-Up Cities”. En *The Atlantic cities. Place Matters*, [en línia]. <<http://www.theatlanticcities.com/jobs-and-economy/2013/06/new-global-start-cities/5144>> [Consulta: 31 d'abril de 2013].
- FOMENT DEL TREBALL NACIONAL (2013). Foment del Treball Nacional [en línia]. <<http://www.foment.com>> [Consulta: 31 d'abril de 2013].
- FONTANA, J. (1988). *La fi de l'antic règim i la industrialització*. Barcelona: Edicions 62.
- FORAY, D.; LUNDEVALL, B.A. (1996). “The Knowledge-Based Economy: From the Economics of Knowledge to the Learning Economy”, a *Employment and Growth in the Knowledge-based Economy*. Paris: OCDE, p. 11-32.
- FREEMAN, L.; BRACONI, F. (2004). “Gentrification and displacement: New York City in the 1990s”. *Journal of the American Planning Association*, núm. 70 (1), p. 39-52.

- GARCÍA, L.M. (2001). “Elitización: Propuesta en español para el término gentrificación”. [En línea]. *Scripta Nova*, Vol. VI (332). <<http://www.ub.es/geocrit/b3w-332.htm>> [Consulta: 31 d’abril de 2013].
- GARCÍA FERRANDO, M. (1986). “La encuesta”, a GARCÍA, M.; IBÁÑEZ, J. I ALVIRA, f. (Ed.). *El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de la investigación*. Madrid: Alianza Editorial.
- GARCÍA-RAMON, Mª D.; ALBET, A. (2000). “Pre-Olympic and post-Olympic Barcelona, a “model” for urban regeneration today?”, *Environment and Planning A*, 32, p. 1331-1334.
- GAROFOLI, G. (1983). *Industrializzazione diffusa in Lombardia. Sviluppo territoriale e sistemi produttivi locali*. Milano: Franco Angeli.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1993). *Llei 9/1993, de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català*. Generalitat de Catalunya. DOGC núm 1.807, 11 de novembre de 1993.
- GETTY, J. P. (1983). *How to be rich*. Nova York: Jove Books.
- GLAESER, E. (2010). *El Triunfo De La Cuidades*. Barcelona: Taurus.
- GLASS, R. (1964). *London: aspects of Change*. Londres: Centre for Urban Studies and MacGibbon and Kee.
- GLENDINNING, C.; POWELL, M.; RUMMERY, K. (2002). *Partnerships, New Labour and the Governance of Welfare*. Bristol: The Policy Press.
- GLÜCKLER, J. (2006). Conocimiento y Crecimiento de la Economía Urbana. II Jornadas de Geografía Económica (23 i 24 de noviembre 2006). Salamanca: Universidad de Salamanca
- GÓMEZ, J. (2013). “Del patrimonio-paisaje a los paisajes-patrimonio”. *Documents d’Anàlisi Geogràfica*, 59 (1), p. 5-20.
- GONZÁLEZ, P. (2000). “Medir en las ciencias sociales”, a GARCÍA FERRANDO, M.; IBÁÑEZ, J.; ALVIRA, F. (2000) *El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de investigación*. Madrid: Alianza Editorial.
- GONZÁLEZ, S. (2007). “Trepando por la jerarquía urbana: nuevas formas de gobernanza neoliberal en Europa”, a VIVAS, P.; RIBERA, R.; GONZÁLEZ, F. (coords.). *Ciudades en la sociedad de la información*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- GONZALEZ BLASCO, P. (1986). “Medir en las ciencias sociales”, a GARCÍA FERRANDO, M.; ALVIRA, F.; IBÁÑEZ, J. (comps). *El análisis de la realidad social*. Madrid: Alianza, p. 275-334.

- GRIFFITHS, R. (1998). "Making sameness: Place marketing and the new urban entrepreneurialism", a OATLEY, N. (ed). *Cities, economic competition and urban policy*. Londres: Paul Chapman Publishin, p. 41-57.
- GRUP DE PATRIMONI INDUSTRIAL DEL FÒRUM DE LA RIBERA DEL BESÒS (2005). "Proposta de Pla Integral de Patrimoni Industrial Be Barcelona". *BIBLIO 3W*, Vol. X, 581. [En línia]. Disponible a <<http://www.ub.edu/geocrit/b3w-581.htm>>. [Consulta: 31 d'abril de 2013].
- GRUP DE PATRIMONI INDUSTRIAL DEL FÒRUM DE LA RIBERA DEL BESÒS (Ed) (2005). "Un patrimoni únic, un futur brillant, un model de fer ciutat Can Ricart- Parc Central de Barcelona. nou projecte". *BIBLIO 3W*, Vol. X, 580 [En línia]. Disponible a <<http://www.ub.edu/geocrit/b3w-580.pdf>>. [Consulta: 31 d'abril de 2013].
- GRUP DE PATRIMONI INDUSTRIAL DEL FÒRUM DE LA RIBERA DEL BESÒS (2007). *Can Ricart, de bé cultural d'interès local a bé cultural d'interès nacional. Consideracions pràctiques sobre la rellevància i les implicacions del canvi de qualificació patrimonial per al futur del recinte fabril*. Barcelona.
- GRUP DE TREBALL D'ETNOLOGIA DE L'ESPAI PÚBLIC DE L'INSTITUT CATALÀ D'ANTROPOLOGIA (2006). *Pla de la Ribera: El veïnat contra la dictadura*. Memòria final del projecte.
- GRUP DE TREBALL DE PERIFÈRIES URBANES DE L'INSTITUT CATALÀ D'ANTROPOLOGIA (2006). *Poblenou, avui*. [En línia]. <<http://periferiesurbanas.org>>. [Consulta: 31 de desembre de 2012].
- GUTIÉRREZ, M. L. (2007). "Can Ricart en la indústria catalana del Vuit-cents" a AAVV (ed). *Estudi patrimonial del recinte industrial de Can Ricart. Inventari arqueològic. Proposta de conservació*. Barcelona: Fundació Antoni Tàpies, p. 157-161.
- HALL, P. (1996). *Ciudades del mañana: historia del urbanismo en el siglo XX*. Barcelona: Ediciones el Serbal.
- HALL, T. ; HUBBARD, P. (1998). *The entrepreneurial city. Geographies of politics, regime and representation*. Chichester: Wiley.
- HAMNETT, C. (1991). "The blind men and the elephant: the explanation of gentrification". *Transactions- Institute of British Geographers*, 16 (2), p. 173-189.
- HAMNETT, C. (2003). "Gentrification and the middle-class remaking of inner London, 1961–2001". *Urban Studies*, 40(12), p. 2401–2426.
- HARDT, M.; NEGRI, A. (2000). *Empire*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- HARVEY, D. (1989). "From Managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism". *Geografiska Annaler*, 71 B (1), p. 3-17.

- HARVEY, D. (2001). *Spaces of capital. Towards a Critical Geography*. New York: Routledge.
- HARVEY, D. (2010). *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- HASSINK, R. (2010). “Regional resilience: a promising concept to explain differences in regional economic adaptability?” *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3, p. 45-58.
- HAYWARD, D. (2006). “Creative Clusters: A critical examination of the processes behind and implications of the emergence of a creative cluster in Shoreditch, London”. Memòria d’investigació del Doctorat de Geografia. University of Portsmouth.
- HEBERT, R.F.; LINK, A.N. (1982). *The Entrepreneur: Mainstream Views and Radical Critiques*. Nueva York: Praeger.
- HEDRICK, T.; BICKMAN, L.; ROG, J. (Eds.). (1993). *Applied Research Design*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- HOSTENCH, O. (2010). *Les Formes de Control del Patrimoni Urbà a Barcelona. El cas de la Rambla de Poblenou*. Treball fi de Màster. Barcelona, Universitat Politècnica de Catalunya.
- HUDSON, K. (1963). *Industrial Archaeology. An Introduction*. Londres: Humanities Press.
- HUERTAS, J. M. (2001). *La gent i els barris de Sant Martí*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Districte de Sant Martí.
- HUERTAS, J. M. (2003). “Cooperatives, corals, ateneus”. *Icària*, 9, p.
- HUERTAS, J. M. (2005). “Poblenou rima con especular”, a *La Vanguardia*, (04/01/2005).
- HUERTAS, J. M. (2007). “Textilàndia”. *Icària*, 12, p. 2-9.
- HUTTON, T. (2008). *The New Economy of the Inner City. Restructuring, Regeneration and Dislocation in the 21st Century Metropolis*. Londres i Nova York: Routledge.
- INSTITUT DE CULTURA DE BARCELONA (2009). “Localitzades unes restes romanes a Can Ricart”, a Butlletí electrònic del Departament de Premsa de l’Institut de Cultura de Barcelona, 137.
- JENSEN-BUTLER, C.; VAN WEESEP, J. (1997). “Perspective: competition, urban planning and urban policy”, a JENSEN-BUTLER, C.; SACHAR, A.; VAN WEESEP, J. (eds.). *European cities in competition*. Avebury: Aldershot.
- JENSEN-BUTLER, C. (1997). “Competition between cities, urban performance and the role of urban policy: a theoretical framework”, a JENSEN-BUTLER, C.;

- SACHAR, A., VAN WESSEP, J. (eds.). *European cities in competition*. Avebury: Aldershot.
- JESSOP, B. (2002). "Liberalism, neoliberalism and urban governance: A state-theoretical perspective". *Antipode*. p. 452-472.
- JIMÉNEZ, M.. (2014). "La firma inmobiliaria Recober Inversiones se adjudica la segunda subasta que se realiza del edificio", *El Periódico*, (24/01/2014).
- JULIEN, P. A. (2008). *A theory of Local Entrepreneurship in the Knowledge Economy*. Cheltenham: Edward Elgar.
- KEEBLE, D.; WILKINSON, F. (eds) (1999). "Regional networking, collective learning and innovation in high-technology SMEs in Europe". *Special issue of Regional Studies* 3(4), p. 295-400.
- KIRZNER, I. (1973). *Competition and Entrepreneurship*. Chicago: University of Chicago Press.
- KRUEGER, R.; GIBBS, D. (2007). *The sustainable development paradox: Urban Political Economy in the United States and Europe*. Nova York: The Guilford Press.
- KRUEGER, R. A.; CASEY, M. A. (2008). *Focus groups: A practical guide for applied research*. Thousand Oaks: Sage.
- LAKSHMANAN, T.R.; CHATTERJEE, L. (2006). "The entrepreneurial city in the global marketplace". *Int. J. Entrepreneurship and Innovation Management*, 6 (3), p. 155-172.
- LAKSHMANAN, T.R.; CHATTERJEE, L. (2009). "New governance institutions in the entrepreneurial urban region". *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 22 (3), p. 371-391.
- LAKSHMANAN, T.R.; CHATTERJEE, L. (2011). "Entrepreneurial Creative Clusters in the Global Economy", a GIRARD, L.; BAYCAN, T.; NIJKAMP, P. (eds). *Sustainable City and Creativity: Promoting Creative Urban Initiatives*. Surrey: Ashgate.
- LA VANGUARDIA (2008). "La cárcel de mujeres de Wad-Ras acogerá la sede de Justicia y un centro penitenciario abierto", a *La Vanguardia*, (17/06/2008).
- LA VANGUARDIA (2011). "Desalojada la nave artística okupada 'Artkatraz' de la calle Almogàvers de Barcelona", a *La Vanguardia*, (07/07/2011).
- LA VANGUARDIA (2013). "La incubadora de empresas Almogàvers Business Factory ya funciona a pleno rendimiento", a *La Vanguardia*, (11/01/2013).
- LAMELAS, M. (1999). "El Ayuntamiento y la Autónoma promueven un campus en Poblenou", a *El País*, (29/07/1999).

- LANDRY, CH. (2000). *The Creative City. A Toolkit for Urban Innovators*. Londres: Earthscan.
- LEY, D. (1986). "Alternative explanations for inner-city gentrification: a Canadian assessment." *Annals of the Association of American Geographers*, 76, p. 521-535.
- LEY, D. (1987). "Reply: the rent-gap revisited." *Annals of the Association of the American Geographers*, 77, p. 465-468.
- LOGAN, J. i TODD, S. (1990). "Urban Restructuring: A critical view", a LOGAN, J.;i TODD, S. (eds). *Beyond the City Limits*. Philadelphia: Temple University Press.
- LLOYD, R. (2006). *Neo-Bohemia. Art and commerce in the postindustrial city*. Nova York: Routledge.
- MARAGALL, P. (1988). *Urbanisme a Barcelona: Plans cap al 92*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Àrea d'Urbanisme i Obres Públiques.
- MARCHENA, M. J. (1998). *Turismo Urbano y Patrimonio Cultural. Una perspectiva europea*. Sevilla: Patronato Provincial de Turismo / Diputación de Sevilla.
- MARCUSE, P.; KEMPEN, R. (2000). *Globalizing Cities: A New Spatial Order?*. New York: Wiley-Blackwell.
- MARÍN, D. (2005). "Els propietaris de Can Ricart volen firmar aquesta setmana la marxa de les empreses", a *El Punt*, (26/07/2005).
- MARKUSEN, A. (2003). "Fuzzy Concepts, Scanty Evidence, Policy Distance: the Case for Rigor and Policy Relevance in Critical Regional Studies". *Regional Studies*, 37 (6/7), p. 699-715.
- MARRERO-GUILLAMÓN, I. (2003). "¿Del manchester catalán al soho barcelonés? La renovación del barrio del poble nou en barcelona y la cuestión de la vivienda". [En línia]. *Scripta Nova*. VII (146) <<http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-146%28137%29.htm>> [Consulta: 31 d'abril de 2013].
- MARRERO-GUILLAMÓN, I. (2008). "La fábrica del conflicto terciarización, lucha social y patrimonio en Can Ricart, Barcelona", *Tesi del Doctorat d'Antropologia social i cultural*. Universitat de Barcelona.
- MARSHALL, A. (1879). *The Economics of Industry*. Londres: Macmillan & Co.
- MARSHALL, A. (1923). *Industry and Trade A study of industrial technique and business organization; and of their influences on the conditions of various classes and nations*. Londres: MacMillan.
- MARTÍ, M. (2005). *Poble nou, entre la continuïtat i la substitució: una aproximació a la governança urbana de Barcelona a partir de l'anàlisi del Pla 22@bcn*. Tesi de doctorat de Sociologia. Universitat de Barcelona.
- MARTÍ, M. (2007). "Així No!!! Les mobilitzacions al voltant del Pla 22@BCN", a CASADEMUNT, A.; ALFAMA, E.; COLL, G.; CRUZ, H.; MARTÍ, M. *Per una*

- nova cultura del territori? Mobilitzacions i conflictes territorials*. Barcelona, Antrazyt, p. 96-120.
- MARTÍ, M. (2010). “Economia del coneixement i noves polítiques urbanes. Conflictes, participació i aprenentatges en el cas 22@bcn”, *Tesi del Doctorat de Sociologia*. Universitat Autònoma de Barcelona.
- MARTIN, R.L. (2012). Regional Economic Resilience, Hysteresis and Recessionary Shocks. *Journal of Economic Geography*, 12, p. 10-32.
- MARTIN, R.L.; SUNLEY, P.J. (2006). “Path Dependence and Regional Economic Evolution”. *Journal of Economic Geography*, 6, p. 395-438.
- MARX, K. (1986). “Outlines of the Critique of Political Economy”, a *Collected Works of Karl Marx and Frederick Engels: Volume 28*. New York: International Publishers, 80.
- MEATPACKING IMPROVEMENT ASSOCIATION (2012). Associació de promoció de Meatpacking. [En línia]. <www.meatpacking-district.com>. [Consulta: 31 de desembre de 2012].
- MELLA MARQUEZ, J.M. (1998). “Promoción de ciudades”, a MELLA MARQUEZ, J.M. (coord.). *Economía y Política Regional en España ante la Europa del s. XXI*. Madrid: Akal Textos.
- MÉNDEZ, R. (2002). “Innovación y desarrollo territorial: algunos debates teóricos recientes”. *EURE*, 28 (84), p. 63-83.
- MÉNDEZ, R. (2012a). “Ciudades y metáforas. Sobre el concepto de resiliencia urbana”. *Ciudad y Territorio Estudios Territoriales*, 171, p. 215-231.
- MÉNDEZ, R. (2012b). “Crisis económicas y reconfiguraciones territoriales”, a RAFEL, LL.; FELIU, J., PAUNERO, X. (eds). *Crisis económica e impactos territoriales*. Girona: Universitat de Girona, p. 37-73.
- MÉNDEZ, R. (2013a). “Economía del conocimiento y nuevos contrastes territoriales en España: una perspectiva multiescalar”. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 63, 7-32.
- MÉNDEZ, R. (2013b). “Crisis económica, vulnerabilidad urbana y desempleo en España”. *Ciudad y territorio: Estudios territoriales*, 178, p. 649-667.
- MÉNDEZ, R.; TÉBAR, J.; ABAD, L. (2011). “Economía del conocimiento y calidad del empleo en la región metropolitana de Madrid: una perspectiva crítica”. [En línia]. *Scripta Nova*, XV (380) <<http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-380.htm>> [Consulta: 31 d’abril de 2013].
- MILLER, D. (1983). “The correlates of entrepreneurship in three types of firms”. *Management Science*, 29, p. 770-791.
- MITCHELL, J. E. (2005). *Placing Words. Symbols, Space and the City*. Londres: MIT.

- MOKYR, J. (1990). *The Level of Riches: Technological Creativity and Economic Progress*. Nova York: Oxford University Press.
- MONCLÚS, F.J. (2003). “The Barcelona Model: an original formula? From “Reconstruction” to Strategic Urban Projects (1979-2004)”. *Planning Perspectives*, 18 (4), p. 399-421.
- MONREAL, P. (1996). *Antropología y pobreza urbana*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- MONTAÑEZ, M. (2001). “Introducción al análisis e interpretación de textos y discursos”, a Montañez, M. et al. (coords) (2001) *Prácticas de creatividad local*. Madrid: El Viejo Topo.
- MONTANER, J. M. (2003): *Repensar Barcelona*. Barcelona: Edicions UPC.
- MONTANER, J. M. (2005). “La tematització de les ciutats”. *Nexus*, 35 p. 68-73.
- MORENO, E., VÁZQUEZ MOTALBAN, M. (1991). *Barcelona, cap a on vas?*. Barcelona: El Triangle.
- MUHBA (2011). *Guies d’història urbana del MUHBA: Barraques/BCN*. Barcelona: MUHBA, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura.
- MUÑIZ, I.; GARCÍA, M. (2009). Policentrismo y sectores intensivos en información y conocimiento. *Ciudad y territorio: Estudios territoriales*, 160, p. 263-290.
- MUSTERD, S.; BONTJE, M; CHAPAIN, CH.; KOVÁCS, Z.; MURIE, A. (2007). *Accommodating creative knowledge. A literature review from a European perspective*. ACRE report 1. Amsterdam: AMIDSt.
- MUSTERD, S.; MURIE, A. (eds.) (2010). *Making Competitive Cities*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- NADAL, J. (1985). “Cataluña, la fábrica de España. La formación de la industria moderna en Cataluña”, a NADAL, J. (ed). *Moler, tejer y fundir. Estudios de historia industrial*. Barcelona: Ariel, p. 84-154.
- NADAL, J.; TAFUNELL, X. (1992). *Sant Martí de Provençals, pulmó industrial de Barcelona (1847-1992)*. Barcelona: Columna.
- NEL·LO, O. (2014): “El model Barcelona”. *Associació d’Amics UAB/ fragments*, n. 21, pp. 4-7.
- OCDE (2003). *The sources of economic growth in OECD countries*. París: OCDE.
- OCDE (2003b). *Le processus de Bologne. Atelier sur “L’entrepreneuriat dans une économie globale: Strategies et politiques”, Theme I*. A càrrec de C.Hall. Budapest, 8-10 de setembre.
- OCDE (2004). *New Forms of Governance for Economic Development*. París: OCDE
- OCDE (2007). *Dades estadístiques*. Adaptat de Internet: <http://www.oecd.org>.

- OLIVA, A. (2003). “Veritats i llegendes al Poblenou”. *Icària*, 9, p. 45-47.
- OLIVA, A.; BARCELÓ, M. (2003). *Ciutat Digital*. Barcelona: Beta Editorial.
- OLIVERAS, X. (2006). *La construcció del sistema urbà de Manresa com a territori innovador: el Parc Tecnològic de la Catalunya Central*. Memòria de investigació del Doctorat de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona
- ONDATEGUI, J. C. (2001). “Parques científicos y tecnológicos: los nuevos espacios productivos del futuro”. *Investigaciones Geográficas*, 25, p. 95-118.
- ORTÚÑEZ, P. P. (2009). “Patrimonio histórico industrial e historia económica”. *Areas*, 29, p. 39-49.
- ORUETA, F.; FAINSTEIN, S. (2008) “The New Mega-Projects: Genesis and Impacts”, *International Journal of Urban and Regional*, 32 (4), p. 759–776.
- PACIONE, M. (1990). *Urban problems. An Applied Urban Analysis*. Londres: Routledge.
- PADILLA, M. (2001). “Una cincuenta de vecinos piden la paralización del primer plan 22@”, a *El País*, 10/10/2001.
- PALLARES-BARBERA, M. (1993). “The structural and spatial adjustments of the automobile industry in Spain: 1975-1990”. *Graduate School. PhD.Dissertation*. Boston: Boston University.
- PALLARES-BARBERA, M. (2004). “Estructura productiva i potencials de localització de l'àrea d'influència de Barcelona al tomb del segle XXI”, *Revista de Geografia*, 3, p. 63-92.
- PALLARES-BARBERA, M. (2010). “Com canviar quan els canvis són difícils? Avantatges i desavantatges de la Barcelona competitiva des de l'economia simbòlica”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 69, p. 229-245.
- PALLARES-BARBERA, M.; BADIA, A.; DUCH, J. (2011a). “Cerdà and Barcelona: The need for a new city and service provision”. *Urbani izziv*, 22, (2), p. 122-136.
- PALLARES-BARBERA, M.; BADIA, A.; DUCH, J. (2011b). “Urban Planning and service provision in the Cerdà Barcelona”. *Harvard University Institute for Quantitative Social Sciences Center for Geographical Analysis*. <http://worldmap.harvard.edu/maps/752>.
- PALLARES-BARBERA, M.; LEONARD, S. (2007). *Clúster creatius en entorns urbans: 22@Bcn i Shoreditch East London*. Generalitat de Catalunya, Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca. <<http://hdl.handle.net/2072/39306>>. [Consulta: 31 de desembre de 2012].
- PARDO, C. J. (2010). “El patrimonio industrial en España: análisis turístico y significado territorial de algunos proyectos de recuperación”. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 53, p. 239-264.

- PAREJA-EASTAWAY, M.; PIQUÉ, J.M. (2011). “Urban regeneration and the creative knowledge economy: the case of 22@ in Barcelona”. *Journal of Urban Regeneration and Renewal*, 4 (4), p. 319-327.
- PAREJA-EASTAWAY, M.; TURMO, J.; PRADEL, M.; GARCIA, L.; SIMÓ, M. (2007). *The city of marvels? Multiple endeavours towards competitiveness in Barcelona. Pathways to creative and knowledge-based regions*. ACRE report WP2.2. Amsterdam: AMIDSt.
- PAUNÉ, M. (2012). “Barcelona comprarà el Ateneu Flor de Maig y lo cederà a entitats del Poblenou”, a *La Vanguardia*, 26/03/2014.
- PEIRÓN, F. (2008). “El campus del 22@”, *La Vanguardia*, 05/08/2008.
- PERELLÓ, S. (2009). *Metodología de la investigación social*. Madrid: Dykinson.
- PETERSON, P. (1981). *City Limits*. Chicago: University of Chicago Press.
- PETRAKIS P. E; KOSTIS P. C (2012). “The Role of Knowledge and Trust in SMEs”. *Journal of the Knowledge Economy*.
- PIKE, A.; DAWLEY, S.; TOMANEY, J. (2010). “Resilience, adaptation and adaptability”. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3, p. 59-70.
- PLÀ, M. LL. (1999). *La industrialización y el desarrollo económico de España*, “Ignasi Girona i Targa (1781-1867). El fundador de la “Casa Girona”. vol 1, pág. 736 y ss. (en catalán). Homenatge al Doctor Jordi Nadal. Barcelona. Ed. Universitat de Barcelona.
- POE, S. (2014). “Boston Rebels: From Tea Party Colonists to Today’s Tech Entrepreneurs”. *A Free Enterprise*. [En línia]. <<http://www.freeenterprise.com/story/boston-rebels-tea-party-colonists-today-s-tech-entrepreneurs/>>. [Consulta: 31 de juny de 2014].
- POLANYI, K. (2001). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time*. Boston, Beacon Press.
- PORTER, M. (1990). *Competitive Advantages of Nations*. Londres: Macmillan.
- PRADEL M. (2012). “Governança, innovació econòmica i social en dos territoris subnacionals europeus: el Black Country (West Midlands) i el Vallès Occidental (Catalunya)”, *Tesi del Doctora de Teoria Sociològica, Filosofia del Dret i Metodologia de les Ciències Socials*. Universitat de Barcelona.
- PRECEDO, A.; OROSA, J.J.; MIGUEZ, A. (2010). “De la planificació estratègica al marketing urbà: hacia la ciutat immaterial”. *EURE*, 108, p. 5-27.
- PUIG, A. (2008). “Les deslocalitzacions empresarials” a El Singular Digital. [En línia]. <<http://www.elsingulardigital.cat/cat/comentarios.php?IDN=26739>>.
- RAMOS, M. (2007). *El turismo cultural, los museos y su planificación*. Gijón, Trea.

- RANTISI, N. (2004). "The Designer in the City and The City in the Designer", a POWER, D.; SCOTT, A. (eds). *Cultural Industries and The Production of Culture*. Londres: Routledge Press, p. 91-109.
- RIBA, O.; COLOMBO, F. (2009). *Barcelona: la ciutat vella i el Poblenou*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- RIBAS, C. (2010). "Petites victòries al Poblenou", a *El Punt*, 22/10/2010.
- RICHARDS, G. (2001a). "The Development of Cultural Tourism in Europe", a RICHARDS, G. (ed). *Cultural Attractions and European Tourism*. Nova York: CABI International, p. 3-28.
- RICHARDS, G. (2001b). "Creating a New Tourism?." a *Turisme i Cultura. Debats del Congrés de Turisme Cultural (Saló Internacional del Turisme a Catalunya)*. Barcelona: Fundació Interarts, p. 61-66.
- RIETVELD, P.; VICKERMAN, R. (2004). "Transport in regional science: The death of distance is premature". *Papers Regional Sciences* 83, p. 229-248.
- RIFKIN, J. (1996). *El fin del trabajo. Nuevas tecnologías contra puestos de trabajo: el nacimiento de una nueva era*. Barcelona: Paidós
- RODRÍGUEZ, A.; MOULAERT, F.; SWYNGEDOUW, E. (2001). "Nuevas políticas urbanas para la revitalización de las ciudades en Europa". *Ciudad y Territorio, Estudios Territoriales*, XXXIII, 129, p. 409-424.
- RODRÍGUEZ, A.; MOULAERT, F.; SWYNGEDOUW, E. (2005). "Urban restructuring, social polarization and new urban policies", a MOULAERT, F.; RODRIGUEZ, A.; SWINGEDOW, E. (eds.) (2005) *The Globalized City: Economic Restructuring in European Cities*. Oxford: Oxford University Press, p. 29-46.
- RUIZ OLABUÉNAGA, J. I. (1996). *Metodología de investigación cualitativa*. Bilbao: Deusto.
- SACK (1986). *Human Territoriality: Its Theory and History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ROIG, X. (2011). "País per a Jobs", a *l'Ara*, 13/10/2011.
- SALOMONT, A. (2011). "Por qué florecen los emprendedores en Estados Unidos". A *Executive Excellence*, 78. [En línia]. <<http://eexcellence.es/index.php/entrevistas/con-talento-entrevista/669-alan-d-solomont/>>. [Consulta: 31 de juny de 2014].
- POE, S. (2014). "Boston Rebels: From Tea Party Colonists to Today's Tech Entrepreneurs". A *Free Enterprise*. [En línia]. <<http://www.freeenterprise.com/story/boston-rebels-tea-party-colonists-today-s-tech-entrepreneurs/>>. [Consulta: 31 de juny de 2014].

- SALVADOR, R. (2004). “El elevado precio del suelo aleja a la industria de la metrópoli barcelonesa”, a *La Vanguardia*, 25/02/2004.
- SALVADOR, R. (2012). “El juez embarga 55 millones a Vicente Roig por el concurso de Coperfil”, a *La Vanguardia*, 17/03/2012.
- SALVADOR, R. (2013). “Los bancos toman el mando del mercado de oficinas de Barcelona”, a *La Vanguardia*, 28/01/2013.
- SAN FRANCISCO PLANNING DEPARTMENT (2002). *Industrial Land in San Francisco: Understanding Production, Distribution, and Repair*. San Francisco: City and County of San Francisco.
- SÁNCHEZ, ÀLEX (2011). “Barcelona i la indústria de les indies. Una presentació”. *Barcelona Quaderns d’Història*, 17, p. 9-29.
- SÁNCHEZ, CARLOS (2014). *El urbanismo en serie*. [En línia]. <<http://urbanismoenserie.blogspot.com.es/2010/04/la-deslocalizacion-industrial-y-su.html>>.
- SÁNCHEZ, À.; ARTIGUES, J.; MAS, F. (2013). *Indies, 1736-1847. Els orígens de la Barcelona industrial*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- SANDERS, H.; CLARENCE, N. S. (1987). “Developmental Politics Reconsidered”. *Urban Affairs Quarterly*, 22, p. 521-539.
- SARGATAL, Mª A. (2000). “El estudio de la gentrificación”. [En línia]. *Biblio 3W*, 228. <<http://www.ub.edu/geocrit/b3w-228.htm>> [Consulta: 31 d’abril de 2013].
- SARGATAL, Mª A. (2001). “Gentrificación e inmigración en los centros históricos: el caso del barrio del Raval en Barcelona”. [En línia]. *Scripta Nova*, 94 (66) <<http://www.ub.edu/geocrit/sn-94-66.htm>> [Consulta: 31 d’abril de 2013].
- SASSEN, S. (1991). *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- SASSEN, S. (1999). “Servicing the global economy: reconfigured states and private agents”, a OLDS, K. (ed.) (1999) *Globalisation and the Asia-Pacific: contested territories*. Londres: Routledge, p. 149-162.
- SASSEN, S. (2003). “Localizando ciudades en circuitos globales”. *EURE*, 29 (88), p. 5-27.
- SASSEN, S. (2005). “Overview of Global Cities a Cities and Society”, a KLENIEWSKI, N. (ed). *Cities and Society*. Massachusetts: Blackwell Publishing , p. 83-91.
- SABORIT, S. (2011). “Banco Sabadell vende a un fondo europeo un proyecto inmobiliario en el 22@”, a *Expansión*, 25/03/2011.
- SAVALL, C. (2011). El Poblenou, el laboratori de canvis urbanístics, a *El Periódico*, 18/04/2011.

- SAXENIAN, A. (1994). *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*. Cambridge, Harvard University Press.
- SCHWARTZ, H.; JACOBS, J. (1984). *Sociología Cualitativa*. México: Trillas.
- SCHUMPETER, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- SCHUMPETER, J. A. (1961). *The Theory of Economic Development*. Nueva York: Oxford University Press.
- SCHUMPETER, J. A. (1966). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Londres: Unwin University Books.
- SCOTT, A. J. (2000). *The cultural economy of cities. Essays on the geography of image producing industries*. Londres: Sage.
- SCOTT, A. (2006). *Geography and economy*. Oxford: Oxford University Press.
- SCOTT, A. (2010). "Cultural economy and the creative field of the city". *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 92, p. 115-130.
- SCOTT, A. J., STORPER, M. (2007). "Regions, globalization, development". *Regional studies*, 41, p. 191-205.
- SERRA, C.; CIA, B. (2006). "La antigua fábrica Oliva Artés de Poblenou será el Centro de Arquitectura de Barcelona", a *El País*, 08/04/2006.
- SHORT, J. R.; BENTON, L.M.; LUCE, W.B.; WALTON, J. (1993). "Reconstruction the image of an industrial city". *Annals of the Association of American Geographers*, 83/2, p. 207-224.
- SIERRA BRAVO, R. (2001). *Técnicas de investigación social*. Madrid: Paraninfo.
- SMITH, N. (1986). "Gentrification, the frontier and the restructuring of urban space", a SMITH, N. (1987) "Gentrification and the rent-gap". *Annals of the Association of American Geographers*, 77(3), p. 462-465.
- SMITH, N. (1996) *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. Londres: Routledge.
- SMITH, N.; WILLIAMS, P. [eds.]. *Gentrification of the City*. Boston: Allen & Unwin, p. 15-34.
- SOLÀ-MORALES, M. D. (2008). *Deu lliçons sobre Barcelona*. Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya.
- SOMOZA, J. (2013). "Gobernanza urbana, competitividad y procesos de renovación en las ciudades medias españolas". *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 61, p. 47-66.
- SOTOCA, A. (2005). "Transformació urbana del poblenou i 22@ (Barcelona)". [En línia]. <<http://territori.scot.cat>> [Consulta: 31 d'abril de 2013].

- STEYAERT, C; HJORTH, D. (2003). *New movements in entrepreneurship*. Cheltenham: Edward Edgar.
- STIGLITZ, J. (2010). *Caída libre*. Barcelona: Taurus.
- STOKER, G. (1998). “Governance as Theory”. *International Social Science Journal*, p. 17–28.
- TATJER, M. (2008). “El patrimonio industrial de Barcelona entre la destrucción y la conservación, 1999-2008”. [En línia]. *Scripta Nova*, vol. XII, 270 (140). Disponible a <<http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-270/sn-270-140.htm>>. [Consulta: 31 d’abril de 2013].
- TATJER, M.; VILANOVA, A. (2002). *La ciutat de les fàbriques: itineraris industrials de Sant Martí*. Barcelona: Districte de Sant Martí.
- TATJER, M.; URBIOLA, M.; Grup de Patrimoni Industrial del Fòrum de la Ribera del Besòs (2005). “Can Ricart. Estudi patrimonial (síntesi)”. [En línia]. *BIBLIO 3W*, Vol. X, 598. Disponible a <<http://www.ub.edu/geocrit/b3w-598.htm>>. [Consulta: 31 d’abril de 2013].
- TATJER, M. ; URBIOLA, M. (2008). “Josep Oriol i Bernadet i la fàbrica de Can Ricart. Entre la tradició i la modernitat en l’arquitectura industrial catalana de mitjan segle XIX”. *Barcelona quaderns d’història*, 14, p. 315-324.
- TAYLOR, P. J. (2001). “Urban hinterworlds:geographies of corporate service provision under conditions of contemporary globalization”. *Geography*, Vol. 86/1, p. 51-56.
- TAYLOR, S. J; BOGDAN, R. (1992). *Introducción a los métodos caulitativos de investigación*. Buenos Aires: Piados.
- TAYLOR, M.; MURPHY, A. (2003). ”SMEs and E-business” School of Geography, Earth and Environmental Science
- TERRY, E.; HEDRICK, B. L., DEBRA J. R. (Eds.). (1993). *Applied Research Design*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- TERRICABRES, J. M. (coord.) (2001). *El pensament filosòfic i científic*. Barcelona: Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya i Enciclopèdia Catalana.
- THE GUARDIAN (2014). “Vulture funds”, *The Guardian*, 09/09/2014.
- THROSBY, D. (2001). *Economics and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- THUROW, L. (2000). *Construir Riqueza. Las nuevas reglas para individuos, empresas y naciones en una economía basada en el conocimiento*. Buenos Aires: Javier Vegara editor.
- TICCIH (2003a). Carta de Nizhny Tagil sobre el patrimonio industrial. [En línia]. 2003. <www.international.icomos.org>. [Consulta: 31 d’agost de 2012].

- TICCIH (2003b). The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage [En línia]. <<http://www.ticcih.org/>>. [Consulta: 31 d'agost de 2012]
- TORRENT, J. (2002). “Innovació tecnològica, creixement econòmic i economia del coneixement: una aproximació empírica, agregada i internacional a la incorporació del coneixement a l'activitat productiva durant la dècada dels noranta”. *Tesi del Doctorat sobre la societat de la informació i el coneixement*. Institut Interdisciplinar d'Internet (IN3) Universitat Oberta de Catalunya.
- TRUÑÓ, E. (2002). “Barcelona'92 i la seva influència internacional”, a MORAGAS M.; BOTELLA, M. (eds) *Barcelona: l'herència dels Jocs (1992-2002)*. Barcelona: Centre d'Estudis Olímpics (UAB), Ajuntament de Barcelona, Editorial Planeta, p. 77-103.
- TURISME DE BARCELONA (2013). *Impacte econòmic del turisme a Barcelona*. Barcelona: Turisme de Barcelona.
- UTRERA, J. (1999). “Los residentes contra las inmobiliarias”, a *El País*, 16/12/1999.
- UTRERA, J. (2002). “Los afectados califican de 'expeditivos' los métodos para la transformación del barrio”, a *El País*, 16/10/2002.
- VALENCIANO, A.; DE LA CRUZ ASTASIO, E (2003). “L'Ateneu La Flor de Maig: vestigis d'història”. *Icària*, 9, p.
- VALERA, S. (1993). *El simbolisme en la ciutat. Funcions de l'espai simbòlic urbà*. Tesis doctoral. Universitat de Barcelona.
- VALERA, S. (1996). “Análisis de los aspectos simbólicos del espacio urbano. Perspectivas desde la psicología ambiental”. *Revista de Psicología. Universitas Tarraconensis*, 18, p. 63-84.
- VALLES, M. (1997). *Técnicas cualitativas de investigación social*. Barcelona: Síntesis.
- VAN OORT, F. (2004). *Urban growth and innovation. Spatially bounded externalities in the Netherlands*. Aldershot: Ashgate.
- VENKATARAMAN, S. (1997). “The distinctive domain of entrepreneurship research”, a KATZ, J. A. (dir) *Advances in entrepreneurship, firm emergence and growth*, vol. 3. Greenwich, CN: JAI, p. 119-138.
- VERA, A. (2007). “Anàlisi de l'espai econòmic pirinenc a partir de la creació d'unitats territorials socioeconòmiques”, *Tesi del Doctorat de Geografia*. Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.
- VERA, A.; BADIA, A; PALLARES-BARBERA, M. (2003). “La adopción de internet en la red de empresas y la eprcepción de la nueva economía en comarcas semi-remotas de tradición industrial en Cataluña”. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 36, p. 129-147.

- VILASECA, J.; TORRENT, J. (2005). “Nueva economía y e-business: hacia la economía global del conocimiento y el trabajo en red”, a TUBELLA, I; VILASECA, J. (coord.) *Sociedad del conocimiento*. Barcelona: FUOC, p. 31-68.
- VILAWEB (2002). “El Consorci de la Zona Franca ven l’últim edifici del seu parc industrial del Poblenou a l’enginyeria GTD”, a *Vilaweb*, 05/07/2002.
- VILAWEB, (2014). “Brussel·les premia Barcelona com a Capital Europea de la Innovació, a *Vilaweb*, 11/03/2014.
- VON THÜNEN, J. (1863). *Der isolerte staat in Beziehung auf landwirtschaft und national ekonomie*.
- WALKER, R. (2000). “The geography of production”, a SHEPPARD, E.; BARNES, T. (eds) *A companion to economic geography*. Oxford: Blacwell, p. 113-132.
- WILLIAMS, N. (2013). “Economic resilience and entrepreneurship: A case study of the Thessaloniki City Region”. *Local Economy*, 28(4), p. 399-415.
- YEOH, B. (2005). “The global cultural city? Spatial imagineering and politics in the (multi)cultural marketplaces of South-east Asia”. *Urban Studies* 42 (5-6), p. 945-958.
- YIGITCANLAR, T.; O’CONNOR, K.; WESTERMAN, C. (2008). “The ma-king of knowledge cities: Melbourne’s knowledge-based urban deve-lopment experience”. *Cities* , 25 (2), p. 63-72.
- YIN, R. K. (2008). *Case study Research: Design and methods*. Londres: Sage publications.
- ZUKIN, S. (1989). *Loft Living. Culture and Capital in Urban Change*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- 22@BARCELONA (2008). *22@barcelona, el districte de la innovació*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- 22@BARCELONA (2010). *Itineraris 10 anys 22@*. [En línia]. <www.22barcelona.com> [Consulta: 31 d’abril de 2013].
- 22@BARCELONA (2013). *Distrito 22@Barcelona*. [En línia]. <www.22barcelona.com> [Consulta: 31 d’abril de 2013].

WEBGRAFIA

- 22@BARCELONA [En línia]. <<http://www.22barcelona.com/>> [última consulta: desembre 2014].
- 22network [En línia]. <http://www.22network.net/qui_som/index.php> [última consulta: 31 de desembre de 2014].
- AJUNTAMENT DE BARCELONA [En línia]. <www.22barcelona.com> [última consulta: desembre 2014].
- ALZA REALE ESTATE [En línia] <<http://www.alzarealestate.com>> [última consulta: 31 gener de 2014].
- ARXIU HISTÒRIC DEL POBLENOU [En línia]. <<http://www.arxiuhistoricpoblenou.cat/>> [última consulta: desembre 2014].
- ASSEMBLEA DE JOVES DEL POBLENOU [En línia]. <<http://www.jovespoblenou.org/>> [última consulta: desembre 2011].
- ASSOCIACIÓ DE VEÏNS I VEÏNES DE CAN RICART [En línia]. <<http://salvemcanricart.blogspot.com.es/>> [última consulta: desembre 2014].
- ASSOCIACIÓ DE VEÏNS I VEÏNES DEL POBLENOU [En línia]. <www.elpoblenou.cat/> [última consulta: desembre 2014].
- BARCELONA ACTIVA [En línia]. <www.barcelonactiva.cat/> [última consulta: desembre 2014].
- BARCELONA CULTURA. AJUNTAMENT DE BARCELONA [En línia]. <www.bcn.cat/fabriquesdecreacio> [última consulta: 31 de gener de 2014].
- BARCELONA TELEVISIÓ (BTV) [En línia]. <<http://www.btv.cat/>> [última consulta: desembre 2011]
- CAMBRA DE COMERÇ DE BARCELONA (2013). Cambra de Comerç de Barcelona [En línia]. <<http://www.cambrabcn.org>> [Consulta: 31 d'abril de 2013].
- CASA DE LES LLENGÜES [En Línia]. <http://www10.gencat.cat/casa_llengues> [última consulta: 31 de gener de 2014].
- CITY AND COUTNY OF SAN FRANCISCO [En línia]. <<http://sfgov.org/>> [última consulta: desembre 2014].
- CONSORCI ZONA FRANCA [En línia]. <<http://www.elconsorci.net>> [última consulta: 31 de gener de 2015]
- DEPARTAMENT D'ESTADÍSTICA DE L'AJUNTAMENT DE BARCELONA. Estadística de Barcelona per barris i districtes. [En línia]. <<http://www.bcn.cat/estadistica/catala/>> [última consulta: desembre 2014].
- ENCICLOPÈDIA CATALANA [En línia]. <www.enciclopedia.cat/> [última consulta: desembre 2014].

EUROSTAT (2008). Dades estadístiques. [En línia]. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>> [última consulta: desembre 2014].

FOTOCASA [En Línia]. <www.fotocasa.es> [última consulta: desembre 2012].

HABITACLIA [En línia]. <www.habitaclia.com> [última consulta: desembre 2014].

INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (2014). Dades estadístiques. [En línia]. <<http://www.idescat.cat>> [última consulta: desembre 2014].

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (2014). Dades estadístiques. [En línia]. <<http://www.ine.es>> [última consulta: desembre 2014].

JUSTÍCIA I PAU [En línia]. <<http://www.justiciaipau.org/ca/>> [última consulta: 31 de gener de 2014].

LA ESCOCESA [En línia]. <www.laescocesa.org> [última consulta: desembre 2014].

OCDE (ORGANIZACIÓN PARA LA COOPERACIÓN Y EL DESARROLLO ECONÓMICOS) (2007). *Dades estadístiques*. [En línia]. <<http://www.oecd.org>> [última consulta: desembre 2014].

PAH BARCELONA (PLATAFORMA D'AFECTATS PER LA HIPOTECA DE BARCELONA). [En línia]. <<http://pahbarcelona.org/>> [última consulta: 31 de gener de 2014].

PLATAFORMA DEFENSEM EL PARK GÜELL (PDPG) (2014). [En línia]. <<http://defensemparkguell.wordpress.com/>> [última consulta: 31 de juny de 2014].

PLATAFORMA DEFENSEM EL PORT VELL DE BARCELONA (2014). [En línia]. <<http://defensemportvell.wordpress.com/>> [última consulta: 31 juny de 2014].

PLATAFORMA SALVEM CAN RICART. [En línia] <www.forumriberabesos.net> [última consulta: 31 de gener de 2014].

POBLENOU.ORG INFORMACIÓ I ACTUALITAT [En línia]. <www.poblenou.org> [última consulta: 31 de gener de 2014].

TURISME DE BARCELONA [En línia]. <http://www.barcelonaturisme.com> [última consulta: desembre 2014].

ANNEX

- ANNEX 1. Mapa del Poblenou amb la localització dels principals espais referits en la investigació
- ANNEX 2. La relació d'activitats amb la qualificació @ del projecte 22@Barcelona
- ANNEX 3. Llistat de “Edificis industrials reutilitzables per a l’habitatge”
- ANNEX 4. Evolució de la superfície de sostre de les llicències concedides segons ús de la planta (m2). Barcelona i Districte de Sant Martí
- ANNEX 5. Població del Poblenou, del districte de Sant Martí, i de Barcelona (1991-2013)
- ANNEX 6. Nivell d’estudis de la població de 16 i més anys del Poblenou (1991-2013)
- ANNEX 7. Qüestionari del treball de camp (2006)
- ANNEX 8. Empreses instal·lades al 22@ en el període 2000-2005. Tipus d’empresa segons activitat i any de creació
- ANNEX 9. Habitatges construïts al Poblenou i a la ciutat de Barcelona
- ANNEX 10. Material didàctic. Guió sortida de camp

ANNEX 1
Mapa del Poblenou amb la localització dels principals espais referits en la investigació

Font: Elaboració pròpia (2014)

ANNEX 2

La relació d'activitats amb la qualificació @ del projecte 22@Barcelona

Activitats emergents relacionades amb el nou sector de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC), i aquelles que, amb independència del sector econòmic concret al qual pertanyin, estiguin relacionades amb la investigació, el disseny, l'edició, la cultura, l'activitat multimèdia, la gestió de bases de dades i del coneixement (Article 7 de la modificació del PGM).

Aquestes són les activitats incloses:

TIC

• Fabricació d'ordinadors i altres equips informàtics:

- Fabricació de màquines per al tractament automàtic de dades, inclosos els microordinadors.

- Fabricació d'unitats perifèriques - impressores, terminals, lectors magnètics i òptics, etc.

- Instal·lació d'ordinadors i equip informàtic.

• Fabricació de consumibles informàtics.

• Fabricació de sistemes de telecomunicacions (centrals telefòniques, sistemes de control de la xarxa, sistemes de comunicació mòbil, sistemes de comunicació via satèl·lit...).

• Fabricació d'equips de telecomunicacions (terminals i aparells).

• Fabricació de cables de telecomunicacions (cable, fibra òptica).

• Fabricació de materials electrònics; fabricació d'equips i aparell de ràdio, televisió i comunicacions.

- Fabricació de vàlvules, tubs i altres components electrònics.

- Fabricació de transmissors de radiodifusió i televisió, i aparells per a la radiotelefonía i radiotelegrafia amb fils.

- Fabricació d'aparells de recepció, enregistrament i reproducció de so i imatge.

• Reproducció de suports enregistrats:

- Reproducció de suports de so enregistrats -discs, discs compactes, etc.

- Reproducció de suports de vídeo enregistrats -discs, discs compactes, films, DVD, etc.

- Reproducció de suports d'informàtica enregistrats -programes i dades informàtiques-.

• Desenvolupament, producció, subministrament i documentació de programes informàtics.

- Producció de software estàndard -sistemes operatius, programes d'aplicació-.

- Producció de software avançat: relacionat amb la gestió del coneixement, la explotació i emmagatzematge de dades i les xarxes neurals.

- Producció software específic per la xarxa -Intranet/Internet/Extranet-, desenvolupament d'aplicacions de comerç electrònic, seguretat i certificació, serveis financers.

- Producció de software específic i per a aplicacions concretes.

• Producció de software de gestió, control i intel·ligència de xarxes de telecomunicacions.

• Radiodifusió i telecomunicacions:

- Activitats de ràdio: Producció i/o difusió de programes.

- Producció, distribució i/o emissió de programes de televisió.

- Empreses de telecomunicacions per cable i radiofòniques. La transmissió de so, imatges, dades o altre informació per mitjà de cable i ones, per repetidor o via satèl·lit:

- La comunicació per mitjà de telèfons, telègrafs i tèlex.

- La transmissió de programes de ràdio i televisió.
- Els serveis de telefonia de valor afegit: audiotex, etc..
- Manteniment de les xarxes.
- Desenvolupament de la transmissió per cable.
- Sector Internet:
 - Connexió a la xarxa.
 - Allotjament de webs.
 - Desenvolupament de webs.
 - Promoció i màrketing de webs.
 - Publicitat a la xarxa.
 - Comerç electrònic.
 - Altres serveis relacionats amb la xarxa.
- Sector multimèdia:
 - Televisió interactiva.
 - Off-line: Cd-Rom, DVD, trucatge de fotografia o pel·lícules, realitat virtual.
- Sector editorial publicacions en paper (Edició de diaris, revistes).
- Sector audiovisual.

SERVEIS

- Processament de dades:
 - Procés i tractament de dades subministrades pel client.
 - Procés complet de dades.
 - Serveis d'entrada de dades, enregistrament, lectura òptica, etc.
 - Gestió i utilització d'instal·lacions de procés de dades.
- Activitats relacionades amb el correu electrònic.
- Activitats relacionades amb bases de dades:
 - Creació de bases de dades.
 - Emmagatzematge de dades: elaboració d'un model de registre informàtic.
 - Serveis de consulta de les bases de dades.
- Prestació de serveis de valor afegit (correu electrònic, bescanvi electrònic de dades, EDI transferència electrònica de fons -EFT- videoconferència).
- Subministrament digital de bens i serveis digitalitzats.
- Manteniment i reparació d'equips informàtics: prestació de serveis tècnics -hot-lines (línia directa), suport, manteniment, outsourcing, serveis post-venda.
- Altres serveis de telecomunicacions: totes aquelles activitats relacionades amb la telefonia mòbil, les comunicacions per satèl·lit i les seves aplicacions a d'altres sectors com el transport i la distribució.
- Serveis per la creació de noves empreses:
 - Avaluació de projectes. Estudis de viabilitat.
 - Cursos sobre gestió d'empreses.
 - Assistència tècnica (adquisició de tecnologia, informació tècnica).
 - Assistència financera (ajudes per als nous empresaris. "seed capital" o "preventure capital").
 - Incubadores o "Business Innovation Centres".
 - Parcs científics o tecnològics.
- Aquelles altres activitats terciàries basades en el coneixement i que millorin la competitivitat, segons *Tableau de bord de l'OCDE, de la Science, de la Technologies et de l'Industrie 1999: "Mesurer les économies fondées sur le savoir" Paris 1999, pag. 18*, i en especial:
 - Àrea tecnològica:
 - Centres de demostració de noves tecnologies (TIC, CAD-CAM, robòtica).

- Bancs de dades d'informació tecnològica.
- Laboratori d'assaigs.
- Centres de normes tècniques.
- Centres de disseny.
- Assessorament tecnològic (auditoria tecnològica).
- Transferència de tecnologia, recerca d'empreses estrangeres per establir aliances.
- Àrea comercial:
 - Exportació.
 - Publicitat.
 - Marketing.
 - Recerca de distribuïdors a l'estranger.
- Àrea financera:
 - Auditoria, comptabilitat, leassing, factoring.
 - Capital de risc.
 - Assessorament fiscal.
- Àrea administrativa:
 - Serveis jurídics.
 - Telecomunicacions.
 - Serveis informàtics.
 - Serveis de traducció.
- Àrea de personal:
 - Cursos de formació tècnica en general.

CENTRES DE SABER

- Centres de formació superior (formació professional, acadèmies,...).
- Universitats i centres de formació continuada.
- Centres d'investigació (R+D, públics o privats).
- Equipaments culturals (museus, biblioteques...).
- Associacions professionals.
- Centres d'informació, documentació i assessorament.
- Editorials i empreses de creació audiovisual.
- Empreses usuàries intensives de coneixement.
- Activitats artístiques o de gestió cultural.

** Es tindran especialment en consideració les relacions d'activitats vinculades amb les tecnologies de la informació i les comunicacions elaborades pel Ministeri d'Indústria.

ANNEX 3

Llistat de “Edificis industrials reutilitzables per a l’habitatge”

Tipologia	Any construcció	Adreça
Recinte industrial “Can Gili Vell. Antiga fàbrica de farines”	1850-1900	Passatge de Mas de Roda 22-30
Recinte industrial “Fàbrica de farines. La Asunción”	1898-1900	Passatge de Masoliver 8-18 Lutxana 31-43
Recinte industrial	1880-1900	Pallars 207-223
Recinte industrial	1880-1900	Taulat 5-11
Recinte industrial “Visa. Fàbrica tèxtil”.	1930, 1942-48	Bolívia 340 -Illa sencera-.
Edifici i naus	1936	Ramon Turró 111-129
Naus adossades	1900	Lutxana 33
Edifici de tallers amb pati	1900	Pamplona 96-104, Almogàvers 125 -129
Naus industrials adossades	1900-1950	Doctor Trueta 127-133
Tallers industrials	1898-1920	Tànger 85 -87
Naus adossades	1909-1936	Zamora 72-76
Tallers industrials “Fàbrica de teixits. La Favorita S.A.”	1940-45	Lutxana 47-53, Lull 143
Edifici industrial en alçada.	1940	Pere IV 440-446
Edifici industrial en alçada.	1940-46	Marroc 170U-180U
Edifici industrial en alçada.	1945-50	Castella 56-60
Edifici industrial en alçada. “Metales y plateria Ribera”	1930-50	Pallars 72-78
Edifici industrial en alçada “Netol S.A.”	1955	Ciutat de Granada 130-134
Edificis industrials en alçada format complex industrial. “Fàbrica Frigo S.A.”	1957-60	Perú 84-120

Font: Ajuntament de Barcelona (2000a)

ANNEX 4

Taula 4.4. Evolució de la superfície de sostre de les llicències concedides segons ús de la planta (m²). Barcelona i Districte de Sant Martí

Any	Ciutat/Districte	TOTAL	Residencial	Aparcament	Equipament	Comercial	Industrial	Oficines	Hotels	Altres usos
2000	BARCELONA	1.551.091	590.810	320.876	148.728	136.446	100.315	67.052	85.281	101.583
	Sant Martí	270.689	146.968	59.683	5.214	23.494	17.202	1.649	12.550	3.929
2001	BARCELONA	1.526.399	479.931	321.110	234.216	88.421	117.037	122.164	82.034	81.486
	Sant Martí	447.103	187.555	118.614	11.778	22.491	11.442	66.254	20.301	8.668
2002	BARCELONA	1.865.190	589.997	387.514	224.465	77.232	65.909	190.931	204.615	124.528
	Sant Martí	580.752	154.132	130.451	14.401	18.527	6.514	139.082	108.101	9.544
2003	BARCELONA	1.911.963	515.354	534.650	347.930	126.955	84.535	120.832	106.714	74.993
	Sant Martí	374.903	99.236	105.349	21.080	17.720	1.647	78.722	45.820	5.330
2004	BARCELONA	1.512.179	487.497	351.521	218.272	127.140	82.052	87.280	101.465	56.953
	Sant Martí	251.631	87.121	63.696	27.064	17.968	7.399	38.564	516	9.303
2005	BARCELONA	1.850.658	650.528	426.516	297.230	98.713	51.304	125.779	122.191	78.398
	Sant Martí	583.888	229.329	154.889	45.677	30.916	0	66.582	47.642	8.854
2006	BARCELONA	1.932.247	698.130	518.507	234.718	109.394	88.391	121.506	68.275	93.326
	Sant Martí	453.680	177.410	130.307	48.836	12.421	2.807	56.270	23.567	2.062
2007	BARCELONA	1.428.644	493.137	424.184	137.175	60.775	56.082	112.377	95.356	49.557
	Sant Martí	307.902	62.495	90.668	32.736	16.931	1.167	87.884	13.569	2.452
2008	BARCELONA	1.515.786	356.451	409.472	233.961	55.268	75.034	236.559	71.473	77.568
	Sant Martí	417.230	46.315	167.688	37.406	15.057	8.267	131.388	3.590	7.519
2009	BARCELONA	997.685	283.282	201.346	180.773	77.071	53.115	86.066	60.535	55.497
	Sant Martí	192.993	35.859	41.840	6.179	10.665	193	71.737	20.910	5.610
2010	BARCELONA	754.398	219.806	152.562	154.060	36.799	44.227	70.297	29.968	46.677
	Sant Martí	140.755	29.476	43.740	15.284	4.083	337	34.377	10.221	3.237
2011	BARCELONA	729.959	217.651	156.574	95.018	51.898	15.474	76.782	44.654	71.908
	Sant Martí	140.089	49.205	42.878	11.711	6.229	258	19.591	6.077	4.139
2012	BARCELONA	524.516	175.916	103.590	75.489	50.870	8.991	16.692	62.712	30.256
	Sant Martí	112.831	27.842	34.492	13.342	11.403	11	7.335	14.268	4.135
2013	BARCELONA	547.084	131.854	79.296	95.592	33.332	89.165	39.446	37.119	41.280
	Sant Martí	87.773	12.204	24.192	2.219	11.041	147	32.048	1.801	4.121
∑ 2000-2013 BARCELONA		18.647.799	5.890.344	4.387.718	2.677.627	1.130.314	931.631	1.473.763	1.172.392	948.010
∑ 2000-2013 Sant Martí		4.362.219	1.345.147	1.208.487	292.927	218.946	57.391	831.483	328.933	78.903

Font: Elaboració pròpia adaptat de Departament d'Estadística de Barcelona (2014)

ANNEX 5

Taula 4.15 Població del Poblenou, del districte de Sant Martí, i de Barcelona (1991-2013)

Barris	1991	2001	2011	2013
64. el Camp de l'Arpa del Clot	39.987	36.525	37.969	37.933
65. el Clot	23.484	24.883	27.379	27.169
72. Sant Martí de Provençals	29.786	26.946	26.164	25.994
73. la Verneda i la Pau	35.167	30.648	29.053	29.154
66. el Parc i la Llacuna del Poblenou	11.919	11.982	13.736	14.355
67. la Vila Olímpica del Poblenou	3.620	7.639	9.252	9.319
68. el Poblenou	25.355	24.602	32.089	32.838
69. Diagonal Mar i el Front Marítim del Poblenou	4.866	5.785	12.008	12.894
70. el Besòs i el Maresme	24.188	21.725	23.948	23.118
71. Provençals del Poblenou	15.881	15.666	19.560	20.052
∑ de 66:71=El Poblenou	85.829	87.399	110.593	112.576
Sant Martí	214.253	206.401	231.158	232.826
% del Poblenou sobre Sant Martí	40,06	42,34	47,84	48,35
Barcelona	1.643.542	1.503.884	1.615.985	1.614.090
% del Poblenou sobre Barcelona	5,22	5,81	6,84	6,97

Font: Elaboració pròpia a partir del Departament d'Estadística de Barcelona (2014)

ANNEX 6

Taula 5.8 Nivell d'estudis de la població de 16 i més anys del Poblenou (1991-2013)

	Total	Analfabets	Sense estudis	Primaris EGB	ESO/FPI	Batxillerat superior	Estudis universitaris
Any 1991							
66. el Parc i la Llacuna del Poblenou	9.819	22	1.752	2.864	1.576	2.323	191
67. la Vila Olímpica del Poblenou	3.023	11	572	977	433	639	49
68. el Poblenou	21.593	111	5.006	7.583	2.806	4.173	245
69. Diagonal Mar i el Front Marítim del Poblenou	4.178	32	1.215	1.365	562	710	27
70. el Besòs i el Maresme	19.758	170	6.199	6.572	2.664	3.259	160
71. Provençals del Poblenou	12.769	63	2.674	4.165	1.894	2.639	149
∑ de 66:71=El Poblenou	71.140	409	17.418	23.526	9.935	13.743	821
% Poblenou sobre Sant Martí	40,13	44,55	44,59	41,13	37,99	36,14	32,92
Sant Martí	177.283	918	39.063	57.196	26.152	38.022	2.494
Any 2001							
66. el Parc i la Llacuna del Poblenou	10.430	128	784	1.922	2.426	2.819	2.221
67. la Vila Olímpica del Poblenou	6.050	44	313	767	1.024	1.625	2.098
68. el Poblenou	21.856	322	2.536	5.028	4.994	5.558	3.283
69. Diagonal Mar i el Front Marítim del Poblenou	5.631	102	847	1.162	1.208	1.417	869
70. el Besòs i el Maresme	18.312	559	3.270	4.778	4.764	3.781	1.118
71. Provençals del Poblenou	13.305	225	1.690	3.057	3.324	3.470	1.496
∑ de 66:71=El Poblenou	75.584	1.380	9.440	16.714	17.740	18.670	11.085
% Poblenou sobre Sant Martí	41,89	47,21	43,09	42,75	41,51	40,21	42,25
Sant Martí	180.427	2.923	21.906	39.096	42.733	46.427	26.236
Any 2013							
66. el Parc i la Llacuna del Poblenou	12.535	-	824	2.249	2.494	3.239	3.721
67. la Vila Olímpica del Poblenou	7.553	-	309	535	975	1.830	3.902
68. el Poblenou	27.602	-	2.064	5.341	5.709	6.914	7.562
69. Diagonal Mar i el Front Marítim del Poblenou	10.370	-	661	1.464	1.757	2.480	4.005
70. el Besòs i el Maresme	20.247	-	3.064	6.648	5.396	3.420	1.710
71. Provençals del Poblenou	17.215	-	1.598	3.761	4.192	4.337	3.324
∑ de 66:71=El Poblenou	95.522	-	8.520	19.998	20.523	22.220	24.224
% Poblenou sobre Sant Martí	47,56	-	46,77	45,82	44,64	45,46	55,01
Sant Martí	200.839	-	18.217	43.645	45.978	48.875	44.037

Font: Elaboració pròpia a partir del Departament d'Estadística de Barcelona (2014)

ANNEX 7

Questionari del treball de camp (2006)

1. Dades de l'empresa:

- a) Nom de l'empresa:
- b) Any de creació:
- c) Any d'ubicació al districte 22@:
- d) Adreça:
- e) Persona de contacte:
- f) Tipologia d'empresa:
- Multinacional
 - Nacional
 - Familiar
- g) Espai del qual disposen per dur a terme l'activitat empresarial al 22@: m2
- h) És la
- seu principal de l'empresa
 - n'és una sucursal. En aquest cas, la seu central s'ubica a
- i) Activitat empresarial que desenvolupa
- j) Dedicada a:
- Producció
 - Distribució
 - Ambdues
- k) Nombre de treballadors
- Al 22@
 - A Barcelona
 - A Catalunya
 - A la resta de l'Estat
 - A nivell internacional
- l) Qualificació professional dels treballadors:
- Enginyeries
 - Titulacions específiques de grau universitari
 - Titulacions específiques de grau preuniversitari
 - No titulats
 - Altres
- m) Existeix política de formació permanent en el si de l'empresa
- Sí
 - No

2. Dades respecte a la localització al districte 22@

- a) Interès i motivacions per la localització en el districte 22@
-
-
-
- b) Quines avantatges considera que li aporta la ubicació en aquest espai:
- Entorn urbà
 - Proximitat escoles i universitats
 - Entorn empresarial 22@
 - Proximitat a serveis
 - Facilitat d'habitatge
 - Ajudes i subvencions de l'administració per la nova ubicació o reubicació en aquesta zona
- Quines?
- Altres
- c) Relacions comercials amb empreses del 22@:
- Som proveïdors d'altres empreses del 22@
 - Ens proveeixen altres empreses del 22@
 - Cap
- d) Relacions organitzatives amb empreses del 22@:
- Col·laborem amb d'altres empreses. A quin nivell?
 - Formem part d'agrupació empresarial
 - Compartim serveis empresarials
- e) Relació empresarial amb altres empreses fora del districte 22@:
- Catalunya
 - Espanya
 - D'altres
- f) Quin tipus de nova tecnologia utilitzen?
- g) En quin grau es dona la utilització de les noves tecnologies de la informació i la comunicació. (Especificar quins mitjans utilitzen en cada cas: telèfon mòbil, Internet, Intranet, hardware, software...):
- Necessari per desenvolupar tasca empresa
- De producció
 - De gerència
 - De comercialització
 - De comunicació
- Amb els proveïdors
 - Amb els clients
 - Interna a l'empresa
 - Altres
 - De tramitacions amb l'Administració
- h) Disposeu de
- Sistemes de control de gestió
 - Sistemes de control de qualitat
 - Sistemes d'innovació
- i) Quin tipus d'infraestructures o serveis es poden millorar/crear al districte per tal de facilitar la vostra activitat econòmica?
- j) Quins són els vostres plans de futur en un plaç de cinc anys?
- k) Altres comentaris que vulgueu fer respecte a la vostra ubicació al 22@

ANNEX 8

Taula 5.12 Empreses instal·lades al 22@ en el període 2000-2005. Tipus d'empresa segons activitat i any de creació

SECTOR		Valor absolut	%	Codi empresa	Any de creació	Any de localització al 22@
SERVEIS		26	96,3			
Serveis intensius en coneixement		20	74,1			
	(73)* Recerca i desenvolupament	7	25,9	Q1	2001	2006
				Q2	1998	2004
				Q3	2001	2004
				Q4	2004	2004
				Q5	1989	2001
				Q6	2003	2003
				Q7	2001	2005
	(70) Activitats immobiliàries	2	7,4	Q8	1985	2004
				Q9	2005	2005
	(66) Assegurances i plans de pensions, excepte la Seguretat Social obligatòria	2	7,4	Q10	NC	NC
				Q11	1991	2005
	(92) Activitats recreatives, culturals i esportives	4	14,8	Q12	2005	2005
				Q13	1994	2005
				Q14	1994	2005
				Q15	1986	2000
	(85) Activitats sanitàries i veterinàries, serveis socials	1	3,7	Q16	1986	2001
	(65) Mediació financera, excepte assegurances i plans de pensions	1	3,7	Q17	1999	1999
	(74) Altres activitats empresarials	3	11,1	Q18	1963	2004
				Q19	1968	2005
				Q20	1995	2004
Serveis no intensius en coneixement		6	22,2			
	(55) Hoteleria	3	11,1	Q21	2006	2006
				Q22	2003	2003
				Q23	2003	2003
	(75) Administració pública, defensa i Seguretat Social obligatòria	1	3,7	Q24	1984	2004
	(52) Comerç al detall	2	7,4	Q25	1982	2003
				Q26	NC	NC
INDÚSTRIA MANUFACTURERA (Alta Tecnologia)		1	3,7			
	(32) Fabricació de materials electrònics; fabricació d'equips i aparells de ràdio, televisió i comunicacions	1	3,7	Q27	1994	2006
TOTAL		27	100			

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'enquesta amb una mostra de 27 empreses (2006)

* Entre parèntesi codi CNAE

ANNEX 9

Taula 4.6. Habitatges construïts al Poblenou i a la ciutat de Barcelona

Barris	TOTAL LOCALS HABITATGE	Abans de 1981	1981-1990	1991-2000	2001-2005	A partir 2006*
Ciutat de Barcelona	821.999	693.422	39.417	43.050	20.142	25.968
64. el Camp de l'Arpa del Clot	20.012	17.552	722	844	283	611
65. el Clot	12.373	9.194	1.190	1.341	396	252
72. Sant Martí de Provençals	11.713	10.609	369	696	39	0
73. la Verneda i la Pau	13.020	11.463	753	304	500	0
66. el Parc i la Llacuna del Poblenou	7.116	5.468	401	225	246	776
67. la Vila Olímpica del Poblenou	4.691	682	22	3.507	366	114
68. el Poblenou	16.544	10.955	447	1.568	1.696	1.878
69. Diagonal Mar i el Front Marítim del Poblenou	6.308	1.368	72	1.441	1.726	1.701
70. el Besòs i el Maresme	9.677	8.782	30	160	306	399
71. Provençals del Poblenou	9.103	5.354	1.532	383	647	1.187
∑ de 66:71=El Poblenou	53.439	32.609	2.504	7.284	4.987	6.055
% Poblenou sobre Sant Martí	48,34	40,05	45,21	69,58	80,37	87,53
Sant Martí	110.557	81.427	5.538	10.469	6.205	6.918
% Sant Martí sobre Barcelona	13,45	11,74	14,05	24,32	30,81	26,64

Font: Departament d'Estadística de Barcelona (2014)

*Fins a 1 de gener de 2013

ANNEX 10

Guió de la sortida de camp

ITINERARI – DESENVOLUPAMENT LOCAL AL POBLENOU-22@BARCELONA
 Màster en Estudis Territorials i de la Població. Assignatura Desenvolupament Local del Departament de Geografia
 10 DE MARÇ DE 2015

1	BARCELONA ACTIVA	5	CAN FRAMIS	9	CAN RICART
2	FARINERA DEL CLOT	6	LA RAMBLA DEL POBLENOU	10	VIL·LA OLÍMPICA
3	PARC MEDIA I CA L'ARANYÓ	7	JUSTICIA I PAU	11	PARC DIAGONAL MAR
4	EDIFICI INTERFACE I MEDIA TIC	8	EDIFICI ALTAMIRA	12	FÒRUM